

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

ПСИХОЛОГ
У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
(курс лекцій для студентів спеціальності 012
«Дошкільна освіта»)

Навчально-методичний посібник

Укладачі: Олійник М.І., Костик Л.Б., Собкова С.І.

Чернівці
2020

УДК 159.98: 61(071)
ББК 88.4я7

Друкується за ухвалою вченої ради факультету педагогіки,
психології та соціальної роботи
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
(протокол № 6 від 30 січня 2020 року)

Рецензенти:

Радчук Г.К., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Мишеніна Т.М., доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету

Укладачі: Олійник М.І., Костик Л.Б., Собкова С.І.

Психолог у закладі дошкільної освіти (курс лекцій для студентів спеціальності 012 «Дошкільна освіта»). – Навчально-методичний посібник. – Чернівці, 2020. – 152 с.

У розділах навчального посібника, складеного для студентів спеціальності 012 «Дошкільна освіта», представлені основні положення, які стосуються діяльності практичного психолога у закладі дошкільної освіти, а також – основні напрямки роботи та її види. У посібнику пропонується опис різних методів роботи практичного психолога з дітьми дошкільного віку.

Для студентів психолого-педагогічних факультетів, вихователів, практичних психологів та інших фахівців, які спеціалізуються в галузі педагогіки та психології дошкільної освіти.

УДК 159.98: 61(071)
ББК 88.4я7

Зміст

Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ	4
Тема 1. Мета, завдання та структура психологічної служби в закладах освіти.....	4
Тема 2. Історія психологічної служби в нашій країні та за кордоном.....	23
Розділ II. ЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ	39
Тема 3. Етичний кодекс практичного психолога. Вимоги до особистісних та професійних якостей психолога закладу дошкільної освіти	39
Тема 4. Документальне забезпечення фахової діяльності практичного психолога в закладах освіти	59
Тема 5. Оформлення і робота психологічного кабінету закладу дошкільної освіти.....	77
Розділ III. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ...	88
Тема 6. Особливості діагностичної роботи практичного психолога дошкільної установи.....	88
Тема 7. Психологічне консультування та терапія в системі роботи психолога закладу освіти.....	98
Тема 8. Практичний психолог у закладі дошкільної освіти.....	109
Література	125
Додатки	129

Розділ І.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ СИСТЕМИ ОСВІТИ
УКРАЇНИ

ТЕМА 1. МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА СТРУКТУРА
ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

1. Психологічна служба системи освіти України: основні положення.
2. Мета, завдання та структура Психологічної служби.
3. Законодавча та правова база Психологічної служби системи освіти України.
4. Концепція державної системи психологічної служби.
5. Перспективи розвитку психологічної служби в загальноосвітніх закладах України в умовах реформування освіти.

1. Психологічна служба системи освіти України: основні положення

Психологічна служба системи освіти є складовою частиною державної системи охорони фізичного і психологічного здоров'я молодих громадян України. Вона діє на підставі ст.ст.21, 22, Закону України «Про освіту» з метою виявлення і забезпечення оптимальних соціально-психологічних умов для особистісного розвитку дитини, забезпечення ефективності навчально-виховного процесу в навчальних закладах.

Психологічна служба в системі освіти – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології і соціальної педагогіки: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби.

Психологічна служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку вихованців, учнів і студентів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних

особливостей, створення умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальних закладів.

Діяльність психологічної служби в системі освіти України забезпечується практичними психологами, соціальними педагогами, методистами та директорами (завідувачами) навчально-методичних кабінетів (центрів). За своїм статусом працівники психологічної служби належать до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

Психологічна служба є органічною складовою системи освіти України.

Психологічна служба в системі освіти виконує такі функції:

- виявлення загальних і особистих соціальних проблем школярів у класах і школі;
- вивчення і діагностика індивідуальних особливостей учнів, груп школи;
- надання допомоги вчителю в роботі з учнем, групою, батьками;
- соціальний захист того, у кого виникли проблема;
- соціальний захист групи, класу від окремих осіб;
- виявлення індивідуально-педагогічних можливостей учителів і надання їм допомоги у підвищенні педагогічної майстерності, дієвості педагогічної діяльності в роботі з учнями, батьками;
- соціально-педагогічна оцінка проведених виховних заходів у групах, школі;
- безпосередня підготовка соціально-педагогічних заходів з різними групами школярів, окремими учнями, учителями, батьками;
- установа зв'язків із закладами, які забезпечують соціальний захист.

2. Мета, завдання та структура психологічної служби в закладах освіти

Основною метою системи психологічного і соціального забезпечення освіти є підвищення якості і забезпечення доступності послуг в сфері психології та соціальної роботи, спрямованих на збереження й укріплення здоров'я підвищення адаптивних можливостей, створення умов для повноцінного та гармонійного розвитку, посилення виховного компоненту системи освіти.

Дана мета може бути конкретизована у наступних *положеннях*:

- підвищення ефективності надання психологічних і соціальних послуг спеціалістами служби;
- розширення мережі центрів практичної психології та соціальної роботи на рівні районів міста;
- збільшення кількості практичних психологів і соціальних педагогів у навчальних закладах, як головних спеціалістів забезпечення адаптивного і комфортного освітнього простору.
- створення психолого-педагогічних умов для повноцінної реалізації особистісного, інтелектуального і фізичного потенціалу учнів і студентів на основі сучасних досягнень вітчизняної і світової психологічної науки;
- підвищення психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу: учнів, студентів, педагогічних працівників, батьків, представників громадськості;
- реалізація практичних заходів спрямованих на розбудову психологічної служби у системі професійно-технічної освіти, вищій школі, закладах нового типу, інтернатах, інших типах навчальних закладів;
- розробка інноваційних форм і методів роботи спеціалістів щодо подолання негативних явищ учнівському середовищі: проявів насильства, агресивності, асоціальної поведінки;
- розробка та запровадження інноваційних моделей діяльності психологічної служби і психолого-медико-педагогічних консультацій, оновлення на цій основі нормативно-правової бази яка регулює діяльність працівників служби;

- вдосконалення організації і змісту підвищення кваліфікації спеціалістів психологічної служби і психолого-медико-педагогічних консультацій;
- моніторинг та оцінка ефективності діяльності усіх ланок психологічної служби.

Головним завданням психологічної служби є психологічний супровід навчально-виховного процесу та реалізація низки заходів профілактичного, корекційного та навчально-просвітницького типу.

Важливим завданням діяльності психологічної служби є захист психічного і соціального здоров'я дитини на всіх рівнях навчання та забезпечення супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Основну увагу у подальшому розвитку служби слід приділити питанню формування у спеціалістів професійної компетентності, готовності до виконання не лише функціональних завдань, а й надання системи послуг, які потребують учасники навчально-виховного процесу: учні, батьки, педагогічні працівники, представники громади.

Структура психологічної служби системи освіти України

Психологічна служба в системі освіти складається з таких основних ланок, визначених в «Положенні про психологічну службу системи освіти України»:

- Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»;
- Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України;
- навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласні, Київський(а) і Севастопольський(а) міські;
- районні (міські) навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби, методисти психологічної служби районних (міських) методичних центрів/кабінетів/лабораторій, управлінні (відділів) освіти, об'єднаних територіальних громад (далі - ОТГ); підрозділи психологічної служби у закладах вищої,

фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти; практичні психологи і соціальні педагоги психологічної служби закладів освіти.

Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»:

- організовує діяльність психологічної служби на всіх рівнях;
- бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів з питань діяльності психологічної служби;
- організовує заходи із підвищення професійного рівня працівників психологічної служби;
- здійснює організаційне забезпечення проведення фахових конкурсів;
- організовує діяльність науково-методичної комісії щодо експертиз освітніх програм, освітньої літератури відповідного напрямку роботи тощо;
- співпрацює з установами (закладами), громадськими організаціями з питань діяльності психологічної служби;
- проводить дослідження з проблем психологічної та суміжних наук;
- здійснює аналіз стану діяльності психологічної служби та прогнозування тенденцій її розвитку;
- забезпечує узагальнення, поширення та обмін науково-методичними здобутками шляхом публікації результатів досліджень, організації та проведення заходів.

Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН України:

- організовує прикладні наукові дослідження та інноваційні розробки у сфері соціальної педагогіки та прикладної психології;
- бере участь у науково-методичному забезпеченні психологічної служби у межах компетенції;
- розробляє науково-методичні вимоги до змісту діяльності працівників психологічної служби;
- бере участь у науково-дослідних, дослідно-експериментальних роботах з питань практичної психології і соціальної роботи;
- залучається до проведення незалежної наукової експертизи;

- розробляє методики, техніки і технології роботи із здобувачами освіти, в тому числі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласні, Київський(а) і Севастопольський(а) міські створюються місцевими органами виконавчої влади, а також можуть створюватися як структурні підрозділи відповідних департаментів (управлінь) освіти і науки, закладів післядипломної педагогічної освіти або як окремі юридичні особи та підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності.

Штати і структуру навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласних, Київського(ї) і Севастопольського(ї) міських формують засновники відповідно до посад та напрямів роботи:

- керівник (директор), який організовує діяльність психологічних служб;
- методисти, які беруть участь в організації діяльності психологічних служб закладів дошкільної освіти;
- методисти, які беруть участь в організації діяльності психологічних служб закладів загальної середньої освіти, позашкільної освіти;
- практичні психологи та соціальні педагоги, які здійснюють супровід закладів освіти.

Навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласні, Київський(а) і Севастопольський(а) міські, районні (міські) навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії є основними організаційно-методичними ланками психологічної служби у системі освіти, які забезпечують діяльність психологічної служби, а саме:

- надають навчально-методичну, інформаційну, консультативну та експертну підтримку працівникам психологічної служби;
- здійснюють та організовують науково-дослідні, дослідно-експериментальні, практичні дослідження за пріоритетними напрямами діяльності психологічної служби;

- організують діяльність методичних об'єднань практичних психологів і соціальних педагогів;
- впроваджують досягнення психологічної і соціально-педагогічної науки та кращого досвіду у практичну діяльність працівників психологічної служби;
- беруть участь в організації підвищення кваліфікації та розвитку професійної компетентності працівників психологічної служби; оцінюванні, прогнозуванні та формуванні освітньої політики.

Районні (міські) навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби створюються місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, в тому числі ОТГ, можуть функціонувати як структурні підрозділи органів управління освітою або як юридичні особи та підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності.

Штати навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій відповідної території (міст, районів, ОТГ) формують засновники відповідно до посад та напрямів роботи:

- керівник (директор), який організовує діяльність психологічних служб;
- методисти, які беруть участь в організації діяльності психологічних служб закладів дошкільної освіти;
- методисти, які беруть участь в організації діяльності психологічних служб закладів загальної середньої освіти, позашкільної освіти;
- практичні психологи та соціальні педагоги, які здійснюють супровід закладів освіти в місті, районі, ОТГ.
- За неможливості створення районного(ї) (міського(ї)) навчально-методичного(ї) центру/кабінету/лабораторії психологічної служби системи освіти до штатного розпису районного(ї) (міського(ї)) методичного(ї) центру/кабінету/лабораторії вводиться посада методиста з психологічної служби.

Керівник (директор) обласного(ї)/районного(ї) (міського(ї)) центру/кабінету/лабораторії психологічної служби, методист з психологічної служби районного(ї) (міського(ї)) методичного(ї)

центру/кабінету/лабораторії підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності.

Штатні працівники навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласних, районних, Київського(ї) і Севастопольського(ї) міських підпорядковуються керівнику (директору).

Працівники психологічної служби закладів і установ освіти відповідної території підпорядковуються керівнику (директору) закладу освіти і установи з усіх питань діяльності.

Посади працівників психологічної служби вводяться до штатних розписів закладів освіти відповідно до нормативів чисельності працівників психологічної служби, затверджених у встановленому порядку, та в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат. Посади обіймають працівники з вищою освітою за відповідною спеціальністю.

Практичний психолог закладу та/або установи освіти здійснює:

- психологічне забезпечення освітнього процесу;
- психологічний супровід психічного, розумового, соціального і фізичного розвитку здобувачів освіти;
- психологічну діагностику та аналіз динаміки психічного, розумового і соціального розвитку здобувачів освіти;
- психологічний супровід адаптації до умов освітнього процесу;
- реалізацію розвивальних, профілактичних, просвітницьких, корекційних програм з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей здобувачів освіти;
- консультативну допомогу всім учасникам освітнього процесу з питань навчання, виховання здобувачів освіти, особистісного та професійного розвитку тощо;
- роботу з постраждалими від насильства дітьми тощо.

Практичний психолог закладу та/або установи освіти бере участь в:

- освітній діяльності, спрямованій на забезпечення всебічного розвитку здобувачів освіти як особистості та найвищої цінності суспільства, їх талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для

успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству;

- роботі педагогічної ради, психолого-педагогічних консилиумів, семінарів і засідань методичних об'єднань;
- розробці та впровадженні розвивальних, корекційних програм, посібників, методичних рекомендацій, планів освітньої діяльності з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей здобувачів освіти, а також для осіб, які перебувають на індивідуальній та інклюзивній формі навчання.

Практичний психолог закладу та/або установи освіти сприяє:

- формуванню у здобувачів освіти відповідальної та безпечної поведінки в ситуаціях ризику, навичок здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я, готовності до самореалізації;
- профільному та професійному самовизначенню здобувачів освіти, формуванню життєвої компетентності;
- формуванню соціально-комунікативної компетентності обдарованих дітей;
- попередженню та профілактиці професійного вигорання педагогічних працівників;
- формуванню психологічної готовності учасників освітнього процесу до взаємодії в інклюзивному середовищі з дитиною з особливими освітніми потребами;
- формуванню психологічної культури учасників освітнього процесу;
- попередженню будь-яких видів і форм насильства та конфліктів серед здобувачів освіти;
- формуванню небайдужого ставлення здобувачів освіти до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування педагогів про випадки домашнього насильства і конфліктів серед здобувачів освіти, що стали їм відомі.

Соціальний педагог закладу та/або установи освіти здійснює:

- соціально-педагогічний супровід здобувачів освіти, колективу та мікрогруп, осіб, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах;
- просвітницьку та профілактичну роботу серед учасників освітнього процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей, злочинності, алкоголізму, наркоманії тощо;
- вивчення та аналіз соціальних умов розвитку здобувачів освіти, мікроколективу (класу чи групи), шкільного, студентського колективу в цілому, молодіжних і дитячих громадських організацій.

Соціальний педагог закладу та/або установи освіти бере участь у:

- роботі педагогічної ради, психолого-педагогічних консилиумів, семінарів і засідань методичних об'єднань;
- плануванні і реалізації завдань соціалізації здобувачів освіти, адаптації їх у новому колективі і соціальному середовищі;
- наданні допомоги дітям і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах або потребують посиленої педагогічної уваги чи мають особливі освітні потреби, в тому числі постраждалим від насильства та військових конфліктів.

Соціальний педагог закладу та/або установи освіти, сприяє:

- взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам (законним представникам);
- захисту прав здобувачів освіти від будь-яких видів і форм насильства, представляє їхні інтереси у правоохоронних і судових органах тощо;
- формуванню у здобувачів освіти відповідальної поведінки, культури здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я;
- попередженню конфліктних ситуацій, що виникають під час освітнього процесу, запобіганню та протидії домашньому насильству.

3. Законодавча та правова база Психологічної служби системи освіти України

Загальні нормативні документи

1. Конституція України
2. Закон України «Про освіту» (від 23.05.1991 р. № 1060-ХП)
3. Законом встановлено основні принципи освіти. Реалізація цих принципів (особливо гуманізму та демократизму, пріоритетності загальнолюдських цінностей над політичними та класовими; гнучкості і прогностичності; єдності і наступності; безперервності і різноманітності) вимагає обов'язкової участі психологів, і не випадково в статті 8 окремо сказано про шкільну психологічну службу:

«У системі освіти діє державна психологічна служба. Психологічне забезпечення навчально-виховного процесу в закладах освіти здійснюють практичні психологи, які за своїм статусом належать до педагогічних працівників.»

4. Закон України «Про вищу освіту» від...

5. Закон України «Про позашкільну освіту» від...

Закон України «Про загальну середню освіту» від (травень 1999 р.).

Законом визначено мету діяльності школи:

«Формування і розвиток соціально активної і гуманістично спрямованої особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, системою наукового знання про природу, людину, суспільство, почуттям національної самосвідомості, готовою до професійного самовизначення».

Як бачимо, принцип гуманізму проголошено найважливішим. Людині як вищій цінності суспільства надаються сприятливі умови для всебічного розкриття її здібностей, таланту, розвитку особистості.

6. Закон «Про дошкільну освіту» від...

7. Закон України Верховна «Про професійно-технічну освіту» від

8. Постанова Кабінету Міністрів України Про Державну національну програму "Освіта" ("Україна XXI століття") (від 03.11.1993 р.)

Нормативні документи про психологічну службу

1. Положення про психологічну службу системи освіти України, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» (від 2018-05-22 № 509).

2. Лист МОН України «Щодо планування діяльності, ведення документації і звітності усіх ланок психологічної служби системи освіти України» (№1/9-477 від 24 липня 2019 року).

3. Про затвердження Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів (№ 691 від 19.10.2001).

4. Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України (наказ МОН України від 20.04 2001р. №330).

5. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Щодо розподілу робочого часу у практичних психологів та соціальних педагогів» (від 26.09.12 № 1/9-683).

6. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Щодо організації та проведення «години психолога» у загальноосвітніх навчальних закладах» (04.07.12 № 1/9-488).

7. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про покращання соціально-педагогічного і психологічного супроводу навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації» (від 2009-12-30 № 1248)

**Положення про психологічну службу
системи освіти України**

«Положення про психологічну службу системи освіти України» має 4 розділи. Дамо коротку характеристику змісту розділів.

I. Розділ **«Загальні положення»** складається з шести пунктів, у яких зазначено, що «Положення про психологічну службу» є тим нормативним документом, який визначає мету, структуру психологічної служби, організацію управління нею, основні завдання, принципи, функції, зміст та порядок діяльності працівників психологічної служби установ та закладів освіти різного рівня. Зазначено, що психологічна служба, яка діє в системі освіти, забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку здобувачів освіти, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, гендерних та інших індивідуальних особливостей, сприяє створенню умов для виконання освітніх і виховних завдань закладів освіти.

В положенні йдеться про те, що психологічне забезпечення освітнього процесу в закладах освіти здійснюють практичні психологи, а соціально-педагогічний патронаж – соціальні педагоги.

Визначено мету діяльності психологічної служби та перелічено основні документи, якими керуються в своїй діяльності психологічна служба, а саме: Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» та ін., закони України, постанови Верховної Ради України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України та «Положенням про психологічну службу».

Зауважено, що психологічна служба співпрацює з організаціями та установами різного рівня.

У Розділі II. **«Структура, управління та зміст діяльності психологічної служби»** визначено структуру психологічної служби системи освіти; підпорядкування, завдання та функції кожної з ланок психологічної служби тощо.

Розділ III. **«Основні завдання, принципи та функції психологічної служби»** розкриває завдання та функції психологічної служби; висвітлює напрями діяльності працівників психологічної служби: діагностика, профілактика, корекція, навчальна діяльність, консультування, зв'язки з громадськістю, просвіта, тривалість робочого тижня та графік роботи

працівників психологічної служби. В розділі йдеться про психологічний кабінет як умову для ефективного функціонування психологічної служби. Перелічено основні обов'язки працівника психологічної служби.

IV. «Фінансування діяльності» – визначено порядок фінансування різних ланок структури психологічної служби в системі освіти, порядок оплати праці практичних психологів.

4. Концепція державної системи психологічної служби

Мета Концепції полягає у підвищенні ефективності надання психологічних і соціальних послуг спеціалістами служби, розширенні мережі центрів практичної психології і соціальної роботи міського, районного рівня, збільшенні кількості практичних психологів і соціальних педагогів у навчальних закладах, як ключових спеціалістів забезпечення адаптивного і комфортного освітнього простору.

Основними завданнями Концепції є:

- створення психолого-педагогічних умов для повноцінної реалізації особистісного, інтелектуального і фізичного потенціалу учнів і студентів на основі сучасних досягнень вітчизняної і світової психологічної науки;
- підвищення психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу: учнів, студентів, педагогічних працівників, батьків, представників громадськості;
- реалізація практичних заходів спрямованих на розбудову психологічної служби у сільських школах та школах з малою наповнюваністю, системі професійно-технічної освіти, вищій школі, закладах освіти нового типу, інтернатах, інших типах навчальних закладів;
- розробка інноваційних форм і методів роботи спеціалістів щодо подолання негативних явищ учнівському середовищі: проявів насильства, агресивності, девіантної поведінки;
- розробка та запровадження інноваційних моделей діяльності психологічної служби і психолого-медико-педагогічних консультацій, оновлення на цій основі

нормативно-правової бази яка регулює діяльність працівників служби;

- підвищення фахового рівня підготовки студентів вищих навчальних закладів зі спеціальностей "Практична психологія" і "Соціальна робота", вдосконалення організації і змісту підвищення кваліфікації спеціалістів психологічної служби і психолого-медико-педагогічних консультацій;
- моніторинг та оцінка ефективності діяльності усіх ланок психологічної служби.

Зусилля працівників психологічної служби мають бути спрямовані на:

- підвищення власної психологічної і професійної компетентності, безперервна освіта і самовдосконалення, опанування інноваційними методами і технологіями надання психологічних і соціальних послуг;
- інформаційно-методичне забезпечення системи управління освітою (профілактика і усунення факторів негативного впливу освітнього середовища на розвиток особистості учнів, студентів);
- психологічне проектування (система психологічних, педагогічних, соціальних дій щодо створення розвивального освітнього середовища);
- психологічну експертизу педагогічних інновацій (оцінка відповідності освіти поставленим завданням та віковим і психологічним можливостям учнів);
- забезпечення якості і доступності психологічних і соціальних послуг (система дій спрямованих на контроль якості послуг).

Зусилля керівників місцевих органів управління освітою та закладів освіти мають бути спрямовані на:

- забезпечення якості і доступності психологічних і соціальних послуг усім учасникам навчально-виховного процесу шляхом розвитку мережі психологічної служби, особливо це стосується сільських, гірських шкіл і шкіл з малою наповнюваністю, шкіл-інтернатів, системи дошкільної і професійно-технічної освіти;

- створення належних організаційних, психолого-педагогічних, матеріальних та інших умов для діяльності практичних психологів, соціальних педагогів, консультантів психолого-медико-педагогічних консультацій;
- організацію заходів з підвищення психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу: учнів, студентів, педагогічних працівників, батьків і своєї власної;
- кваліфіковану оцінку якості роботи працівників психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій.

5. Перспективи розвитку психологічної служби в загальноосвітніх закладах України в умовах реформування освіти

Опираючись на положення Концепції, варто зауважити, що актуальність психологічного супроводу навчально-виховного процесу зумовлена новими соціальними вимогами, відповідними стратегічними змінами розвитку освіти України та загальносвітовими тенденціями. Забезпечуючи психологічну складову організації освітнього середовища, працівники психологічної служби системи освіти повинні забезпечити умови, які б сприяли розвитку індивідуальності кожної дитини, збереженню її здоров'я, формуванню у неї готовності до самостійного життя в суспільстві після завершення навчання.

Психологічну службу системи освіти необхідно розглядати як багаторівневу організаційну систему, яка включає основні структурні одиниці і забезпечує надання ефективної психологічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу. Спектр завдань на різних рівнях функціонування цієї системи має бути диференційованим. При цьому цільовий напрямок діяльності психологічної служби залишається єдиним.

Практичний психолог і соціальний педагог є головними ланками системи соціального і психологічного забезпечення на рівні навчального закладу і долучені до вирішення основних завдань цієї системи.

Основною метою діяльності психологічної служби системи освіти є підвищення якості і забезпечення доступності послуг у

сфері практичної психології і соціальної роботи, спрямованих на збереження і укріплення здоров'я, підвищення адаптивних можливостей, створення умов для повноцінного і гармонійного розвитку всіх учасників навчально-виховного процесу, посилення розвивального і виховного компонентів системи освіти.

Сучасні тенденції розвитку освіти формують загальне спрямування діяльності психологічної служби, яка повинна сприяти вирішенню освітніх і виховних задач, професійної гнучкості молоді, формуванню готовності до особистісного, професійного, політичного вибору, формуванню соціальної компетентності як передумови ефективної соціалізації молоді.

Важливим завданням діяльності психологічної служби є забезпечення супроводу дітей з особливими освітніми потребами, захист психічного і соціального здоров'я дитини на всіх рівнях навчання.

Діяльність спеціалістів психологічної служби повинна бути спрямована на забезпечення, захист прав і свобод дітей, створення умов комфортного освітнього середовища. За такого підходу основну увагу у вибудовуванні траєкторії розвитку служби слід приділити питанню формування професійної компетентності у спеціалістів, готовності до виконання не лише функціональних завдань, а й надання системи послуг, які потребують учасники навчально-виховного процесу: учні, батьки, педагогічні працівники, представники громади.

Питання забезпечення високої якості освіти безпосередньо пов'язане з такими категоріями як розвиток, самореалізація, самоповага, здоров'я, адаптивність, самооцінка. Врахування визначених понять в ході реалізації навчального процесу має стати пріоритетом у наближенні системи освіти України до європейських стандартів.

Концепція розвитку психологічної служби освіти України на період до 2012 року (далі – Концепція) орієнтована на посилення ролі і значимості психологічної складової освітнього процесу, підвищення ефективності діяльності соціальних педагогів, психологів, спеціалістів психолого-медико-педагогічних консультацій.

Концепція визначає засади і напрями розбудови психологічної служби системи освіти через реалізацію низки

практичних заходів і є логічним продовженням Стратегії розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2008 року.

Процес розбудови психологічної служби системи освіти має відповідати принципам плановості, цілісності, відповідності стану розвитку освіти і суспільства, перспективності.

Аналіз проблем розвитку психологічної служби показав, що основними причинами негативних тенденцій є не економічні причини, а суб'єктивні чинники: незадовільна робота керівників психологічної служби, нерозуміння деяких керівників освітніх установ необхідності розвитку служби, низька активність самих практичних психологів і соціальних педагогів.

Серед проблем, що існують у психологічній службі, визначено наступні:

1. Низький рівень організаційно-методичної роботи центрів психологічної служби ряду областей, а особливо районів. Цей напрямок роботи потребує глибоких і докорінних змін. Наприклад, є потреба чітко визначити відповідальних за діяльність служби на рівні керівників обласних управлінь і районних відділів освіти. Саме управління освіти і науки мають суттєво покращити керівництва психологічною службою в регіонах, уміло застосовуючи той значний потенціал, що напрацьований психологічною службою за роки її функціонування. Зі свого боку, працівники центрів практичної психології і соціальної роботи мають повністю забезпечити управлінців необхідними методичними матеріалами і статистичною інформацією.

2. Низький рівень професіоналізму окремих психологів і соціальних педагогів, керівників і методистів центрів. Причини такого явища, на наш погляд, наступні:

- значні проблеми професійної підготовки спеціалістів у вишах. Зауважимо, що ліцензований набір на спеціальність «психологія» у вишах щорічно складає близько 20 тисяч;

- недостатня методична робота з молодими психологами і соціальними педагогами, які щойно стали до роботи в закладах освіти;

- є значна кількість працівників психологічної служби, які не вміють побудувати розмову з клієнтом (батьком, учнем, педагогом), не знають специфіки освіти (мається на увазі організація роботи,

методичне підпорядкування, нормативні документи), не знають і не дотримуються вимог Етичного кодексу психолога, не вміють застосовувати психодіагностичні і психокорекційні методики, часом застосовують непсихологічні методи роботи тощо;

- відсутність систематичної роботи у вишах та інститутах післядипломної освіти з керівними кадрами (керівники установ і закладів освіти, за даними наших досліджень виявилися найменш обізнаними у завданнях і методах діяльності психологів і соціальних педагогів.

Говорячи про роль психологічної служби у реформуванні освіти, про її вплив на розвиток психології в нашій країні, необхідно зазначити ряд явищ суспільного характеру:

- суттєво підвищився рівень психологічної культури в суспільстві. Усі, від міністрів і до домогосподарок, уже не плутають психолога і психіатра, знають, що психолог є фахівцем, що він може надавати психологічну допомогу, а не гадати на картах;

- стрімко зросла кількість кафедр і факультетів в університетах, які готують психологів;

- зросла кількість наукових досліджень з проблем підготовки практичних психологів і соціальних педагогів, визначення професійно важливих рис особистості працівника психологічної служби, процесу адаптації практичного психолога і соціального педагога тощо;

- зросла кількість шкіл, курсів, навіть інститутів, які проводять навчання практичних психологів на засадах між курсової підготовки через різного роду тренінги. Проте, слід відзначити, що тут є цілий ряд небезпек;

- психологічні знання і технології проникли у всі сфери виробництва, охорони здоров'я, правоохоронної діяльності, приватного життя людей тощо.

ТЕМА 2. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В НАШІЙ КРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

1. Історичні аспекти становлення психологічної діяльності в системі освіти.
2. Роль педології у становленні психологічної служби.
3. Становлення та розвиток психологічної служби в Україні.
4. Досвід психологічної служби США.
5. Особливості підготовки практичних психологів освіти Англії та Уельсу.

1. Історичні аспекти становлення психологічної діяльності в системі освіти

Психологічна служба системи освіти бере свій початок від шкільної педагогічної психології, яка виникла у зв'язку із потребами суспільства наприкінці ХІХ століття.

Найбільш давні традиції шкільної психології існували в Англії, США, Франції, Швейцарії.

Американський психолог Стенлі Холл у 1891 році видавав журнал «Педагогічний семінар» – перший журнал, присвячений проблемам педагогічної і дитячої психології.

У Франції проблемами психологічної служби в кінці ХІХ ст. займався Альфред Біне. Дослідження у цій галузі він розпочав у 1894 р., а в 1897 р. вийшла його робота, присвячена психологічним проблемам початкової школи.

В Німеччині дослідженнями в галузі педагогічної психології активно займався Е. Мейман.

В Росії А.П.Нечаєв. На початку ХХ ст. була усвідомлена необхідність роботи психологів у педагогічній сфері. Актуальним стало розв'язання багатьох психологічних проблем, пов'язаних зі школою, з навчанням і розвитком дітей.

У 1905 р. Міністерство освіти Франції звернулось до А. Біне з проханням провести психологічне обстеження дітей, які не здатні навчатися в школі за загальною програмою. Альфред Біне заснував педагогічну лабораторію, де розробив методику вивчення розумового розвитку дитини, відому під назвою «Шкала вимірювання інтелекту» – знаменитий тест Біне-Сімона,

який дозволяє виявляти дітей з затримкою розумового розвитку. Потім були відкриті спеціальні шкільні класи для таких дітей.

На початку ХХ ст. психологічну роботу в сфері освіти виконували педагоги. Але поступово стали вводитися посади практичних психологів у різні типи навчальних закладів. В 1909 р. у Франції відкрилась перша шкільна психологічна служба.

У 1913 р. в Англії приступив до роботи перший шкільний психолог – Цирил Берт.

В 1915 р. в США, в штаті Коннектикут, почав працювати перший американський шкільний психолог – Гессель.

У 1920 р. у Швейцарії, в Берні, відкрився консультативний пункт з проблем педагогічної і дитячої психології.

Протягом наступних 10–15 років психолого-педагогічні служби виникли у багатьох країнах.

В американських школах у роботі психологів широко використовувались тести і, перш за все, тести на визначення коефіцієнта розумової обдарованості (IQ). Виникла і розвивалась служба «гайденс» («служба супроводу»).

З 1945 до 1960 рр. в практику спеціалістів-консультантів служби «гайденс» міцно ввійшли батареї тестів. Використання службою «гайденс» методу тестування як основного інструменту своєї діяльності зробило його механізмом відбору дітей в американських школах.

Розвиток шкільної психологічної служби у Франції привів до того, що у 1951 р. Міністерство освіти вперше представило перелік функцій шкільних психологів. Цей документ став основою дискусії на першому (в 1952 р.) і другому (в 1954 р.) Міжнародних колоквіумах з шкільної психології, організованих ЮНЕСКО в Гамбурзі.

На конференції 1952 р. під егідою ЮНЕСКО розглядалось питання можливості ефективного використання психологічних знань у школі. Тут було узагальнено практичний досвід різних країн і зроблено спробу виявити найбільш ефективні шляхи функціонування шкільної психологічної служби.

Якщо межі діяльності перших шкільних психологів були доволі вузькими, то в 1950-1960-ті рр. відбувається їх розширення.

Перед психологічною службою в цей час ставились такі основні завдання:

1. Допомога вчителям в індивідуалізації змісту і методів навчання.

2. Допомога дітям у виборі найбільш прийнятних шляхів освіти в школах.

Специфічним завданням психологічної служби школи було раннє виявлення дітей з суттєвими відхиленнями у розвитку, яких неможливо навчати у звичайній школі через фізичні, розумові або афективні порушення.

Статистичні дані показували, що діти, які потребують спеціальної допомоги у вигляді особливих програм навчання та виховання, складають 10% усіх школярів.

Шкільні психологи вирішували різні завдання у залежності від віку учнів. У роботі з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку основним завданням було сприяння емоційному вихованню дітей, формуванню їх особистості, навчання основним умінням розумової роботи. Психологи повинні були полегшити адаптацію при переході дітей в школу.

У середньому шкільному віці психологічна служба виконувала дві основні функції:

1. Виявлення дітей, у яких труднощі у спілкуванні та у стосунках з іншими.

2. Зміна позицій вчителів, щоб вони приділяли більше уваги емоційним реакціям учня на шкільне життя.

Особливо важливі завдання стояли перед шкільними психологами у зв'язку з вибором учнями професії. Однак до середини ХХ ст. ні в одній європейській країні психологічна служба в школі не була досить розвинутою, щоб виконувати означені завдання у повній мірі. В реальній практиці шкільний психолог часто надавав лише повсякденну допомогу вчителю, тобто виконував роль порадника, який виправляв і координував діяльність педагогів.

Потреба в шкільних психологах протягом 1950-1960-х рр. зростала, перш за все через значне збільшення кількості дітей з затримкою розумового розвитку та іншими порушеннями. Це стимулювало розвиток шкільних психологічних служб у трьох країнах. Створення асоціацій практичних психологів освіти, їх професійні зустрічі та дискусії мали велике значення в розвитку шкільної психології.

В 60-х рр. ХХ ст. в США створюється перша професійна організація шкільних психологів.

У 80-х рр. в США була організована Національна асоціація шкільних психологів (NASP). Велике значення для розвитку шкільної психологічної служби в Англії мала конференція в Уельсі у 1973 р. На ній обговорювалась роль шкільної психологічної служби та її мета, етичні й юридичні основи її діяльності, проблеми навчання та підвищення професійної компетентності шкільного психолога.

З середини 80-х рр. починається новий етап у розвитку практичної шкільної психології у Франції. У 1985 р. була створена робоча група, до складу якої увійшли представники п'яти різних організацій – членів Національної асоціації психологів (ANOP). Ця група провела спеціальну роботу для визначення функцій педагогічного психолога у Франції. Підкреслювалось, що педагогічний психолог має справу з усією психологічною реальністю дитини і може сприяти розвитку усіх сторін її особистості, при цьому педагогічний психолог може залучати до цього процесу батьків і вчителів. Педагогічний психолог може йти і проти системи шкільного і сімейного виховання, змінювати його стандарти, якщо вважає, що вони не сприяють прогресивному розвитку особистості дитини.

Пізніше у Франції обговорювався проект створення єдиної системи шкільної психологічної служби, спрямованої на допомогу окремим індивідам, групам і цілим організаціям чи закладам.

Мета цієї системи – попереджувати шкільну неуспішність, сприяти соціальному навчінню і соціальній адаптації дітей, допомагати дітям з розумовою відсталістю інтегрування у загальний потік учнів (що прямо протилежне меті, яка висувалась раніше – відокремлювати таких дітей), сприяти загально-освітньому і професійному росту учнів, підвищувати кваліфікацію вчителів, соціальних працівників, адміністрації, інших спеціалістів у галузі освіти.

У подальшому в більшості європейських країн були також створені національні організації, які представляли інтереси педагогічних психологів.

У Великобританії і Данії є дві асоціації: одна має профспілкові обов'язки, а друга є професійною.

В Росії перший досвід практичного використання психології у навчанні та вихованні дітей виник також на початку ХХ ст. Займалися цим спеціалісти в галузі педології.

2. Роль педології у становленні психологічної служби

Педологія (від грецької *país* - дитя і *logos* - слово, наука) - течія в педагогіці та психології, яка виникла на межі ХІХ-ХХ ст.; міждисциплінарна наука, що намагалася синтезувати знання про дитину з метою ефективного її виховання. П.П.Блонський (1884-1941) визначав педологію, як науку про віковий розвиток дитини в умовах визначеного соціально-історичного середовища.

Перші педологічні дослідження в Росії проводили А.П.Нечаєв, Г.І.Россолімо, А.Ф.Лазурський, В.П.Кашенко. Більшість з них мали медичну освіту, тому головну увагу вони приділяли фізичному та психічному розвитку дитини. Перші педологи займалися в основному "винятковими дітьми" (обдаровані та дефективні), тому виникла навіть окрема галузь - "Педологія виняткового дитинства". Підвалинами виховної діяльності педологів був гуманістичний принцип: любов до дітей, віра в їх духовні та фізичні сили, охорона дитинства від жорстокості. Ключем до виховання вони вважали інтерес дитини. На їх погляд, не дитина має прилаштовуватись до системи виховання, а індивідуальність дитини, особливості її характеру і поведінки визначають вибір засобів виховання.

Особливу увагу В.П.Кашенко (1870-1943) приділяв дослідженню соціальних факторів, які впливають на розвиток дитини. Він розробив методику вивчення дії соціуму на дитину - соціальні профілі, і створив лікувально-педагогічний заклад для дефективних, нервових та "трудних" дітей. Ця школа-санаторій виховувала і морально дефективних. Корекція поведінки дитини здійснювалась на основі спеціального "Листа обстеження" та "Плану медико-педагогічної корекції".

До 30 р. склалися такі педологічні напрями: "ідеалісти", рефлексологи, біогенетики, соціогенетики. Про рівень розвитку педології у ці роки свідчать: створення інституту педології, видання журналу "Педологія", підготовка педологів з вищою освітою, проведення педологічного з'їзду (наприкінці 1927 р.), на

якому було поставлене завдання негайної розробки ефективних засобів виховання. Постановою ЦК ВКП(б) 1928р. "Про проведення масової практичної роботи з всебічного дослідження дитинства" були визначені два головних напрями : медично-педологічний та педолого-педагогічний в школі.

Основними завданнями педолого-педагогічної роботи в школі були: навчання учнів; виховна та профілактична робота з "трудними" дітьми, профорієнтаційна робота; робота з батьками та педагогами щодо ознайомлення їх з основами педології.

Особлива увага зверталась на взаємозв'язок діагностичної роботи та педагогічної практики. Але у 1936 р., після виходу Постанови ЦК ВКП(б) "Про педологічні спотворення в системі Наркомпросу", педологія була знищена.

І тільки в кінці 60-х рр. В СРСР був відновлений пошук форм практичної участі психологів у роботі школи.

3. Становлення та розвиток психологічної служби в Україні

Психологічна служба є органічною складовою системи освіти України. Вона є суттєвим важелем у забезпеченні процесів реформування галузі.

Починаючи з 1991 року психологічна служба пройшла не простий і суперечливий шлях - від повного не розуміння і безпорадності до чіткої організаційної структури, правового і методичного забезпечення. На сьогодні психологічна служба системи освіти одна з найпотужніших і найдосвідченіших із відомчих служб у державі. У свій час за участю психологів освіти створювались відповідні служби в структурі Міністерства внутрішніх справ, Міністерства у справах сім'ї, дітей та молоді, Міністерства з надзвичайних ситуацій, Міністерства оборони, інших міністерств і відомств.

Систематична робота зі створення психологічної служби в освітній галузі почалася з 1991 р., коли в Інституті психології ім. Г.С. Костюка був створений новий підрозділ - Центр психологічної служби в системі народної освіти (наказ від 11.01.1991 р. № 1-ОСН).

Подією, що суттєво вплинула на розвиток практичної психології в Україні, була **Перша всеукраїнська конференція з практичної психології** (м. Луцьк, 11-14 листопада 1991 року). Саме під час цієї конференції були обговорені шляхи та основні напрямки розвитку психологічної служби.

Наша система освіти досить довго існувала без психологічної служби, а тому дуже повільно включала її в структуру свого функціонування. Труднощі взаємодії психологічної служби зі своїм замовником - системою освіти - зумовлені недостатньою визначеністю самого соціального замовлення. Ускладнювало процес становлення психологічної служби освіти ще й те, що вона одночасно почала охоплювати увесь комплекс психологічних проблем, які треба було розв'язувати в школі (в зарубіжних країнах включення різних аспектів відбувалося поступово згідно з соціальним замовленням освіти в даний час).

У 1992 році Комісією Верховної Ради України з питань науки і народної освіти була прийнята Ухвала про створення Концепції державної системи психологічної служби.

1993 року було прийняте "**Положення про психологічну службу в системі освіти України**", яке визначало сферу діяльності, права та функціональні обов'язки її ланок, а психологи стали називатися "практичними".

Наступного, 1994 року в освітянських закладах України вже працювало 2852 практичних психологів. Тільки 471 із них (тобто 6,5%) мали базову вищу психологічну освіту.

У 1995 році психологічна служба освіти помітно розширилася. За рік кількість практичних психологів збільшилася на 63% (на 1799 осіб).

Важливим етапом у розвитку психологічної служби стало прийняття у 1996 р. **Закону України "Про освіту" (1). Статтею 21 (Психологічна служба в системі освіти) Закону України "Про освіту"** було визначено, що за своїм статусом практичні психологи належать до педагогічних працівників. Верховна Рада України постановою від 23 березня 1996 р. № 100а/96-ВР зобов'язала Кабінет Міністрів України забезпечити перегляд і скасування міністерствами і відомствами України їхніх нормативних актів, які суперечать Закону України "Про освіту". Проте, довгий час питання розмірів посадових окладів, стажу

педагогічної діяльності, тривалості відпусток практичних психологів та соціальних педагогів тощо врегульованими не були.

Психологічна служба пройшла етап становлення, довівши свою необхідність для соціальної і педагогічної практики. Практичні психологи (соціальні педагоги), здійснюючи свої професійні обов'язки, вирішували актуальні завдання сучасної освітянської галузі - оновлення змісту й форм навчально-виховного процесу, психологічний супровід педагогічних новацій, пошук і робота з обдарованими дітьми, захист психічного здоров'я учасників навчально-виховного процесу, профілактика алкоголізму, наркоманії, СНІДу, протиправної поведінки, насильства над дітьми, підвищення психологічної культури учнів, батьків, учителів, керівників освітніх закладів тощо.

Основним результатом діяльності служби за перші п'ять років стало розуміння керівниками освіти, вчителями та батьками необхідності впровадження надбань вітчизняної і зарубіжної психології у практику навчально-виховного процесу.

У 1996 році в навчальних закладах нараховувалося близько 5,5 тис. практичних психологів. Проте, з прийняттям у **1996 році** Тимчасових типових штатних нормативів загальноосвітніх навчально-виховних закладів, ситуація в психологічній службі системи освіти значно погіршилась. Майже на 60% було скорочено посади соціальних педагогів, на 30% - практичних психологів. У багатьох регіонах ліквідовано обласні, районні (міські) навчально-методичні центри практичної психології. Чисельність психологічної служби скоротилася до 4 тис. осіб.

У **липні 1998 року** Міністерство освіти України спільно з Академією педагогічних наук України створили Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи як наукову установу Академії педагогічних наук України і як головну організацію психологічної служби системи освіти України.

Відповідно до завдань та змісту діяльності психологічної служби всупереч кадровим та фінансовим негараздам, часто на голому ентузіазмі формувалася і міцніла структура управління та науково-методичного забезпечення діяльності практичних

психологів дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти. Великий досвід в організації та діяльності психологічної служби накопичився у Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській, Сумській, Одеській, Київській та ряді інших областей.

У грудні 1999 року затверджене "**Положення про психологічну службу**", у **2001 році** до нього внесені зміни і доповнення. Для підготовки фахівців нової спеціальності вперше в СНД був виданий підручник "Основи практичної психології" (Либідь, 1999 р.). Служба набула чіткої структури, що створило умови для більш якісної організації її діяльності. Поступово упорядковувалися планування та звітність, створювалися умови для розвитку служби, видавалися навчально-методичні матеріали, що сприяло покращенню умов та якості роботи практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів.

З 1998 по 2002 рік психологічна служба зросла більш ніж на 2 тисячі осіб. Більшу половину (55%) склали практичні психологи з вищою базовою освітою.

Організаційно-управлінське, навчально-методичне та нормативно-правове забезпечення діяльності служби дозволило довести на кінець 2002-2003 навчального року чисельність практичних психологів та соціальних педагогів дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів до 7836 працівників (порівняно з 6651 особою у 2001-2002 н.р.). Це свідчить про тенденцію збільшення кількості фахівців психологічної служби освіти.

Значною мірою цьому процесу сприяло прийняття нормативів чисельності працівників психологічної служби. Ними передбачалось введення в дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах посад соціальних педагогів (І ставка на 1000 учнів), незалежно від посад практичних психологів (1 ставка на 700 учнів).

Це дозволило на кінець 2003-2004 н.р. збільшити чисельність працівників психологічної служби до 9 317 осіб.

Значною подією в історії психологічної служби системи освіти України стало **23 квітня 2004 р.**, коли відбулося засідання колегії Міністерства освіти і науки України, яке вперше за роки існування служби розглянуло питання „Про стан і перспективи

розвитку психологічної служби системи освіти". Рішення колегії визначило основні напрями діяльності психологічної служби на багато років вперед. Психологічна служба освіти України одержала суттєвий поштовх для вдосконалення як у кількісних, так і в якісних аспектах.

Сьогодні практичні психологи та соціальні педагоги майже по всіх позиціях прирівнені до педагогічних працівників. Це стосується щорічних основних відпусток тривалістю до 56 календарних днів, виплати надбавок за вислугу років, права на пенсію за вислугу років, присвоєння кваліфікаційних категорій і педагогічних звань тощо.

24 квітня 2008 року – на колегії МОНУ заслуховувалося та обговорювалося питання “Про стан та подальший розвиток психологічної служби системи освіти України” (Протокол № 4/7-3). Була затверджена Концепція розвитку психологічної служби системи освіти на період до 2012 року.

Отже, Національна система соціально-психологічної служби – це об'єднання державних органів й організацій, що виконують практичну роботу в галузі соціальної педагогіки, прикладної психології та прикладної соціології.

Основна мета Національної системи соціально-психологічної служби – забезпечення необхідних соціально-психологічних умов підвищення ефективності діяльності людини в усіх сферах суспільного життя (від політики й управління державою до сімейних стосунків та міжособистісних взаємодій) і водночас – підтримка розвитку і захист психічного здоров'я особистості громадян України.

4. Досвід психологічної служби США

Практична психологія є невід'ємною частиною повсякденного життя американців. Коли дитина відчуває труднощі в школі, її справами займається шкільний психолог. Коли сімейні негаразди примушують подружжя думати про розлучення, з ними – разом та поодиночі і з їхніми дітьми – працює психолог-консультант із питань сім'ї та шлюбу. За умови, коли вік бере своє, то лікар направляє літнього пацієнта на консультацію до геронтопсихолога тощо. За статистикою,

приблизно третина всього населення Америки хоча б один раз у житті мала справу з психологом (не враховуючи тих, хто користується послугами фахівців із душевного здоров'я в стаціонарі).

Популяризація та поширення психології в Америці розпочалося в останні півстоліття, у зв'язку з чим, кількість психологів зростає майже в 40 разів. Психологія вплинула на те, як сучасні американці сприймають емоційні і душевні розлади. Особисті невдачі, вади характеру, душевні розлади, неправильна поведінка, хронічне незадоволення собою й оточенням – розглядається як наслідок емоційних і психічних розладів, які можуть бути вилікувані й виправлені з допомогою фахівця з питань душевного здоров'я. З іншого боку, люди із серйозними психічними проблемами, яких раніше лікували негуманними методами, на кшталт багатогодинних ванн, інсулінових ін'єкцій та електрошоку, тепер повертаються до життя з допомогою ліків і психотерапії. Більшість тих, хто раніше був приречений на ізоляцію і страждання, живуть тепер у суспільстві, проходячи амбулаторне лікування в психотерапевтів у громадських центрах душевного здоров'я.

Армія американських професіоналів, які спеціалізуються на сфері душевного здоров'я, чисельна й різноманітна. Окрім лікарів-психіатрів, у ній представлені психологи (psychologists) їх називають ще психотерапевтами – (psychotherapists), «канселори» (counselors), що можна перекласти як «радник» чи «консультант», а також соціальні працівники (social workers).

Американський психолог – це дослідник, учений, який володіє одним із двох звань: доктор філософії (Ph.D.) або доктор психології (Psy.D) з однієї з психологічних спеціалізацій (усього їх понад 50). Обидва звання приблизно відповідають рівню нашого кандидата наук.

Психологи проводять дослідження, розробляють нові теорії та методи, пишуть статті й книжки, а також готують студентів – як для роботи на академічній ниві, так і для практичної кар'єри.

Щоб отримати право працювати психологом у США, треба багато і довго вчитися – з дипломом бакалавра чи магістра робота за фахом може бути хіба що на рівні асистента, а психолог із магістерським дипломом може отримати найнижчу посаду в

системі освіти чи в бізнесі. Однак самого вченого звання теж замало: потрібні ще рік-два асистентської практики, після якої можна пробувати скласти іспит на отримання ліцензії. Робота психоаналітиком потребує ще тривалішого навчання – від 8 до 10 років додаткового тренінгу, який включає обов'язковий власний психоаналіз.

Понад чверть усіх американських практикуючих психологів зайняті в приватному секторі. Психологи, які практикують приватно, відкривають індивідуальні офіси або групові центри в співдружності з іншими психологами, а іноді й зі «звичайними» лікарями. Всього лише десята частина від загальної кількості психологів працює на державній службі на рівні штату чи муніципалітету (у громадських лікарнях, клініках, виправних установах тощо). Більшість їх зайняті в системі освіти (університетські кафедри та лабораторії) та охорони здоров'я (приватні клініки й медичні офіси, будинки для пристарілих, служби сім'ї тощо), у дослідницьких організаціях, консалтингових фірмах, релігійних організаціях.

Майже половину від загальної кількості психологів – це шкільні канселори. Вони працюють із дітьми як індивідуально, так і в групах. Проводять тестування й застосовують інші спеціальні методи для оцінювання здібностей, інтересів, талантів та особистісних характеристик кожного учня. До обов'язків канселорів, які працюють зі старшокласниками, входять ще й профорієнтація, допомога в написанні резюме для прийому на роботу та в заповненні заявок на вступ до вузу. Канселори, які допомагають учням молодших класів, менше тестують, а більше спостерігають за поведінкою дітей на уроках і перервах. Вони працюють у тісному контакті з учителями і батьками, щоб допомогти кожній дитині виробити звичку вчитися, долати труднощі та кризові ситуації.

Реабілітаційні канселори працюють із інвалідами. Вони допомагають їм розв'язувати особисті, соціальні та професійні проблеми, а також перемагати стреси, пов'язані з їхньою інвалідністю. Їхня мета – розширити можливості пацієнта, аж до здатності жити і забезпечувати себе самостійно. Канселорів з питань душевного здоров'я (mental health counselors) навчають спеціальних психотерапевтичних прийомів для роботи з

пацієнтами, котрі страждають на алкоголізм, наркоманію, а також мають інші залежності, з тими, хто переживає депресію, має схильність до самогубства, відчуває проблеми з самооцінкою чи некерованими емоціями через особисті, сімейні або кар'єрні невдачі.

Особливу групу канселорів становлять консультанти з питань сім'ї та шлюбу (Marriage and family therapists). Вони застосовують психотерапевтичні методи для вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї, навчають людей мистецтва спілкування й порозуміння, виявляють і коректують помилки в сприйнятті партнера та у власній поведінці; якщо ж розлучення не уникнути, допомагають пережити пов'язаний із ним стрес.

До дрібніших, але дедалі затребуваніших спеціалізацій канселорів належать геронтологи, які допомагають людям похилого віку прийняти неминучі зміни у способі життя, мультикультурологи (в такій багатонаціональній країні, як США, треба вміти уживатися людям різних культур) і генетики, які надають інформаційну та психологічну підтримку сім'ям, котрі перебувають у групі ризику або вже мають членів із генетичними захворюваннями. Середня зарплата канселорів нижча, ніж психологів, і перебуває приблизно на рівні зарплат учителів.

Однією з нових професій є «тренер з питань життя» (life coache). Ці спеціалісти не лікують душевних хвороб, не розв'язують проблем (хоча серед них є чимало колишніх психологів), а допомагають здоровим людям визначити свої пріоритети й мету в роботі, сім'ї та в житті загалом. Наприклад, бізнес-тренери вчать керівників усіх рівнів, як стати більш ефективними менеджерами. Суть роботи лікаря-священника (Doctor of ministry) випливає з його назви. Як відомо з історії, релігійні учителі, іменовані по-різному в різних релігіях, одвіку славилися своїм психологічним впливом на людей.

Отже, успіх американської психології багато в чому пов'язаний із активною позицією самих психологів, які з самого початку популяризували психологічні ідеї та відкриття серед населення в доступній і захоплюючій формі. І досі вони ведуть рубрики в газетах та журналах, пишуть книжки, беруть участь у радіо- й телепередачах тощо. Психологічні відділи книгарень заповнені літературою, яка дає відповіді на найрізноманітніші

життєві питання, і книжки такого напрямку регулярно займають перші позиції у списках бестселерів. Майже кожна «не суто музична» радіостанція має у своєму розкладі передачу з ведучим-психологом (чи хоча б «душезнавцем» - самоуком), якому можна зателефонувати в студію, поставити запитання й отримати консультацію у прямому ефірі.

5. Особливості підготовки практичних психологів освіти Англії та Уельсу

Психологічні служби Англії мають кілька джерел свого походження. Один з них можна простежити від сера Сірілл Берта, першого в Англії педагогічного психолога, який в 1913 році був запрошений Радою Лондонського графства для консультування з проблем індивідуальних особливостей школярів, а також для консультування самої Ради з приводу проведеної останніми політики щодо організації навчання. Діяльність Берта включала дослідження, психометрії та роботу зі школами.

Іншими джерелами розвитку психологічної служби є система виховання дитини, запозичена у США. Перша педагогічна клініка була відкрита в Лондоні в 1927р. До 1935р. У країні було 18 клінік, а до 1945р. - 424. Робота в клініці виконувалася групою, що складається з педагогічного психолога, дитячого психіатра і соціального працівника. В основному фахівці, що входять до групи, здійснювали різноманітні клінічні та корекційні дії, спрямовані, головним чином, на виправлення порушеною регуляції поведінки, підвищення досягнень, а також на роботу з батьками.

Нарешті, третім джерелом розвитку психологічної служби послужив досвід вчителя, оскільки, як правило, педагогічні психологи на певних етапах професійної кар'єри самі були шкільними вчителями.

Крім зростання кількості педагогічних психологів діяли деякі інші важливі чинники, які й привели до утворення служб у такому вигляді, які вони в даний час.

Варто зазначити, що в Англії не існує «типової» служби педагогічної психології, наприклад, в одному із містечок Англії у психологічній службі працюють 15 педагогічних психологів,

зайнятих повний робочий день: завідувач, 5 старших і 9 основних психологів. Педагогічні психологи працюють у всіх школах регіону, а також приймають тих дітей, яких за згодою батьків їм направляють сімейні лікарі або соціальні працівники.

Робота служби складається з роботи з окремими клієнтами і з проведення консультацій, в першу чергу, в школах. Форми роботи включають як діагностику, так і корекцію поведінки дітей з різними особистісними та пізнавальними проблемами. Ще однією формою роботи є проведення службою навчання і досліджень.

В даний час є система сертифікатів для різних психологічних спеціальностей. Ця система була вивчена Британським психологічним товариством, чия робоча група з реєстрації запропонувала загальний порядок видачі сертифікатів, супроводжуваний реєстрацією. Тільки психологи з відповідною кваліфікацією мають право на отримання сертифікатів.

Педагогічні психологи навчаються в 12 центрах: 1 – в Уельсі і 11 – в Англії. З 12 програм навчання 10 знаходяться в університетах, 1 – у політехнічному коледжі і 1 – у спеціальному центрі – в Тевістокській клініці. По завершенні навчання випускники університетів та коледжу отримують звання магістра, а навчаючись у спеціальній клініці отримують сертифікат цього центру. Всі програми навчання розраховані на один повний календарний рік, за винятком двох університетських програм, які тривають два роки.

Основна підготовка педагогічного психолога полягає в наступному: перша ступінь в психології, кваліфікація вчителя, щонайменше 2 роки стажу викладання в школі після основного навчання та підвищення кваліфікації в одному з 12 центрів. Таким чином, мінімальний період підготовки, наступний за отриманням першого ступеня, становить 4 роки. Втім, є стійка альтернативна традиція, яка полягає у придбанні професії педагогічного психолога на основі одного року роботи вчителем, подальшого отримання ступеня в психології та подальшого підвищення кваліфікації.

Робота педагогічних психологів в Англії і Уельсі має безліч різноманітних напрямків.

Діти та сім'ї. Певна робота в цьому напрямку ведеться клінічними психологами, які працюють в Національній службі

здоров'я, і невеликою кількістю приватних психологів, але найбільший обсяг роботи виконують педагогічні психологи, які працюють у психологічних службах при місцевих органах управління освітою. Вони відповідають за діагностування дітей з проблемами в навчанні, а також за повідомлення місцевих органів управління освітою про ці проблеми. Крім того, педагогічні психологи обстежують дітей з різноманітними проблемами розвитку поведінки та емоційної сфери.

Школи. Обсяг роботи в школах протягом останніх 10 років невинно збільшується, варіюючи від обслуговування школи як клієнта до допомоги вчителям у створенні програм залучення батьків до процесу навчання і виховання дітей.

Інші клієнти. Педагогічні психологи сприяють також створенню системи допомоги дитині і роблять свій внесок у вивчення потреб дітей (включаючи правопорушників), які знаходяться в полі зору місцевої влади. У цих випадках головна роль відводиться соціальним працівникам, але педагогічні психологи можуть виявляти психологічні та педагогічні проблеми дитини або виступати в якості бути консультантами. Педагогічні психологи також часто працюють в установах охорони здоров'я, зокрема у педіатричних та педагогічних клініках, але зазвичай робота з неповним робочим тижнем.

Розділ II.
ЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ
В СИСТЕМІ ОСВІТИ

ТЕМА 3. ЕТИЧНИЙ КОДЕКС ПРАКТИЧНОГО
ПСИХОЛОГА. ВИМОГИ ДО ОСОБИСТІСНИХ ТА
ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ПСИХОЛОГА ЗАКЛАДУ
ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1. Критерії професійної придатності практичного психолога.
2. Проблеми, які очікують на практичного психолога-початківця.
3. Професійна позиція
4. Етичний кодекс у роботі психолога.
5. Обов'язки і права практичного психолога закладу дошкільної освіти.
6. Модель особистості практичного психолога
7. Професіограма практичного психолога.

1. Критерії професійної придатності практичного психолога

До людини, яка претендує на посаду практичного психолога, висувається система вимог, яка містить два компоненти. Це вимоги як до професійної компетентності фахівця, так і до його особистості.

Особлива увага у дослідженнях проблем підготовки практичного психолога приділяється виявленню компонентів професіоналізму психолога, його спеціальних здібностей та визначенню процедури підготовки психологів.

Д. Б. Богоявленська вважає, що особистість психолога-професіонала повинна відзначатися двома параметрами:

- досконалим володінням теоретичними знаннями і способами роботи;
- здатністю до швидкої адаптації.

Для становлення професіоналізму психолога, як зазначає О. Ф. Бондаренко, необхідно забезпечити системність, науковий універсалізм у професійній та особистісній підготовці.

Враховуючи модель особистості практичного психолога, сконструйовану В. Панком та Н. Чепелевою, при прогнозуванні успішності практичної діяльності психолога слід звернути увагу на ряд складових його особистості.

Визначення професійної придатності особистості здійснюється за такими критеріями:

-фізичний стан. Необхідність його врахування зумовлена, поперше, зв'язком між деякими соматичними захворюваннями (виразка, діабет, серцево-судинні захворювання тощо) і рисами характеру людини. Крім того, психолог повинен мати потужну енергетику і засоби її відновлення, інакше робота може негативно вплинути на здоров'я психолога. По-друге, існує ряд фізичних вад, які несумісні з посадою практикуючого психолога. До таких вад відносять інвалідність, глибокі косметичні дефекти, дефекти мовлення тощо;

-психічне здоров'я належить до надзвичайно важливих вимог, оскільки психологічними спеціальностями часто прагнуть оволодіти акцентуйовані особистості або люди з помітними особистісними проблемами, які переноситимуть на роботу свої власні проблеми. Це робитиме їх діяльність неефективною або й шкідливою та небезпечною;

-інтелект, особливо його вербальний компонент. Досвід засвідчує, що практикуючі спеціалісти з показниками інтелекту нижче середнього, як правило, мають багато ускладнень у роботі, особливо консультаційній. Саме інтелект забезпечує ефективний аналіз рис і якостей особистості, дає змогу долати стереотипи (як особистісні, так і професійні), є центральним механізмом у розумінні поведінки іншої людини. Особливу роль відіграє соціальний інтелект;

-система механізмів особистісної регуляції та емоційної витривалості;

-особливості мотиваційної сфери.

Професія практичного психолога мотивується інтересом до інших людей та бажанням надавати допомогу у розв'язанні проблем спілкування, діяльності, життя в цілому. Психологічним механізмом такого інтересу, як стверджують В.Г.Панок і

Л.Уманець, є усвідомлення та подолання власних проблем аналогічного плану.

Виходячи з аналізу типових задач діяльності фахівця з психології, визначається *система вмінь*, необхідних йому для вирішення типових задач.

Психолог повинен володіти такими вміннями:

а) дослідницькі (гностичні) вміння:

- визначати психологічну проблему в умовах конкретної ситуації, розробляти шляхи подолання проблеми через постановку низки завдань;

- поєднувати теоретичний аналіз проблем з їх оптимальним вирішенням;

- знаходити найбільш ефективні засоби вирішення психологічної задачі;

- з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки і заходи по оптимізації власної професійної діяльності;

г) інтерактивно-комунікативні вміння:

- оволодівати інноваційним стилем професійної діяльності та гуманним ставленням до людини;

- впливати на роботу персоналу з метою досягнення бажаного результату праці і задоволення його потреб;

- реагувати на всі складнощі життя колективу, виділяти і розвивати позитивні складові;

- встановлювати емпатичні зв'язки з клієнтом;

д) діагностичні вміння:

- методично правильно проводити анкетування, тестування, заходи психокорекції та інших впливів на людину;

- використовувати психологічний інструментарій, адекватний задачі і особливостям праці персоналу;

- інтерпретувати результати психодіагностики, виявляти властивості особистості і можливості її продуктивної діяльності;

е) дидактичні вміння:

- продуктивно навчати, забезпечувати розвиток і корекцію діяльності особистості та колективу;

- здійснювати вибір і реалізацію продуктивних моделей, алгоритму і технології діяльності;

- організувати соціально-психологічну роботу і особисто брати участь у проведенні адекватних заходів;

е) проектувальні вміння:

- формувати позитивну «Я-концепцію» у клієнта, самоаналіз і адаптацію до нових реальних умов;
- здійснювати первинну профілактику алкоголізму, наркоманії та інших шкідливих звичок людини;
- проводити психологічну експертизу і корекцію асоціальної поведінки, психологічну реабілітацію людини;
- консультувати керівників і працівників установ з питань використання психології з метою ефективної організації виробничої діяльності.

Основу мотиваційної сфери повинна складати гуманістична спрямованість особистості. В це поняття вкладається кілька особистісних якостей і рис, в основному мотиваційної і світоглядної природи: альтруїстичні позиції, ролі, установки у міжособистісному спілкуванні, високий рівень мотивації до професії, переважання пізнавальних, альтруїстичних, емпатичних мотивів у роботі з клієнтами, готовність до роботи з клієнтами та націленість на позитивний результат.

2. Проблеми, які очікують на практичного психолога-початківця

У процесі адаптації практичного психолога до умов конкретного навчального закладу в нього складається певна система стосунків з учасниками педагогічного процесу: адміністрацією, педагогами, дітьми й батьками. Взаємини, що надалі впливатимуть на ефективність діяльності психолога, вимагають від нього особливої уваги.

Перша бесіда із керівником навчального закладу допомагає визначити пріоритети в діяльності психолога, з'ясувати очікування і виявити потенційні можливості обох сторін. Обговорюються функціональні обов'язки психолога, складається посадова інструкція фахівця, яка надалі регулюватиме його діяльність.

Посадова інструкція містить:

- загальні положення;
- обов'язки практичного психолога;
- права практичного психолога;
- відповідальність практичного психолога;

взаємостосунки.

Необхідно пам'ятати, що обсяг роботи психолога безпосередньо залежить від його кваліфікаційного рівня і кількості ставок у навчальному закладі. Згідно з листом Міністерства освіти і науки України від 15.06.2004 р. №1/9-324 навантаження практичного психолога залежить від кількості груп в дошкільному закладі.

Під час першої зустрічі із керівником навчального закладу необхідно обговорити також і графік роботи психолога.

У процесі безпосередньої діяльності практичного психолога до посадової інструкції можуть вноситися зміни, що дозволяє чіткіше вибудувати систему його роботи. Це цілком закономірно, і тому слід застосовувати.

Під час першої бесіди з адміністрацією психологу необхідно обговорити тимчасові межі адаптаційного періоду. Зазвичай він складає два місяці. Цей час відводиться для первинного поверхневого ознайомлення фахівця з проблематикою взаємостосунків у колективі, налагодження контактів, вивчення контингенту вихованців та їхніх батьків, аналізу звернень, вивчення діяльності попередника.

Почуття безпорадності

Кожний психолог, який приходить у новий колектив, стикається з низкою типових для більшості його колег проблем.

Перше, що відчуває молодий фахівець, – це розгубленість. Здається, що зробити треба багато, а часу – обмаль. Слід зупинитися і не впадати в паніку, адже хапаючись за вирішення всіх проблем одночасно, бажаючи показати себе грамотним фахівцем, за декілька тижнів початківець доводить себе до виснаження, і як наслідок – захворює і йде на лікарняний.

Розпочинати свою роботу слід з того, що виходить найкраще: провести діагностичне обстеження дітей згідно з планом, обладнати кабінет, куточок психологічного розвантаження для педагогів. Вирішувати проблеми слід поступово, у міру їх виникнення!

Входження до педагогічного колективу

Фахівець, який працює в педагогічному колективі, має вирішити для себе: яку позицію зайняти, налагоджувати дружні взаємостосунки з колективом чи зберігати нейтралітет. Для початку психолог повинен виявити, які стосунки склалися між

працівниками дошкільного закладу, розібратися в тонкошах взаємостосунків у жіночому колективі.

За характером взаємостосунки поділяються на декілька ліній:

- завідуюча – методист;
- завідуюча – колектив, педколектив;
- завідуюча – окремі фахівці (логопед, психолог, керівники гуртків тощо);
- окремі фахівці – педагоги груп;
- педагог-напарник – педагог-напарник.

Необхідно виявити нюанси взаємостосунків, існуючих в кожній із ліній, проаналізувати їх, виділити проблемні зони. Психологові найкраще дотримуватись нейтральної позиції (мета-позиції), слідкувати за тим, щоб не підпасти під вплив будь-якої з груп, особливо коли йдеться про конфлікт. Уміння розпізнавати людей – найцінніша навичка, яка набувається лише в результаті спілкування.

Проблема «особистісного» дорослішання

Професійна схильність до рефлексії сприяє тому, що психолог починає помічати та відчувати суттєві зміни у власному світогляді, у своїх поглядах на події та речі. Такі зміни не завжди тішать його. Але вони неминуче відбуваються і, як правило, мають позитивні результати для особистості психолога. Слід бути готовим до таких змін і приймати їх належним чином.

Проблема налагоджування контактів з дітьми та їхніми батьками

Ця проблема може вирішуватись за допомогою педагогів-вихователів. Якщо стосунки між психологом і ними склались позитивні, педагоги за необхідності або у разі виникнення проблем порадять батькам звернутися за допомогою до психолога. Але психолог і сам повинен потурбуватися про себе: помістити відповідну інформацію для батьків (свій графік роботи, відомості щодо вікових та психологічних проблем, проведеного діагностичного обстеження дітей і можливість спілкування з психологом щодо його результатів у години прийому тощо).

Повне «занурення» в роботу (проблема професійного вигорання)

Часто молоді фахівці віддають роботі всі свої сили й час. Таке завзяття справляє приємне враження на адміністрацію, однак для самого фахівця воно небезпечне перевантаженнями, порушенням балансу між роботою і особистим життям. Крім того, з часом «запал початківця» згасає, а керівництво дивується й обурюється через те, що фахівець завершив роботу вчасно.

У разі виникнення «виробничої необхідності» (об'їзди, перевірки тощо, якими рясніє життя навчального закладу) слід залишитися після роботи і надати допомогу тим, хто її потребує.

Якщо психолог обирає саме такий стиль своєї роботи, то через дуже короткий час на нього очікує проблема професійного вигорання.

Критичне ставлення педагогів та батьків до віку (читай – «наявності досвіду») психолога

Своє небажання звертатися за допомогою до психолога деякі педагоги і батьки мотивують його молодістю. В такому випадку у пригоді стане почуття гумору. Одна розумна жінка-психолог на подібний закид стосовно віку відповіла: «Ау нас, психологів, професійний обов'язок – виглядати молодо!»

Таким чином, перші кроки психолога в колективі – період відповідальний і важкий. Від того, як фахівець себе зарекомендує, залежить успішність його подальшої роботи.

Для побудови власної моделі діяльності психологу важливо виявити очікування педагогів, їхні уявлення про роботу психолога. Це можна зробити під час безпосередніх бесід з педагогами, а також проводячи власні спостереження. Краще, якщо психолог сам завітає до педагога в групі. Не варто ставити педагогові прямі запитання. Під час таких бесід «впливає» багато підводних камінців, непомітних на перший погляд: особистісні особливості педагога, особливості його взаємостосунків з адміністрацією, цінності колективу, система роботи з батьками, професійна позиція педагога, його ставлення до дітей тощо. Завдання психолога – виділити важливе для себе. Поспілкуватись необхідно з кожним співробітником закладу, включаючи і помічників вихователів.

Якщо психологічна служба в закладі вже діяла, новому фахівцеві необхідно проаналізувати закономірності її функціонування, плани, документацію, особливості

взаємостосунків, що склалися у попереднього психолога з колективом. Нераціонально змінювати існуючу систему, слід використовувати її, взявши до уваги її позитивні моменти і позбавившись негативних.

Якщо психологічна служба в закладі – нововведення, необхідно ознайомити колектив з особливостями роботи психолога, напрямками і формами його діяльності, його можливостями й очікуваннями. Таке знайомство можна провести у формі групової консультації, семінару, ділової гри.

Під час першого року діяльності психолог повинен надавати особливої уваги роботі з педагогами. Побудувавши позитивну взаємодію з педагогами, психолог отримує можливість найефективнішого вирішення цілої низки проблем. Для того, щоб зацікавити педагогів, залучити їх до бесід в неформальній обстановці, можна використовувати «сюрпризні моменти»: письмові запрошення, конкурси, психологічні ігри. Важливо, щоб такі неформальні бесіди проходили чітко за планом. Психолог повинен досягати мети, спрямовуючи хід бесіди в потрібне русло.

Психологу слід якомога частіше бути в групах. Педагоги повинні усвідомити, що психолог – це помічник, а не контролер. Створена атмосфера довіри виключає тиск на педагогів з боку психолога. Адже метою діяльності як педагога, так і психолога є створення сприятливих умов для розвитку дитини, забезпечення її благополуччя, а різниця в їхній діяльності полягає лише в засобах досягнення цієї мети.

Багато залежить від моделі поведінки психолога у закладі.

У книзі М. Р. Бітянкової «Організація психологічної роботи в школі» виділяється кілька моделей міжособистісних стосунків психолога і педагогів, що складаються між ними в повсякденному спілкуванні. Їх, з деякими корективами, можна спостерігати і в умовах функціонування дошкільного закладу.

Модель поведінки «При завідуючій». За такої позиції психолог стає особистим психотерапевтом адміністратора. Як наслідок – ділові стосунки підміняються особистими, стосунки з педагогами перестають бути довірливими. Така позиція психолога від самого початку є неефективною і призводить до ускладнень в подальшому, оскільки спроба змінити її викликає порушення ділових стосунків. Хоча така позиція й дозволяє

психологу реально впливати на педагогічний процес, для самого психолога вона матиме найжальгідніші наслідки: він стане об'єктом пліток, на нього будуть часто скаржитись, а його невдачі будуть радувати недоброзичливців. За таких умов найдієвішими методами впливу на колектив залишаються лише адміністративні заходи, а вони лише знижують ефективність психологічної роботи.

Модель поведінки «Найрозумніший». За наслідками вона подібна до першої, але на відміну від неї провокується стилем поведінки самого психолога. Ця модель викликає яскраво виражене іронічне ставлення з боку педагогів з великим стажем, стиль спілкування яких характеризується авторитарністю та агресивністю. У разі виникнення проблеми, вони часто знімають з себе відповідальність, звертаючись до психолога з вимогою «зробити що-небудь». Подібна реакція виникає у педагогів у відповідь на шляхетне бажання психолога «навчити, як треба», на використання ним наукової термінології, часто незрозумілої педагогам, а також на зайву критичність стосовно того, як будувалася діяльність навчального закладу до його приходу. У будь-якому випадку така позиція не є ефективною.

Модель поведінки «Сам по собі». За такої позиції психолог фактично не є учасником психологічного процесу, всі знають про його існування, але нікому не зрозумілий зміст його діяльності. Працює він час від часу й епізодично. Він не зрозумілий для колективу. І якщо спершу колектив проявляє цікавість до діяльності психолога, то надалі інтерес поступово зникає і про цього фахівця забувають. Така позиція психолога може бути вигідною, з одного боку, для адміністрації, яка не зацікавлена у втручанні у звичний перебіг справ, а з іншого, псевдопсихологам, які з якої-небудь причини не хочуть або не вміють працювати.

Модель поведінки «Один з нас». Така позиція психолога надає можливість встановити рівноправні стосунки з педагогами, активно підключитися до загальної системи діяльності, підвищуючи її ефективність. Однак поряд із цим існує небезпека бути залученим до емоційних міжособистісних контактів педагогів, які не завжди мають позитивне забарвлення. За такої позиції буде важко зберегти нейтралітет як основний принцип діяльності психолога.

Модель поведінки «Чарівна паличка». Надавання допомоги, яка ні в якому разі не є психологічною (зокрема виконання всіляких прохань доручень як адміністрації, так і педагогів), стає основним змістом діяльності психолога. Таку роль часто грають молоді фахівці, які не бажають псувати стосунки з колегами та адміністрацією через свої особистісні особливості.

Для того щоб уникнути маніпулювання собою, важливо визначитись із пріоритетами, усвідомити і прийняти їх. Уміння тактовно, але твердо відмовляти виробляється з часом, але воно – єдиний захист від маніпуляторів.

Зовсім не обов'язково категорично відмовлятися від виконання завдань, які не стосуються професійних обов'язків психолога. Виконання подібних доручень не повинно стати основним змістом діяльності психолога. Робота ж на групі замість вихователя (з такими проханнями адміністрація звертається до психолога особливо часто) має свої переваги, наприклад надає можливість ближче познайомитись з батьками, взаємодіяти з дітьми в різних видах діяльності.

Проте необхідно пам'ятати, що завдання вихователя і психолога в дошкільному навчальному закладі різні, тому грамотні керівники, які бажають утримати фахівця в закладі, намагаються не використовувати психолога в якості вихователя.

Слід звернути особливу увагу на ще один важливий момент. Це – зовнішній вигляд психолога. Звичайно, багато залежить від його смаку і матеріального статусу. Однак існують загальні умови, яких слід дотримуватись:

1. Акуратність і чистота.
2. «Стримані» макіяж і зачіска.
3. Мінімальна кількість прикрас.
4. Зручний і комфортний одяг. Найкраще мати «робочий комплект», який надасть можливість активно працювати з дітьми.

Образ психолога повинен складатися з впевненості в собі і респектабельності.

Наявність «робочого комплекту» є ще й психогігієнічним чинником: переодягаючись на роботі, психолог звільняється від особистих проблем. Зворотний процес відбувається, коли фахівець йде додому. Дотримання правил власної психогігієни дуже важливе в роботі психолога, оскільки змістом його роботи є постійне

спілкування з людьми, які приходять зі своїми проблемами. Психолог теж людина, і у його житті теж можуть бути труднощі. Тому для нього важливо знайти способи, які допомогли б налаштуватися на роботу або зняти з себе тягар чужих проблем. Кожен обирає своє: аутогенне тренування, душ, музика, ритуальні дії тощо.

Підсумовуючи сказане вище, можна зробити висновок про те, що професійна адаптація психолога не може обмежуватися часовими межами, які є дуже умовними. Важливо розвивати в собі вміння змінюватися, бути відкритим і не боятися робити помилки. Як сказав один філософ: «Людині властиво помилятися», – а інша розумна людина додала: «Не помиляється лише той, хто нічого не робить!»

3. Професійна позиція

Виходячи із особливостей своєї діяльності практичний психолог навчальної установи неминуче посідає роль посередника або арбітра під час розв'язання конфліктів між іншими людьми і певною мірою – роль коректора їхніх дій. Такого роду діяльність висуває підвищені вимоги до особистісних якостей психолога і вимагає розуміння ним не тільки суті своєї роботи, але й чіткого визначення меж свого професійного впливу.

Головним принципом для сказаного вище має бути такий: не вирішувати за іншу людину її проблему, а вирішувати цю проблему разом із нею, вселяючи в неї віру у свої сили, свої можливості, себе.

Психологічна служба освіти захищає і забезпечує право кожної дитини на повноцінний психічний розвиток. При цьому важливо розуміти, що психолог захищає дитину не від когось конкретно, а від порушень умов для нормального життя і сприятливого розвитку.

Будь-який «важкий» випадок у поведінці або в розвитку дитини – не привід для докорів педагогу (вихователю, батькам), а сигнал до спільної роботи. Будь-який успіх – це привід підтримати психолога в його намаганнях вирішувати складні проблеми дітей.

Практичному психологу системи освіти повинні бути притаманні:

- широта інтересів і незалежність поглядів;
- готовність до контактів та вміння їх підтримувати;
- уміння емоційно приваблювати до себе людей;
- здатність зберігати самовладання і виражати власні емоції;
- прагнення до пізнання себе та інших;
- усвідомлення меж своєї професійної компетентності;
- адекватне почуття відповідальності за свої дії та слова;
- здатність прогнозувати наслідки того або іншого вчинку.

Одним з найскладніших завдань практичного психолога навчального закладу є організація продуктивної взаємодії всіх учасників педагогічного процесу, навчання їх взаємодії одне з одним і всіх разом.

Така взаємодія або співпраця можлива за умови розуміння і чіткого виконання всіма фахівцями своїх професійних і функціональних обов'язків. Повноцінність взаємодії, яка зумовлює ефективність діяльності, можлива тоді, коли, з одного боку, є одностороння, а з іншого – кожний чітко усвідомлює свої функції та можливості: вихователь не підміняє батьків і психолога, а психолог – вихователя, батьків, соціального працівника.

Опираючись на норми етичного кодексу практичний психолог повинен беззаперечно усвідомлювати факт, що будь-яка дитина унікальна вже тому, що з'явилася на світ і їй даровано життя. Кожна дитина цікава сама по собі: слухняна і неслухняна, красива і не дуже, розумна і не дуже. Кожний дорослий також унікальний, незалежно від професії, посади, соціального статусу. Колектив або група дітей, колектив або група дорослих не можуть бути метою в діяльності як психологів, так і педагогів. Проте група однолітків або колег може створити умови для розвитку особистості кожного з учасників групи.

Звідси і основний принцип роботи практичного психолога – підхід до кожної дитини як до цілісного і неповторного, як до унікальності і неповторності, що зароджується.

В основі цього принципу лежать найважливіші психологічні закономірності, про які не можна забувати:

- поступовість;
- нерівномірність;
- асинхронність психічного розвитку;

- індивідуальні варіанти проходження вікових етапів онтогенезу.

Тому так важливо надавати дитині шанс, можливість створювати себе, підтримувати почуття того, що у неї все гаразд і в неї вірять.

Ще зовсім недавно в навчанні та вихованні основна увага приділялася найслабкішим місцям, «зонам відставання», притаманним дитині. Сьогодні все частіше спираються на суб'єктивно-успішну (цікаву, привабливу) для дитини сферу знань або діяльності, яка прогресивно впливає на становлення її особистості, дозволяє розвиватися її інтересам, упевненості у своїх силах, здібностях.

Годі й казати, це значно важче, ніж просто дізнатися про рівень розвитку тієї або іншої психічної функції або всіх функцій тієї або іншої психічної властивості, якості дитини тощо. Сьогодні важливим, хоча і дуже важким у роботі практичного психолога є завдання звести всі ці знання про дитину воєдино, співвіднести їх з віком дитини і з її індивідуальними особливостями й індивідуальним темпом розвитку. Безумовно, це вимагає великих інтелектуальних витрат і професійної майстерності.

Сьогодні як ніколи актуальним є попередження Л.С.Виготського про те, що «цілісне вивчення особистості дитини в її взаємодії з навколишнім середовищем повинно лягти в основу всіх досліджень».

Ще один видатний психолог С. Л. Рубінштейн звертав увагу на те, що, для того щоб зрозуміти ество особистості, треба спробувати відповісти на такі запитання:

- чого хоче людина? Відповідь на це запитання допоможе розкрити спрямованість особистості – її потреби, мотиви, цілі, інтереси, ідеали, переконання, світогляд, установки тощо;

- що може і вміє людина? Це питання про здібності, про їхній рівень, талант, геніальність тощо;

- що вона є? Це питання про характер людини: можна багато чого бажати, багато на що бути здатним, але не досягти успіху в житті і діяльності через особливості характеру, який визначає етичне і вольове ставлення до себе, до людей, до світу;

- що відчуває людина? Емоції, відчуття, переживання є підґрунтям внутрішнього світу людини і роблять цей її світ багатим або мізерним.

Останнє запитання пропонується нами як актуальне для нашого часу.

І. В. Дубровіна зазначає, що тільки відповівши на ці запитання, проаналізувавши всі взаємозв'язки і взаємовплив позначених психологічних явищ в контексті віку і статі дитини, враховуючи індивідуальні варіанти її вікових змін, можна підійти до розуміння суті її проблем в психічному розвитку і становленні особистості.

4. Етичний кодекс у роботі психолога

Ефективність роботи практичного психолога значною мірою залежить від дотримання ним правил і норм професійної етики. Суттєво важливе значення мають індивідуальна етична свідомість психолога, його почуття відповідальності, професійна компетентність, особистісні моральні якості.

Систему моральних норм його діяльності регламентує Етичний кодекс психолога.

Етичний кодекс – це збірник моральних правил поведінки, на базі яких будується діяльність і взаємини людей в тій чи іншій сфері діяльності та спілкування.

Дотримання Етичного кодексу є ознакою професіоналізму. Недотримання – викликає осуд колег, аж до дискваліфікації.

Етичний кодекс ґрунтується на нормах моралі, а не права. Його порушник не притягується до юридичної відповідальності.

Джерелами норм етичного кодексу є: філософія, релігія, культура, звичаї, традиції, ідеологія, політика, як сфери або атрибути людської діяльності, що задають базові принципи моралі для створення і функціонування етичного кодексу.

Етичний кодекс психолога було прийнято 20 грудня 1990 року на першому Установчому з'їзді Товариства психологів.

Прийнятий кодекс є сукупністю етичних норм та правил поведінки, які склалися в психологічному співтоваристві, регулюють його діяльність і сприяють більш ефективному та успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності.

Етичний кодекс психолога насамперед передбачає дотримання таких загальних етичних принципів:

повага до особистості;
захист людських прав;
почуття відповідальності;
чесність та відвертість щодо обстежуваного;
обережність щодо використання методів і процедур;
професійна компетентність;
твердість у досягненні мети втручання;
наукове обґрунтування мети.

Етичний кодекс складається з 7 розділів:

1. Відповідальність.
2. Компетентність.
3. Захист інтересів клієнта.
4. Конфіденційність.
5. Етичні правила психологічних досліджень.
6. Кваліфікована пропаганда психології.
7. Професійна кооперація.

При Товаристві психологів України створена Комісія з етики, яка стежить за додержанням Етичного кодексу та здійснює роботу, спрямовану на правильне його тлумачення.

5. Обов'язки та права практичного психолога закладу дошкільної освіти

Психолог у будь-якій сфері соціальної практики виконує специфічні функції, що породжує разом з тим особливе співвідношення його прав і обов'язків порівняно з іншими працівниками цієї ж сфери.

Для практичного психолога характерним є *пріоритет обов'язків над правами*.

Чимало прав практичного психолога тісно пов'язані з обов'язками, впливають з них і без них реалізовуватись не можуть.

Наприклад, практичний психолог, зокрема, зобов'язаний (має право):

- активно захищати інтереси дитини, людини, якщо вони порушуються особами, відповідальними за навчання і виховання, створення необхідних умов життєдіяльності;

- приймати самостійні рішення в межах своєї компетенції;
- втручатися в методи навчання, виховання, якщо вони не сприяють розвитку дитини;
- вимагати від осіб, які мають відповідні повноваження, всілякого сприяння розвитку дитини і своєчасного прийняття позитивних рішень, що стосуються долі клієнта;
- особисто брати участь у проведенні медико-психологічних, судово-психологічних експертиз і досліджень дітей, а також осіб, які пов'язані з їх вихованням і навчанням.

Свої обов'язки психолог реалізує в межах напрямків його професійної діяльності

Права практичного психолога можуть бути захищені юридично, соціально і морально.

Юридичний захист передбачає дотримання існуючих законів, інших законодавчих документів (частково розглянутих у темі), відповідно до яких психолог вибудовує свою професійну діяльність і стосунки з іншими особами.

Соціальний захист прав практичного психолога забезпечується організаціями, діяльність яких стосується сфери діяльності, в якій працює психолог. Також це можуть бути і асоціації та товариства психологів, практичних психологів, ЗМІ.

Моральний захист діяльності практичного психолога полягає у підтримці громадською думкою.

6. Модель особистості практичного психолога

Для розробки моделі особистості психолога важливим джерелом знань виступає порівняння характеристик особистості різних фахівців.

Зокрема, американські вчені встановили, що для фізиків властиві висока інтелектуальна та емоційна енергія, недостатня соціальна пристосованість, незалежність від особистісних зв'язків.

Психологи, навпаки, більш залежні від батьків, чутливі, деякою мірою агресивні, здатні до опору авторитетам і більше цікавляться людиною.

Серед психологів виділяють підгрупи з різною професійною спрямованістю: практиків та дослідників. Порівняємо їх за допомогою наступної схеми.

Для практика також важливий фактор - ненасичуваність контактів з іншими.

На думку більшості дослідників (Н. В. Чепелева, Н. І. Пов'якель, В. Г. Панок та ін.), конструювання моделі особистості психолога-практика повинно відображати комплекс його професійно-психологічних завдань:

– *вектор взаємодії суб'єкта з довкіллям* (змістом його є ідея про багаторівневий характер взаємодії суб'єкта з навколишнім природним і соціальним середовищем. Тут вирізняє п'ять рівнів взаємодії та відповідних їм рівнів аналізу особистості практичного психолога: психосоматичне здоров'я, суб'єкт діяльності, особистісні риси, соціальна поведінка, значеннєвий (смысловий);

– *вектор структурної організації суб'єкта* (когнітивна, мотиваційна і операційна складові структури суб'єкта);

– *вектор часу* дає можливість простежити динаміку системи і спрогнозувати подальший її розвиток.

Модель особистості практикуючого психолога, запропонована Н. В. Чепелевою та Н. І. Пов'якель, за включає наступні складові.

Мотиваційно-цільова підструктура особистості передбачає сформовану позитивну мотивацію до професійної діяльності, до надання психологічної допомоги, прийняття себе та інших. Базовою особистісною якістю на цьому рівні виступає діалогізм, що включає діалогічну готовність, безумовне прийняття іншого, особистісну рефлексію, розвинену систему особистісних смислів, орієнтованість на досягнення взаєморозуміння.

Когнітивна підструктура, до якої відноситься сфера знань особистості: особистісне знання, знання себе й інших; Я-концепція фахівця (адекватність і сталість самооцінки, емпатичність, асертивність, відсутність хронічних внутрішньоособистісних конфліктів, які зумовлюють проєкції та психологічні захисти тощо); професійно важливі якості пізнавальних процесів (уважність, спостережливість, вміння помічати деталі вербальної і невербальної поведінки, тобто

розпізнавати психосоматичні стани, гнучкість, пластичність та динамічність мислення, вміння виділяти суттєве та узагальнювати, прогнозувати реакції та дії клієнта, моделювати наслідки роботи). Базовими особистісними якостями когнітивної підструктури є професійна рефлексія та професійний інтелект.

Операційно-технологічна підструктура передбачає розвинену компетентність особистості фахівця-психолога. Вона включає володіння основними професійними вміннями і навичками, які забезпечують практичне використання наявних теоретичних знань. Найважливішим компонентом цієї підструктури є практичний інтелект.

Комунікативно-рольова підструктура передбачає розвинену комунікативну компетентність психолога. Вона містить соціально-когнітивні і комунікативні уміння (слухати іншого, розмовляти та вмовляти, встановлювати соціальний контакт, переконувати іншого, навіювати тощо). Ця підструктура включає також специфічні якості – акторські та режисерські, організаційні, які дозволяють ефективно впроваджувати активні психотехніки і групові засоби психокорекції. Базовою особистісною якістю *епрофесійна ідентифікація та соціальний інтелект*. Остання - це здатність у процесі спілкування визначати будь-які відхилення від нормального функціонування або розвитку людини чи групи, яка є найважливішою складовою спеціальних здібностей до психологічної діяльності.

Регулятивна підструктура забезпечує толерантність до фрустрацій, високу працездатність і саморегуляцію особистості, відсутність схильності до збудження та швидкого виснаження. Провідним компонентом виступає професійна саморегуляція.

Як бачимо, ефективність діяльності психолога залежить від складної системи його спеціальних здібностей.

7. Професіограма практичного психолога

У сучасному педагогічному колективі, незалежно від його форми власності, на трудову діяльність впливає безліч різних чинників. У зв'язку з цим в професіограму роботу трактують як комплексне поняття, зміст якого включає багато елементів і

передумови, безпосередньо пов'язані з трудовою діяльністю. Схематично це можна представити так:

Психологічна професіограма -- це весь комплекс способів і технічних засобів, за допомогою яких визначають всі творчі чинники, що мають вплив на фахівця, окрім психічних. Такими чинниками можуть бути деякі фізіологічні, соціальні, організаційні, технічні, економічні та ін., що прямо або опосередковано впливають на трудову діяльність і продуктивність праці людини.

Професіограма – це спосіб визначення завдань, що становлять зміст роботи, визначення здібностей, знань, умінь і відповідальності, потрібних від працівника для успішного виконання певної роботи або здійснення діяльності. Професіограма вкрай необхідна для підбору кадрів, особливо у спеціальностях, що потребують особливих особистих якостей. Методи професіограми використовуються в усіх галузях науки, що займаються проблематикою праці, зокрема в ергономіці, науці, що вивчає зв'язок людина -- машина в умовах виробництва, -- для визначення оптимізації об'єктивних чинників, що впливають на продуктивність праці, попередження і захист працівників від впливу негативних чинників конкретної роботи. Професіо-графічний метод в ергономіці сприяє виявленню відомостей про оптимальну відповідність між засобами виробництва, виробничим середовищем і людиною. Наочну послідовність проведення досліджень із застосуванням професіографічного методу зображено на рисунку.

Психологічна професіограма, що відображає лише фізіологічні, санітарно-гігієнічні, соціологічні або технологічно-економічні показники, є особистою. Професіограма, яка містить результати професіографії всіх дисциплін ергономіки і відповідних спеціальних дисциплін (техніка, організація, економіка), є комплексною.

Залежно від призначення, професіограми поділяються на універсальні і спеціальні. Універсальна професіограма має багато цілей. Це і відомості про саму працю, її характеристику для всіх видів робіт.

Спеціальна професіограма передбачає вузькоспеціалізований відбір найважливіших характеристик, які необхідні для

вирішення конкретного завдання, для досягнення конкретної мети. Наприклад, задля раціоналізації, оптимізації роботи; профілактики травматизму і профзахворювань; у розстановці кадрів, підвищенні кваліфікації співробітників; оплаті праці, виділенні заохочувальних фондів (премій).

ТЕМА 4. ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

1. Категорії документації практичного психолога.
2. Конфіденційність у документації психолога.
3. Спеціальна документація закладу дошкільної освіти.
4. Обов'язкова документація.
5. Документація для забезпечення практичної діяльності психолога в закладах освіти.

1. Категорії документації практичного психолога

Документація практичного психолога ділиться на такі категорії:

1. Нормативно-правова документація.

Нормативно-правова документація – це тип документації, яка є сукупністю документів, що визначають стандарти і нормативи професійної діяльності психолога в системі освіти.

До переліку нормативно-правової документації входять: закони України, постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, накази, розпорядження, Положення Міністерства освіти і науки України, управлінь (відділів) освіти і науки місцевих державних адміністрацій щодо діяльності психологічної служби системи освіти України;

При оформленні працівника на основі договору або контракту психолог та адміністрація закладу обговорюють питання функціональних обов'язків, графіку роботи та заробітної платні в окремих пунктах. В цьому разі договір входить до переліку нормативно-правової документації.

2. Навчально-методична документація.

Сюди належать підручники, навчально-методичні посібники, збірники методичних рекомендацій, навчальні програми (плани), фахові періодичні видання тощо (журнали «Практична психологія та соціальна робота», «Журнал для батьків», «Обдарована дитина» та ін.).

3. Довідково-інформаційна документація.

До цього переліку належать матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, нарад, тематичні проспекти (буклети), доповіді, виступи на педрадах, навчально-тематичні плани роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками тощо.

4. Обліково-статистична документація психолога.

- Річний план роботи практичного психолога.
- Журнал практичного психолога (додаток 2 до листа Міністерства освіти і науки України від 24.07.2019 № 1/9-477).
- Графік роботи практичного психолога (додаток 7 до листа Міністерства освіти і науки України від 24.07.2019 № 1/9-477).
- Нормативи часу на основні види роботи (додаток 4 до листа МОН України « Щодо планування діяльності, ведення документації і звітності усіх ланок психологічної служби системи освіти України від 27.08.2000 №1/9 – 352)
- Статистичний звіт практичного психолога (додаток 3 до листа МОН України « Щодо планування діяльності, ведення документації і звітності усіх ланок психологічної служби системи освіти України від 27.08.2000 №1/9 – 352).
- облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету.

5. Для службового використання або спеціальна документація.

Це особливий вид документації практичного психолога, який забезпечує змістову та процесуальну сторони його професійної діяльності. До спеціальної документації входять: психологічні висновки; корекційні карти; протоколи діагностичних обстежень, корекційні заняття, бесіди, інтерв'ю тощо; карти (історії) психічного розвитку; психологічні характеристики; виписки з психологічних висновків та карти розвитку.

1. Протоколи індивідуальної психологічної діагностики (додаток 3 до листа Міністерства освіти і науки України від 24.07.2019 № 1/9-477).

2. Протоколи індивідуальних психологічних консультацій (додаток 4 до листа Міністерства освіти і науки України від 24.07.2019 № 1/9-477).

3. Протоколи групової психологічної діагностики (додаток 5 до листа Міністерства освіти і науки України від 24.07.2019 № 1/9-477).

4. Індивідуальні картки обліку роботи з дітьми з поведінковими відхиленнями, з дітьми, що виховуються у кризових сім'ях та їх батьками.

5. Журнал реєстрації звернень учнів, батьків, вчителів (додаток 7 до наказу МОН України від 28.12.2006 р. №864).

6. Документально оформлені аналітичні матеріали (довідки, висновки, рекомендації тощо) для педагогічних працівників, батьків, дітей.

7. Діагностичний інструментарій (тексти (ключі) тестових методик опитувальники, анкети, бланки відповідей тощо)

10. Матеріали психолого – педагогічних консилиумів.

11. Банк даних діагностичних методик та корекційно-розвивальних програм.

- індивідуальні психологічні картки дітей „групи ризику”;
- індивідуальні психологічні картки дітей, що випереджають у розвитку;
- індивідуальні роботи (малюнки, зошити для корекційно-розвивальних занять, тексти (ключі) текстових методик, бланки відповідей та ін.).
- банк даних дітей „групи ризику”, дітей, що випереджають у розвитку;
- матеріали психолого-педагогічних консилиумів;
- протоколи психолого-педагогічного діагностування;
- протоколи структурованих спостережень, опитувань батьків
- протоколи структурованих спостережень, опитувань педагогів;
- протоколи корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи;
- журнал психологічного аналізу занять тощо.

Усі вище перераховані документи поділяють на дві групи, це *закритого типу та відкритого*. До закритого типу спеціальних документів належать висновки, корекційні карти, протоколи.

До вільного або відкритого типу належать документи які не несуть конфіденційної інформації. Їх основною метою є ознайомлення з індивідуальним та психологічними особливостями тої чи іншої дитини чи вікової групи. Це тексти опитувальників, запитання для інтерв'ю тощо.

Окрім того, психолог повинен мати наступну інформацію:

- список телефонів (адреси) державних установ, що є суб'єктами соціально-педагогічної діяльності в мікрорайоні навчального закладу (додаток 13 до наказу МОН України від 28.12.2006 р. № 864);
- список телефонів (адреси) місцевих спеціалізованих центрів, служб, консультацій медико-психологічного профілю, громадських організацій, фізичних осіб, які надають соціально-психологічну підтримку тощо;
- телефони (адреси) районного (міського), обласного центрів практичної психології і соціальної роботи (методистів-психологів);
- інформація в Інформаційних куточках повинна мати чітке адресне (для учнів, для батьків) та функціональне (інформативно-просвітницька, профілактична, розвивальна тощо) призначення. Різноманітні інформаційні матеріали, оголошення, буклети, соціальна реклама, наочність тощо.

2. Конфіденційність у документації психолога

Доступ до документів категорій 4 і 5 регулюється працівниками психологічної служби на підставі пунктів 4.3 - 4.6 Етичного кодексу психолога, прийнятого на I Установчому з'їзді Товариства психологів України 20 грудня 1990 року та пунктів 4.4, 4.5 Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів (наказ Міністерства освіти і науки України від 19.10.2001 №691).

Практичний психолог не має права передавати методичні матеріали особам, які не уповноважені здійснювати психологічну

діяльність; не має права розкривати зміст конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

Конфіденційна інформація про учнів надається лише з дозволу директора навчального закладу, керівника районної, міської, обласної психологічної служби (за винятком офіційних звернень правоохоронних і судових органів) у формі витягу, характеристики, висновку.

Витяг є зовнішнім документом і оформляється у відповідності до запиту як приватних осіб (батьків, вихователів, педагогів) так і офіційних державних установ (дитячих установ, шкіл, поліклінік, центрів спеціалізованих закладів).

Приклад заповнення (ФОРМА)

Витяг

з психологічного висновку діагностичного обстеження від
« _____ »20__р.

Прізвище, ім'я, по батькові дитини

Дата народження (число місяць, рік)

Дата видачі витягу

Підпис психолога, який проводив психодіагностичне обстеження

Підпис керівника закладу

Печатка навчальної установи

Основним текстом витягу є адаптований варіант тої частини психодіагностичного висновку, де відображено основні акценти проведеного обстеження. Індивідуальні особливості обстежуваної особи та проблеми у розвитку, а також загальні та індивідуальні рекомендації. Варто зазначити, що у разі офіційного запиту на вказаному документі повинно бути два підписи: особи яка проводила діагностику і адміністративної особи яка керує закладом (директор, завідувач тощо.)

За умови конкретного (офіційного) запиту у витягу повинна бути визначена мета і засоби психологічного обстеження, а в результаті – або підтвердження або спростування висунутої гіпотези відповідно до факту запиту.

У випадку написання витягу із карти розвитку дитини, вимоги до оформлення документа зберігаються ті ж самі, що і до офіційних запитів. Надаються особам які є компетентні у галузі вікової (дитячої) психології та особам юридично відповідальним за даний документ (психологи школи, спеціального закладу, фахівцям міжвідомчих установ тощо).

3. Спеціальна документація закладу дошкільної освіти

Психолого-педагогічна характеристика відображає інший аспект психічного розвитку і дозволяє під час ознайомлення з нею сформуванню психологічний портрет дитини або вікової групи в цілому.

Форма написання психологічної характеристики є довільна. В ній має йти мова про індивідуальні та особистісні особливості розвитку дитини, тобто особливості пізнавальної та особистісно-емоційної сфери, психофізіологічні особливості, комунікативні навички, наявність загальних та індивідуальних особливостей тощо.

Психологічний висновок є основним фаховим документом психолога.

На сьогодні враховуючи різноманітність та варіативність науково-теоретичних позицій і професійних технологій у практичній психології існує диференціація психологічних висновків як за формою так і за змістом. Це пов'язано, по-перше, з різними уявленнями психологів про психічний розвиток, механізми та засоби динаміки психічних процесів. По-друге, з різноманітністю психодіагностичних технологій, якими володіють психологи. Саме ці передумови сприяють розробці змісту основної документації психолога.

Існує кілька варіантів психологічних висновків:

Варіант I. Структурування за частковими ознаками психічного розвитку. В таких психологічних висновках найчастіше визначаються окремі показники координації моторики, розвиток дрібної моторики та навички письма, мотиваційна готовність та інтелектуальна зрілість. Цей вид психологічного висновку можна використовувати для

особистісних запитів та за умови перевірки готовності дитини до навчання у школі.

Варіант II. Структурування за комплексними ознаками, до яких входять показники психофізичного розвитку дитини, а також оцінка виховання та навчання. Тут присутня сукупність інформативних даних про кількість відтворених віршових текстів, параметри зросту, об'єм грудної клітини, навички ввічливої поведінки тощо. Недоліком даного виду висновку є те, що відсутній єдиний аналітичний простір (психічного). В окремих випадках використовується за умови оцінювання вікових особливостей дитини.

Обидва варіанти психологічного висновку не відображають повної картини психічного розвитку дитини на окремому етапі її розвитку.

Психологічний висновок повинен бути структурованим у відповідності до концептуальних уявлень психолога-практика щодо процесу психічного розвитку який застосовується у відповідності до конкретного віку, де кожен віковий етап має свою специфіку та особливість, кількісну та якісну динаміку розвитку.

Отже, психологічний висновок, як фіксування особливостей розвитку дитини на певному віковому етапі повинен бути диференційованим за віковим принципом:

Психологічний висновок форми А – фіксування даних діагностичного обстеження дітей 3-4-року (молодший дошкільний вік)

Психологічний висновок форми Б – фіксування даних діагностичного обстеження дітей 4-5- року (середній дошкільний вік)

Психологічний висновок форми В – фіксування даних діагностичного обстеження дітей 6-7- років (старший дошкільний вік).

Спираючись на поліконцептуальний принцип, у психологічному висновку мають відобразитися показники пізнавального, емоційно-вольового та комунікативного розвитку дитини, а також її психофізіологічні та інші особливості.

Окрім фіксування значення різних показників, до психологічного висновку має входити аналіз відповідності

отриманих показників до вікових норм розвитку психіки. А також необхідність піддавання корекційному чи розвивальному впливу.

Таким чином, до структури психологічного висновку мають входити наступні блоки:

Загальна характеристика вікового розвитку, яка має психофізичні та психофізіологічні особливості, яка ґрунтується на адаптаційному та руховому розвитку дитини.

Пізнавальний розвиток на основі характеристики пізнавальних процесів і мовних функцій.

Особистісно-емоційний розвиток на основі характеристик самосвідомості, мотиваційно-потребнісної сфери, емоційної та ціннісної сфери.

Комунікативний розвиток на основі характеристик засобів та позицій спілкування чи конфліктності.

Дитяча компетентність на основі характеристик аналізу змісту та продуктивності провідних видів діяльності та навчання.

Готовність до навчання у школі на основі формування передумов навчальної та мотиваційної діяльності у школі.

Дальше йдуть блоки констатування загального характеру, які вказують на потребу чи необхідність професійного втручання:

Особливості розвитку дитини.

Проблеми розвитку.

Прогноз розвитку.

Рекомендації.

Корекційна карта відображає розгорнутий психологічний вплив згідно визначеної корекційної стратегії та тактики, тобто програми. В корекційній карті відображаються:

- Вихідні дані (прізвище, ім'я, по батькові дитини)
- Проблематика (особливості відхилень чи порушень у розвитку психіки) відповідно до психологічного висновку.
- Тип та форма корекційного впливу (індивідуальна форма чи групова, психотерапія чи психокорекція)
- Засоби корекційного впливу (вибіркові, ігрові, музичні тощо.)
- Період корекційного впливу з диференціювання етапів (кількість занять у циклі)
- Поради та рекомендації педагогам і батькам щодо організації режиму дня дитини протягом колекційного впливу;

- Динаміка психічних змін під час корекційного впливу на основі експертизи (резюме) до кожного із циклів;
- Загальна характеристика із рекомендаціями щодо проведеної роботи.

Варта також звернути увагу на протоколи діагностичних обстежень, корекційних занять, бесід та інтерв'ю. Протокол в даному разі є формою фіксування особливостей процесуального ходу взаємодії психолога з дитиною чи дорослим.

Найчастіше протокол оформляється у вигляді таблиці або особливого опису психологічної процедури. Вимоги стосуються лише одиниць фіксування. До них належить: поведінкові реакції, (мімічні чи пантомімічні прояви), вербальний супровід діяльності, динаміка емоційного стану особистості. Окрім цього, обов'язковим є фіксування ввідних даних з кодом дитини, датою і часом проведення психологічної процедури. Деякі методики і тести мають спеціальні форми протоколів. В такому разі вони входять до пакету інструментарію.

Особливості оформлення даного виду документації полягають в тому, що заповнення його відбувається безпосередньо під час того чи іншого виду діяльності, тобто виконання діагностичних чи корекційних заходів.

Виняток мають лише протоколи бесід. Вони найчастіше заповнюються *post factum*, після завершення проведення процедури. Це відбувається у зв'язку із створенням найбільш сприятливих умов для діалогу.

Інколи психологи використовують диктофони для того щоб протоколювати процедуру яка передбачає активну вербальну та комунікативну діяльність. Це допомагає зосередити свою увагу на важливих показниках: особистісно-емоційному прояві, зміна рольових позицій тощо.

Також до переліку спеціальної документації входить карта (історія) розвитку як поєднання інформації про розвиток дитини, який відображений в окремих онтогенетичних аспектах.

До структури *карти (історії)* входять основні анкетні дані. Відомості про батьків та інших членів родини, а також соціально-побутові умови проживання дитини. Зміни у складі сім'ї (втрата близьких, поява братиків чи сестричок), зміна значущого

дорослого у житті дитини, стилі сімейної взаємодії – усі ці факти фіксуються з метою проведення психологічного аналізу.

Практикують заповнювати цей документ разом із медичним працівником навчального закладу. Це пояснюють необхідністю проведення також аналізу інформації про пренатальний і постнатальний період розвитку дитини. Крім цього використовують анамнез хронічних та гострих захворювань у період новонародженості та ранньому віці. Відомості про травми та операції, які дитина отримала, резюме огляду фахівців медицини. Ця інформація не є психологічною, але сприяє визначенню причин відхилень у розвитку дитини. Тобто, виключає причини органічного і функціонального характеру.

Далі фіксуються особливості нервово-психічного розвитку відповідно до вікових норм (коли дитина почала тримати голову, сидіти, ходити, говорити тощо).

Також до карти входять особливості адаптації і життєдіяльності дитини у дошкільному навчальному закладі та характеристики його взаємодії із ровесниками.

Щодо оформлення даного документу, то він може бути представлений у вигляді таблиці, або вільного опису вищезазначених параметрів фізичного, психічного та соціального розвитку дитини на кожному віковому етапі.

4. Обов'язкова документація

Отже, фундаментом роботи практичного психолога є «Положення про психологічну службу системи освіти України», зареєстроване в Міністерстві юстиції України 30.12.99 за № 922/4215 та затверджене наказом Міністерством освіти України від 03.05.99 № 127.

І перше, від чого відштовхується психолог який працює в закладі освіти, це упорядковані нормативи часу на основні види роботи практичного психолога, розроблені Національним центром продуктивності Міністерства праці України та затверджене наказом Міністерства освіти України від 07.12.95р. №339.

Другим важливим документом є **«Графік роботи практичного психолога»**, який погоджується з методистом медичного кабінету районного (міського) відділу освіти, що

відповідає за психологічну службу. Графік затверджується керівником навчального закладу освіти, до штату якого включена ставка практичного психолога.

Середня норма часу за місяць складає 144 робочих години, відповідно 36 годин на тиждень, з яких 12 годин є методичними (вивчення спеціальної фахової літератури, оволодіння новими психологічними технологіями, участь у регіональних заходах, конференціях, семінарах, колегіальне консультування, робота із фахівцями суміжної кваліфікації оформлення документації тощо).

Графік роботи психолога подається в розкладі робочих годин педагогічного колективу з нумерацією кабінету, що розміщується в загальнодоступному місці, з конкретизацією годин, призначених для робіт з вихованцями, консультацій для вихователів та батьків.

Згідно з листом Міністерства освіти та науки України від 27.08.2000 №1/9-352 "Про планування діяльності і ведення документації практичними психологами (соціальними педагогами) закладів освіти" працівники психологічної служби ведуть обов'язкову документацію, зокрема, *практичний психолог веде:*

- річний план роботи;
- план роботи на місяць, тиждень;
- індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування;
- протоколи індивідуальних консультацій;
- журнал проведення корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи;
- журнал психологічного аналізу занять;
- журнал щоденного обліку роботи;

Окрім зазначених вище документів, практичний психолог повинен мати протоколи психологічних досліджень, аналітичні довідки про результати проведеного обстеження, статистичні та аналітичні звіти за півріччя й навчальний рік, корекційно-розвивальні програми, рекомендовані Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, обласним центром практичної психології і соціальної роботи.

Статистична звітність працівників психологічної служби навчальних закладів здійснюється за семестр відповідно до нормативів часу на основні види роботи практичного психолога та соціального педагога, аналітична – за рік.

Статистичний звіт практичного психолога подається 1 раз на півріччя до 20 грудня та до 20 травня до міського центру практичної психології та соціальної роботи.

Наступним і найважливішим документом є *річний план* психолога, який складається з конкретних психологічних проблем закладу та загальношкільних заходів, затверджується керівником навчального закладу освіти та погоджується з директором районного (міського) центру практичної психології.

Тобто, діяльність психологічної служби закладу освіти за основними напрямками здійснюється на основі річного плану. Принципово важливим є питання про підхід до планування: стихійне планування, відповідно до запитів педагогів і батьків, чи планування у відповідності до розробленої стратегії діяльності й програми розвитку закладу, в якому працює практичний психолог, соціальний педагог. Річний план складається на підставі аналітичного звіту за попередній навчальний рік. Всі пункти та позиції плану обговорюються з адміністрацією, щоб виключити можливі розбіжності між зверненнями суб'єктів навчально-виховного процесу і пропозицією фахівця. При складанні річного плану роботи необхідно враховувати державні (регіональні, районні, міські) програми, накази, рішення колегій, пріоритетні напрями діяльності навчального закладу, запити педагогічного колективу, специфіку роботи з учнями на кожному віковому етапі їхнього розвитку, спеціалізацію і рівень кваліфікації практичного психолога, соціального педагога навчального закладу.

Складаючи річний план роботи, слід дотримуватися принципів *логічності, системності, послідовності, реалістичності й цілісності*. Також необхідно враховувати *рамкові умови* – розподіл видів роботи відповідно до нормативів часу з урахуванням кінцевого результату. Результат має бути спрямований не на отримання якомога більшої кількості даних за різними параметрами, а на зміну поведінки учнів, підвищення їхньої самооцінки, формування вміння аналізувати власну

діяльність, передбачати наслідки власної поведінки, відповідального ставлення до власного здоров'я тощо. На діагностичну роботу відводиться не більше 30-40 % усього робочого часу. За результатами діагностики обов'язково проводиться корекційно-розвивальна та консультаційна діяльність.

План роботи працівників психологічної служби має таку структуру:

- вступ (відомості про склад психологічної служби закладу освіти, перелік нормативно-правових документів, якими керується психологічна служба закладу, тему, над якою буде працювати заклад освіти; проблема, над якою буде працювати служба; мета та завдання діяльності психологічної служби).

- аналітична частина (аналіз роботи, пріоритетні напрями діяльності психологічної служби закладу освіти за попередній навчальний рік). У цій частині слід надати інформацію про виконання плану роботи, зазначивши, що не було виконано, з яких причин; про проведення досліджень (вказати тематику), роботу за програмами (авторськими, районними, міськими, обласними, всеукраїнськими, національними), участь в атестації педагогічних працівників закладу освіти, підвищення власної кваліфікації та атестацію, прогнозування розвитку ситуації на майбутнє.

- Робота з учнями.
- Робота з педагогічним колективом.
- Робота з батьківською громадою.
- Науково-методична, дослідно-пошукова робота.
- Організаційно-методична робота, до якої відноситься не лише складання річного плану, звітів за семестр, навчальний рік, а й підготовка до просвітницьких заходів з батьками, педагогічними працівниками, учнями, розроблення методичних рекомендацій, корекційно-розвивальних та просвітницьких програм, виготовлення роздаткового матеріалу тощо).

- Зв'язки з громадськістю.
- Самоосвіта і підвищення кваліфікації.
- Додатки (схеми, графіки, таблиці тощо).

При плануванні своєї роботи практичні психологи і соціальні педагоги мають врахувати, що пріоритетними напрями

діяльності психологічної служби є організація і зміст психологічного супроводу навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами, дітей, які потрапили у складні життєві обставини, адаптаційних процесів учнів на різних вікових періодах, допрофільного і профільного навчання учнів, правовиховної роботи у закладі освіти, профілактики правопорушень, девіантної поведінки, формування навичок здорового способу життя. Обов'язковим є здійснення просвітницьких заходів з батьками, керівними, педагогічними та методичними працівниками.

Місячний план роботи складається із розрахунку 8-годинного робочого дня. Сумарна кількість робочого часу за місяць має дорівнювати $8 \cdot N$, де N – кількість робочих днів у цьому місяці. Місячний план роботи погоджується з керівником навчального закладу.

Звіти діагностичних мінімумів подаються відповідно до графіка звітності практичних психологів, затвердженого центром практичної психології та соціальної роботи.

5. Документація для забезпечення практичної діяльності психолога в закладах освіти

Діагностична діяльність працівників психологічної служби.

Відповідно до нормативних документів при проведенні психодіагностики працівники психологічної служби мають інформувати батьків про мету, зміст, форми цієї роботи та отримувати їхній дозвіл. Дитина після досягнення 12 років має право відмовитись від психологічних обстежень, навіть якщо є згода батьків.

Результати діагностики заносяться до індивідуальної картки супроводу учня. Для учня, його батьків, класного керівника, педагогів та адміністрації закладу працівник психологічної служби розробляє рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу, вибору виховних впливів, засобів контролю, організації дозвілля дитини тощо.

Відповідно до Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності, Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних

зкладах Міністерства освіти і науки України, для реалізації діагностичної роботи працівники психологічної служби мають використовувати ті діагностичні методики та корекційно-розвивальні програми, які пройшли експертизу в ЦППСР КОПОПК. Без експертизи можна використовувати у роботі методики, що були надруковані у виданнях Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, ЦППСР КОПОПК. Подавати методики на розгляд експертної комісії потрібно за такою формою:

Напрями психологічного супроводу	Назва методики, Автор	Мета, завдання	Джерело	Для якого віку	Сфера дослідження				Примітки
					Особистісна	пізнавальна	емоційно-вольова	поведінкова	

Якщо до затвердження подається авторська тренінгова програма, вона має містити такі розділи: пояснювальна записка (обґрунтовується актуальність обраної теми, мета і завдання програми, цільова група, форми, методи, очікувані результати програми, методи оцінювання ефективності та досягнення очікуваних результатів), навчально-тематичний план занять із вказуванням кількості годин на кожне заняття; описом занять із визначенням мети; список використаної літератури.

З метою відстеження якості й ефективності профілактичної роботи в навчальних закладах рекомендуємо проведення *моніторингу стану профілактичної та правовиховної роботи*. Моніторинг передбачає опитування учнів 7-11 класів, їхніх батьків, педагогічних працівників закладів освіти області з проблеми жорстокого поводження з дітьми в сім'ї та школі,

проявів насильства в учнівському середовищі, виявлення фактів жорстокого ставлення учнів один до одного.

Корекційно-розвивальна робота.

Відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти України корекційно-розвивальна робота є одним із основних видів діяльності практичного психолога і полягає в здійсненні психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному, індивідуальному розвитку й поведінці учнів, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, психологічного розвитку особистості, формування соціально-корисної життєвої перспективи.

Під час планування корекційно-розвивальної роботи працівники психологічної служби мають враховувати нормативи часу на основні види діяльності (наказу МОН України від 28.12.2006 № 864 "Про планування діяльності працівників психологічної служби" та листа МОНУ від 05.03.2008 № 1/9-128). Так, на індивідуальну корекційно-розвивальну роботу практичного психолога відводиться 30 годин на одного учня (дитину), а на групову – 40 годин на один клас (групу). Для індивідуальної профілактичної та розвивальної роботи соціального педагога відводиться 12 годин на одного учня (дитину), а для групової – 18 годин на один клас (групу).

Основні етапи корекційно-розвивальної роботи:

1. Встановлення психологічного *діагнозу*. У діагнозі (на основі психологічної діагностики) фіксуються показники психічного розвитку, їх відповідність нормам, формулюється гіпотеза щодо причин відхилень. Після цього практичний психолог визначає мету, завдання, тактику проведення корекційної роботи.

2. *Розроблення програми* та змісту корекційних занять, вибір форми корекційної роботи (індивідуальна, групові), методик і технік роботи, планування форм участі батьків у корекційній програмі. Особливостями програми корекції є наявність психологічної та педагогічної частини. Психолог розробляє і реалізує психологічну частину. Педагогічну частину практичний психолог може розробляти як самостійно, так і разом з батьками, соціальним педагогом, педагогічними працівниками (залежно від

того, хто буде працювати з дитиною). Педагогічна частина виконується під постійним контролем психолога.

3. *Реалізація корекційної програми.* Проведення занять із дітьми відповідно до програми. Контроль за динамікою корекційної роботи. Надання батькам, педагогам зворотного зв'язку про зміни, які відбуваються у дитини.

4. *Оцінка ефективності корекції.* Оцінка результативності корекційної програми з огляду досягнення запланованої мети. Розроблення рекомендацій щодо виховання й навчання дітей.

Програма корекційно-розвивальної роботи містить три основні блоки: *теоретичне обґрунтування* (висвітлені основні підходи до проблеми, обґрунтований вибір форми проведення заняття (індивідуальне, групове, консультативно-корекційне заняття), тривалість і режим занять, підбір, комплектація та наповнюваність групи очікувані результати); *опис занять* (мета, хід заняття, рефлексія заняття); *список використаної літератури.*

Одним із важливих напрямів діяльності працівників психологічної служби є здійснення *супроводу, надання допомоги дітям, які потрапили в складні життєві обставини, учням із девіантною поведінкою.* Психолого-педагогічний супровід девіанта є комплексним процесом, у якому беруть участь не лише працівники психологічної служби, а й адміністрація, педагогічні працівники і батьки учня.

Психологічна допомога особистості з девіантною поведінкою передбачає, насамперед, її психологічну діагностику, що має на меті встановити рівень та форму девіантної поведінки і чинники, що зумовили появу девіацій. Для визначення особливостей девіантної поведінки учнів використовуються різні методи, серед яких слід відзначити, насамперед, спостереження. Н. Максимова пропонує під час спостереження фіксувати такі особливості поведінки і зовнішнього вигляду досліджуваного з девіантною поведінкою.

- зовнішній вигляд (загальний соматотип, фізичні особливості, наявність фізичних недоліків або диспропорцій, постава, міміка і жестикуляція, тримається скуто чи вільно, адекватно чи ні, охайність в одязі, зачісці, чистота тіла, рівень загальної рухливості тощо);

- особливості мовлення (інтенсивність і тембр голосу, темп

мовлення, чіткість вимови, словниковий запас, наявність жаргону, брутальних виразів, уміння висловлювати думку, послідовність, логічність, чіткість, швидкість мовлення);

- соціальна поведінка (особливості встановлення контактів, рівень невимушеності при цьому, товариськість, наявність соціальних навичок, вихованість, специфіка поведінки за рівнем домінування, агресивності, підлеглості та довірливості тощо);

- настроїв (ейфорія, безтурботність, врівноваженість, серйозність, відсутність гумору, поганий настрій, тривога тощо);

- ставлення до діяльності (рівень зацікавленості: від активного небажання або недовіри, байдужості до надмірної зацікавленості);

- особливості проявів пізнавальної та емоційно-вольової сфер (рівень уважності, швидкість вирішення поставлених завдань; особливості дій: намагання знайти загальний спосіб вирішення завдання або дії методом спроб і помилок; темп роботи: рівномірність, швидкість; сумлінність і охайність при виконанні завдань; реакція на невдачі: агресивна, звинувачення себе, відмова від діяльності, байдужість та ін.).

За результатами діагностики практичний психолог розробляє корекційно-розвивальну програму. Психологічна корекція девіантної поведінки передбачає психологічне втручання в особистісний простір для стимулювання позитивних змін, послаблення або усунення тих форм поведінки, що перешкоджають соціальній адаптації дитини.

ТЕМА 5. ОФОРМЛЕННЯ І РОБОТА ПСИХОЛОГІЧНОГО КАБІНЕТУ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1. Положення про психологічний кабінет практичного психолога в закладах освіти.
2. Загальні вимоги до оформлення кабінету психологічної служби.
3. Загальні вимоги до організації робочого місця практичного психолога.
4. Паспорт кабінету психолога.
5. Орієнтовні критерії ефективності роботи психологічного кабінету системи освіти.

1. Положення про психологічний кабінет практичного психолога в закладах освіти

1. Загальні положення

1.1. Психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти (далі - навчальних закладів) - це спеціально обладнане приміщення для здійснення професійної діяльності практичного психолога (соціального педагога).

1.2. В кабінеті забезпечується своєчасне і систематичне вивчення психофізичного, соціального розвитку дітей та учнів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей. Кабінет діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку і саморозвитку дітей та учнів, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальних закладів.

1.3. Робота в психологічному кабінеті здійснюється відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти України, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 03.05.1999 р. N 127 (z0922-99) (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 30.12.1999 р. за N 922/4215), із змінами і доповненнями, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2001 р. N 439 (z0570-01) (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 09.07.2001 р.

за N 570/5761), у тісному взаємозв'язку з іншими навчальними кабінетами, з використанням технічних засобів, методичного, довідкового та роздаткового матеріалу.

1.4. Навчальний заклад забезпечує організаційні, фінансові та матеріальні умови, необхідні для функціонування психологічного кабінету. Приміщення, обладнання, майно кабінету утримується навчальним закладом на безстроковому користуванні та оперативному управлінні.

1.5. У психологічному кабінеті можуть надаватися користувачам додаткові платні послуги згідно з законодавством України.

1.6. Дане Положення є обов'язковим для навчальних закладів незалежно від форм власності і визначає загальні Вимоги до розташування, обладнання, оформлення психологічного кабінету та ведення документації.

1.7. Діяльність у психологічному кабінеті регламентується законами України, іншими законодавчими актами, нормативно-правовими документами психологічної служби системи освіти України, затвердженими в установленому порядку навчальними програмами і планами, а також цим Положенням.

2. Призначення психологічного кабінету та вимоги до його оформлення

Психологічний кабінет повинен мати два приміщення: робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) та навчальний психологічний кабінет.

3. Матеріально-технічне оснащення.

Психологічний кабінет оснащується комплектами підручників за класами (групами), навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій, затверджених навчальних програм, фахових періодичних видань, тестових методик, бланків, допоміжних матеріалів.

Облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету навчальних закладів здійснюється в установленому порядку.

4. Матеріали та документація кабінету

Матеріали та документація психологічного кабінету розділяється за категоріями:

1. Нормативно-правова.

2. Навчально-методична.
3. Довідково-інформаційна.
4. Обліково-статистична.
5. Для службового використання.

Завідування психологічним кабінетом покладається керівником навчального закладу на практичного психолога (соціального педагога).

Завідувач кабінетом несе відповідальність за зміст роботи психологічного кабінету, планування діяльності та ведення документації, зберігання та правильне використання обладнання та інших матеріальних цінностей.

До обов'язків завідувача психологічним кабінетом входить: систематичне поповнення та удосконалення навчально-матеріальної бази кабінету, забезпечення роботи технічних засобів, дотримання правил санітарії та гігієни, протипожежної безпеки. За завідування психологічним кабінетом здійснюється доплата згідно з законодавством України.

2. Загальні вимоги до оформлення кабінету психологічної служби

Психологічний кабінет повинен мати два приміщення: робочий кабінет практичного психолога та навчальний психологічний кабінет.

Робочий кабінет практичного психолога призначений для проведення індивідуальної психодіагностичної, корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи; індивідуальної консультативної роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками, а також для підготовки до занять, тренінгів, виступів; обробки результатів психологічних обстежень та оформлення висновків і рекомендацій.

Робочий кабінет розташовується у зручному для відвідувачів місці. На вхідних дверях закріплюється табличка "Практичний психолог", на видному місці - графік роботи, затверджений керівником навчального закладу.

Під робочий кабінет відводиться кімната площею не менше 12 кв. м.

Навчальний психологічний кабінет призначений для Проведення занять з дітьми та учнями (навчальні курси, факультативні заняття, психологічні гуртки, практикуми, тренінги); групової діагностичної, розвивальної та психокорекційної роботи з учнями (дітьми), психологічної просвіти педагогічних працівників, батьків; систематичного підвищення рівня психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу.

Навчальний психологічний кабінет розташовується поруч з робочим кабінетом практичного психолога. На вхідних дверях закріплюється табличка з назвою: "Навчальний психологічний кабінет".

Оформлення психологічного кабінету повинно відповідати рекомендованим санітарно-гігієнічним, технічним нормам (освітленості, температури, вологості, швидкості руху повітря) та естетичним вимогам.

Психологічний кабінет розташовується в приміщеннях з достатнім природним та штучним освітленням, звуковою ізоляцією, необхідною кількістю розеток. Кімнати повинні забезпечувати психотерапевтичний ефект. Підвищенню комфортності сприяють кімнатні рослини, акваріуми, зображення природи тощо.

Для кращого розсіювання та відбиття світла рекомендується стелю фарбувати у білий колір.

Якщо вікна у приміщенні виходять на сонячний бік, то стіни краще оформляти у прохолодні тони: блакитний, зеленуватий, салатний. Для приміщень з вікнами, орієнтованими на північ, північний захід, північний схід більше підходять кольори теплої гами: жовтуватий, світло-рожевий, пісковий. Підлога, незалежно від матеріалу, з якого вона зроблена, повинна мати темніший колір, ніж стіни.

Приміщення слід оформляти з урахуванням вимог сучасного дизайну. При оформленні психологічного кабінету рекомендується створення кольоро-світлової композиції з урахуванням психофізіологічного ефекту кольорів.

Робочий кабінет практичного психолога рекомендується укомплектувати:

- меблями: письмовий та журнальний стіл, стільці, 2-3 крісла, шафи секційні для зберігання книг, навчально-методичних матеріалів, довідково-інформаційної документації, архіву тощо;
- сейфом для зберігання обліково-статистичної документації та документації для службового використання, аудіо-відео касет, дискет тощо;
- килимами для підлоги та пілососом для їх чищення;
- оргтехнікою: комп'ютером, принтером, ліцензованим програмним забезпеченням, сканером, ксероксом, телевізором, диктофоном, аудіовідеотехнікою з достатньою кількістю касет, діагностичними засобами, проекційною апаратурою та пристроями для її використання (екран, зашторювання, пульт дистанційного управління та ін.), кольорово-освітлювальною системою, освіжувачем та іонізатором повітря, засобами зв'язку тощо;
- канцелярськими приладдями: папером (білим та кольоровим) форматом А4, блокнотом А3, фліп-чартом, маркерами, фломастерами, матеріалами для творчих занять (клей, пластилін, фарби, іграшки, ляльки та ін.) тощо.

Навчальний психологічний кабінет багатопрофільного використання може обладнуватись і іншим устаткуванням, виходячи із специфіки діяльності та функціонального призначення.

Стандартне приміщення пропонується розділити на 6 зон, що відповідає функціям кабінету.

1. Хол.
2. Зона очікування прийому.
3. Зона первинного прийому й бесіди із дитиною.
4. Зона консультативної роботи.
5. Зона ігрової терапії.
6. Зона релаксації й зняття психоемоційної напруги.

Кожна із зон має своє колірне оформлення.

Залежно від психологічних завдань простір кабінету можна перетворювати в нові форми, змінюючи його по висоті, обсягу, колірному, світловому й звуковому оформленню.

Обсяг приміщення може зменшуватися до камерного (наприклад, для бесід, консультацій, індивідуального психологічного розвантаження) і збільшуватися при проведенні ігрової терапії, занять із психокорекції й т.д. Ці зміни досягаються за рахунок використання рухливих перегородок, декоративних штор, підвісної стелі й розміщення меблів.

3. Загальні вимоги до організації робочого місця практичного психолога

Робоче місце – це частина простору, пристосована для виконання працівником (групою працівників") свого виробничого завдання. Відповідно під робочим місцем психолога слід розуміти зону трудової діяльності, яка оснащена необхідними організаційно-технічними засобами, зв'язком, обладнанням та іншими спеціальним приладдям для виконання ним своїх обов'язків.

Отже, робоче місце - це не тільки питання фізичної організації простору діяльності людини. Це - питання статусу особистості в організації, питання потенціалу впливу, питання "коефіцієнта корисної дії" фахівця.

Звичайно передбачається, що психолог працює в складі якої-небудь кадрової служби, у групі й у такий спосіб завжди може одержати консультацію більше досвідчених колег. Передбачається, що його робота досить регламентована, а він сам має устояний соціальний статус, що він досить захищений і обгороджений від негативних дій керівництва, від маніпуляцій окремих співробітників. Передбачається, що психолог - зріла особистість, досвідчений професіонал, що має багатий життєвий досвід, уміло розв'язну безліч складних міжособистісних ситуацій, у які й він сам так чи інакше включений як член даної організації.

Ці припущення далеко не завжди відповідають дійсності, тим більше коли на підприємство приходить учорашній випускник факультету який має влаштувати свою діяльність "з нуля". У цей час йому властиві суб'єктивні переваги й пристрасті, він більше орієнтований на "рішення завдань", а не на "підтримку відносин".

Робоче місце фахівця - це, як мінімум, стіл, стілець і шафи для документів, а також, ще й комп'ютер.

Робоче місце психолога - це простір особистості, простір міжособистісних і функціональних відносин людей, простір технологій діяльності, простір корпоративної культури організації.

4. Паспорт кабінету психолога

У паспорті кабінету має бути:

1.Короткий опис і схема кабінету.

Короткий опис кабінету: дані про площу й розміщення кабінету, кількість робочих місць педагогів-психологів, максимальну наповнюваність кабінету, призначення кабінету (для яких цілей використовується).

Схема кабінету складається психологом самостійно (у комп'ютерному варіанті або від руки), зазначаються основні зони кабінету, розташування меблів та устаткування.

2.Функціональне використання кабінету:

психологом (із ким і яка робота проводиться в кабінеті);

психологічною службою (яким фахівцем, із ким і яка робота проводиться в кабінеті).

Час	Дні тижня					
	Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця	Субота

3. Перелік основного устаткування: предметів меблів, ТСО, додаткових засобів дизайну.

4. Перелік методичного наповнення кабінету (навчальні й

розвиваючі посібники, аудіо- й відеоматеріали, методична література тощо).

5. Орієнтовні критерії ефективності роботи психологічного кабінету системи освіти

Документація:

1. Наказ по закладу дошкільної освіти «Про вступ на посаду» № (дата)
2. Функціональні обов'язки (№ наказу, рішення протоколу (дата), дата ознайомлення).
3. Графік роботи, затверджений адміністрацією

Наявність кабінету і його оформлення:

1. Відповідність психологічного кабінету вимогам «Положення про психологічний кабінет». Наказ МОНУ від 19.10.01 № 691.
2. Чи є окремий психологічний кабінет для роботи.
3. Зручність розташування.
4. Чи є умови для проведення індивідуальної діагностичної й корекційної роботи.
5. Чи є умови для ведення групової діагностичної, корекційної роботи.
6. Чи є навчальний психологічний кабінет.
7. Оформлення кабінету (відповідність санітарно-гігієнічним нормам)
8. Чи забезпечує кабінет психотерапевтичний ефект (кабінет психологічного розвантаження)

Матеріально-технічне забезпечення:

Меблі.

1. Письмовий стіл.
2. Журнальний стіл.
3. Стільці.
4. Крісла (2-3).
5. Шафи (секційні) для зберігання книг, науково-методичних матеріалів, довідково-інформаційної документації, архіву і т. д.
6. Сейф (для зберігання статистичної документації й документації для службового користування, аудіо-, відеокасет, дискет тощо).
7. Килими.
8. Комп'ютер.

9. Принтер.
10. Сканер.
11. Телевізор.
12. Магнітофон.
13. Диктофон.
14. Аудіо-, відеокасети.
15. Проекційна апаратура та прилади для її використання (екран, штори і т. д.)
16. Кольороосвітлювальна система.
17. Ароматизатори й іонізатори повітря.
18. Канцелярські приналежності

Устаткування кабінету психологічного розвантаження

1. 10-15 м'яких крісел.
2. Озеленення кабінету.
3. Наявність аудіо-, відеоапаратури.
4. Килим.
5. Інше

Методична література

1. Комплекти підручників.
2. Навчально-методичні посібники.
3. Методичні рекомендації.
4. Затверджені навчальні програми.
5. Професійні періодичні видання:
 - газети;
 - журнали

Аналіз ведення документації

1. Річний план роботи.
2. Аналіз роботи (за 3 роки):
 - статистичні звіти;
 - аналітичні звіти.
3. Журнал щоденного обліку робочого часу.
4. План-сітка (тижнева, місячна) або план роботи тижневий чи місячний.
5. Журнал реєстрації консультацій (протоколи індивідуальних консультацій).
6. Індивідуальні картки психолого-педагогічної діагностики.
7. Журнал проведення корекційно-відновлювальної роботи.
8. Журнал психологічного аналізу уроків.

Планування діяльності

1. Чи дотримані рекомендації УНПП, МОНУ й ОЦПП ГУОН при оформленні плану.

2. Форма ведення планів.

За видами діяльності.

1. Тематичний.

2. Календарно-тематичний.

3. Календарний.

4. Інші види.

Системність діяльності в річному плані.

5. Відображення в річному плані роботи (державних, регіональних, обласних, міських, районних) програм, наказів і рішень колегії МОНУ, ГУОН, наявність і розробка власної програми діяльності.

6. Системність відбиття психологічного супроводу проблеми, над якою працює педагогічний колектив.

Методичне забезпечення

1. *Освіта і профілактика*. Робота з учнями, педагогами, батьками.

2. *Психодіагностична діяльність*.

- Наявність і якість діагностичних методик (банк).
- Необхідність діагностичних обстежень.
- Наявність і якість аналітичних довідок, складених за результатами діагностичних обстежень (рекомендацій, консультацій тощо).
- Наявність рекомендацій психолога (для різних категорій): діти, учителі; вихователі, батьки.

3. *Консультативна діяльність*.

- Ведення індивідуальних консультацій.
- Ведення групових консультацій.
- Тематичне консультування.
- Консультування за результатами діагностики: групове; індивідуальне.
- Якість визначення стратегій у рамках психологічної допомоги.

4. *Корекційна діяльність*.

- Наявність і якість банку корекційних програм.

- Наявність і необхідність корекційних занять.
- Ведення протоколів корекційної роботи.

Навчальна діяльність

1. Робота гуртків (програма роботи з різними віковими категоріями).
2. Розробка навчальних курсів на вибір (програми).
3. Факультативні заняття (програма факультативних занять)

Зв'язки з громадськістю

Співробітництво з фахівцями суміжних галузей.

1. Соціальних служб.
2. Медичних установ.
3. Центрів здоров'я.
4. Служби у справах неповнолітніх.
5. Кримінальною міліцією.
6. Органами масової інформації.
7. Іншими організаціями

Співробітництво з педколективом

1. Використання результатів психодіагностичних обстежень у роботі вихователів.
2. Допомога у здійсненні індивідуального підходу.
3. Вплив на психологічний клімат у колективі.

Інші види співробітництва

Критерії оцінки:

«0» – немає компонента, що вивчається, – незадовільно;
 «5» – компонент є, але недостатньо реалізований – задовільно;
 «10» – компонент реалізується, але має безсистемний характер – добре;
 «15» – компонент реалізується системно, є результативність – відмінно.

Максимальна оцінка – 165 бали (оцінюються основні параметри).

Виділяються рівні:

- *низький* – від 0 до 50 балів;
- *середній* – від 51 до 120 балів;
- *високий* – від 121 до 165 балів.

Розділ III.
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА
В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Тема 6. ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИЧНОЇ РОБОТИ
ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА
ДОШКІЛЬНОЇ УСТАНОВИ

1. Зміст поняття «психологічна діагностика».
2. Принципи психологічної діагностики.
3. Методи та форми психодіагностики.
4. Етапи психодіагностичного обстеження.
5. Категоризація психодіагностичних методів.

1. Зміст поняття «психологічна діагностика»

Психодіагностика - це процедура обстеження психіки індивіда ; за допомогою спеціальних методик з метою встановлення психологічного діагнозу.

Психодіагностична робота практичного психолога – це одне з найскладніших напрямків та форм діяльності практичного психолога, яке потребує спеціальної підготовки та сформованості діагностичних, прогностичних та організаторських вмінь спеціаліста-психолога. Психодіагностика може реалізовуватися як самостійна форма роботи (психологічна експертиза), так і входить як структурна складова у психокорекцію та психоконсультавання.

Психодіагностика передбачає обстеження психіки індивіда (або соціально-психологічних характеристик соціальної групи) за допомогою спеціальних методик з метою встановлення психологічного діагнозу.

Психологічний діагноз – це опис індивідуальних особливостей психіки конкретної людини (або соціально-психологічних особливостей конкретної соціальної групи).

Психологічний діагноз - це опис індивідуальних особливостей психіки конкретної людини. Психологічний діагноз слід відрізнити від медичного та педагогічного. Медичний діагноз - це резолюція лікаря про наявність чи відсутність тієї чи

іншої хвороби або наслідків її перенесення (наприклад, олігофренія, шизофренія, психастенічний невроз, нестійка психопатія тощо). *Педагогічний діагноз* -- це оцінка можливостей навчання або виховання дитини (наприклад, затримка психічного розвитку, розумова відсталість, соціально-педагогічна занедбаність, важковиховуваність, обдарованість тощо).

Психологічний діагноз - це, по суті, психологічна характеристика на індивіда, в якій описуються притаманні тільки йому особливості інтелектуальної, емоційно-вольової сфер, риси характеру, система цінностей, інтересів тощо.

У психодіагностиці використовуються традиційні методи психології, такі, як спостереження, бесіда, а також специфічні психодіагностичні методики, до яких, зокрема, відносяться тести та проективні техніки.

Психологічна прогностика: розробка, апробація та застосування моделей поведінки групи чи особистості у різних умовах життєдіяльності, проектування змісту і напрямів індивідуального розвитку дитини та складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп, міжгрупових взаємин та освітньої ситуації у регіоні, участь у плануванні освітньої політики.

2. Принципи психологічної діагностики

Ефективність психодіагностики значною мірою залежить від дотримання психологом певних *принципів*:

1. Обстеження може проводитись лише з відома батьків та за згодою дитини. (Добре, якщо психолог має можливість на батьківських зборах взяти в усіх батьків письмову згоду на участь дитини у психологічних обстеженнях.)

2. Під час обстеження дитині необхідно забезпечити фізичний комфорт: вона не повинна відчувати холоду, задухи тощо; їй має бути зручно сидіти, виконувати різні дії, оперувати стимульним матеріалом.

3. Забезпечення психологічного комфорту: дитина не повинна хвилюватися, боятися, сприймати обстеження як іспит. З іншого боку, вона має бути відповідним чином замотивована, зацікавлена в одержанні найкращих результатів при обстеженні

інтелекту, і бути максимально відвертою при обстеженні особистості. Це досягається шляхом організації відповідного спілкування дитини з психологом, завдяки якому між його учасниками встановлюється контакт, невимушені стосунки. У процесі такого спілкування досліджуваному необхідно повідомити, що результати його обстеження є конфіденційними і можуть бути повідомлені будь-кому лише з його власної згоди.

4. Емпатійне ставлення психолога до дитини. Психолог приймає обстежуваного таким, яким він є, ніяк не оцінює його.

5. Мета психодіагностичного обстеження - з'ясувати причини виникнення і психологічний зміст наявних у дитини проблем у контексті історії його психічного розвитку.

Всебічність психологічного обстеження: діагностуються певні прояви психіки індивіда у різних видах діяльності. Оскільки жодна психодіагностична методика не має стовідсоткової достовірності, то зазвичай при діагностиці тієї чи іншої якості використовується не одна, а кілька методик. Робити висновки на підставі обстеження тільки за однією методикою не можна.

7. Врахування вікових особливостей досліджуваного: обстеження та оцінка його результатів проводиться з орієнтацією на нормативи того віку, в якому знаходиться дитина. Особливої уваги при цьому потре бувають кризові періоди, оскільки особливості психічного розвитку, які розцінюються як критичні у період поступального розвитку, можуть вважатися закономірними у період криз. Крім того, існують психодіагностичні методики, призначені для одного віку і непридатні для іншого.

8. Врахування індивідуально-психологічних особливостей індивіда, а саме: динаміки втомлюваності (від цього залежить тривалість одного сиходіагностичного заняття); темпу діяльності (від цього залежить планування обсягу завдань, що пропонуються на одне заняття); інтересів дитини (по можливості, для діагностики підбираються такі завдання або стимульний матеріал, які відповідають інтересам дитини); контактність, особливості темпераменту, характеру, самооцінки (в залежності від цього психолог підбирає стиль спілкування).

9. Підтримка позитивної мотивації протягом усього обстеження.

Для цього слід уникати запитань, міркувань, оцінок, які можуть бути неприємними дитині. Якщо вона під час обстеження переживає невдачу, подібний момент необхідно знецінити. Це досягається шляхом попереджень про те, що завдання складне, і діти даного віку зазвичай з ним не можуть впоратися, що воно розраховане на дітей старшого віку.

Також для підтримки мотивації необхідно чергувати прості і складні завдання; цікаві і менш цікаві; творчі і репродуктивні.

10. Усі психічні процеси, стани, прояви тісно взаємопов'язані між собою. Тому порушення чи недорозвиток одного з них призводять до того, що страждають й інші. Тому під час діагностики необхідно з'ясувати структуру дефекту, тобто відокремити первинні та вторинні відхилення. Наприклад, недоліки мисленевих операцій узагальнення та абстрагування можуть бути зумовлені недостатністю мовлення; агресивність дитини може бути викликана заниженою самооцінкою тощо.

11. Спрямованість обстеження на діагностику не лише актуального рівня, а й на зону найближчого розвитку. Від цього залежить правильність діагнозу і планування корекційних занять.

12. У процесі обстеження мають виявлятися не лише недоліки психіки дитини, а й її збережені сторони, оскільки корекційний вплив здійснюється тільки з опорою на те, що у дитини сформоване і добре розвинене.

Необхідно з'ясувати не лише психологічний зміст тих проблем, які - у дитини, а й її ставлення до них. Адже ефективність корекційного впливу значною мірою залежить від того, наскільки індивід усвідомлює свої вади, прагне їх позбутися і вірить у можливість позитивних змін .

3. Методи та форми психодіагностики

Для психодіагностичного обстеження використовують психодіагностичні методи, тобто дослідницькі методи психологічної науки. Особливістю психодіагностичних методів є їх вимірювально-дослідницька спрямованість, що й забезпечує

кількісну та (або) якісну оцінку явища, яке вивчається. Основними вимогами до психодіагностичних методів є:

а) стандартизація інструментарію, в основі якої лежить поняття норми;

б) надійність і валідність інструментарію;

в) жорстка регламентація процедури обстеження.

Психодіагностичні методи конкретизуються у трьох основних діагностичних підходах, які практично охоплюють все різноманіття діагностичних методик:

1. *«Об'єктивний» підхід* – діагностика здійснюється на основі успішності (результативності) і способу (особливостей) виконання діяльності. Це переважно тести особистості та тести інтелекту, а також тести спеціальних здібностей та тести досягнень.

2. *«Суб'єктивний» підхід* – діагностика здійснюється на основі даних, які повідомляє про себе досліджуваний, самоопис особливостей особистості, поведінки в конкретних ситуаціях. Це різноманітні опитувальники.

3. *«Проективний» підхід* – діагностика здійснюється на основі аналізу особливостей взаємодії з нейтральним, ніби безособовим матеріалом, який в силу його певної невизначеності стає об'єктом проєкції. Це різноманітні проєктивні методики дослідження особистості.

Психодіагностичне обстеження може проводитися у індивідуальній та груповій формі. Вибір форми психодіагностичного обстеження залежить від мети та методик, які використовуватиме практичний психолог.

Індивідуальне обстеження передбачає роботу практичного психолога з людиною впродовж визначеного терміну. При груповому обстеженні кожна людина отримує бланк відповіді та стимульний матеріал. Розміщення людей в приміщенні при груповому психодіагностичному обстеженні повинно забезпечувати необхідні умови для зосередженої роботи.

Перевагами індивідуального психодіагностичного обстеження є можливість отримувати додаткову інформацію, оскільки практичний психолог може спостерігати за процесом роботи особи під час діагностики, її поведінкою, емоційними реакціями на завдання тощо.

Перевагами групового психодіагностичного обстеження є економія часу на обстеження значної групи осіб. Але через це страждатиме точність і якість отримуваної інформації. Тому, як правило, після групового психодіагностичного обстеження застосовується індивідуальне психодіагностичне обстеження для уточнення даних.

4. Етапи психодіагностичного обстеження

Процедура психодіагностичного обстеження передбачає реалізацію трьох етапів:

- а) збір даних відповідно до задачі дослідження;
- б) обробка та інтерпретація отриманих даних;
- в) постановка діагнозу або прогнозу.

Якщо деталізувати ці основні етапи процедури психодіагностичного обстеження, то ми отримуємо такий покроковий її опис:

1. Запит, завдяки якому формулюється мета обстеження.
2. Збір анамнезу – відомостей про особливості розвитку до моменту обстеження. Можливо збір інформації про обстежуваного у батьків, педагогів, колег по роботі та керівництва. Спостереження за обстежуваним у різних ситуаціях.
3. Складання програми психодіагностичного обстеження, яка повинна містити мету, перелік методик діагностики, обладнання, опис умов та режиму обстеження.
4. Встановлення психологічного контакту з обстежуваним.
5. Реалізація програми психологічного обстеження з фіксацією результатів у протоколі.
6. Обробка результатів обстеження.
7. Первинна інтерпретація результатів окремо за кожною методикою.
8. Цілісна інтерпретація результатів, за якої беруться до уваги відомості з анамнезу та спостережень.
9. Складання психологічного діагнозу, який крім опису індивідуальних даних психіки людини повинен містити аналіз психологічних механізмів виникнення і прояву її проблем та рекомендації щодо форми і змісту допомоги, якої потребує людина.

Підвищити ефективність психодіагностичного обстеження можна реалізуючи такі принципи:

- добровільність участі у психодіагностичному обстеженні та зацікавленість ним;
- забезпечення фізичного та психологічного комфорту під час психодіагностики;
- емпатійне ставлення психолога до клієнта;
- всебічність та комплексність діагностики;
- врахування індивідуально-типологічних особливостей досліджуваного: динаміки втомлюваності, темпу діяльності, інтересів, контактності, властивостей темпераменту тощо;
- підтримка позитивної мотивації впродовж психодіагностичного обстеження.

Психодіагностичний процес

Діагностична діяльність може бути представлена у вигляді різних етапів процесу переробки інформації, що ведуть до прийняття рішення - діагнозу і прогнозу. Основні етапи діагностичного процесу.

Етап збору даних. На даному етапі взаємодіють "експериментатор-випробуваний", існує велика кількість змінних, які можуть впливати на хід даного етапу. Тому розробнику тесту необхідно повно і ясно описувати всі етапи процедури тестування, приділяти увагу встановленню контакту з випробуваним. Забезпечити максимально повне зосередження іспитуємому на вирішення завдань. Розглядаючи психодіагностичний процес, В.І. Дружинін розробив наступні психодіагностичні ситуації цього процесу:

1) добровільна участь в обстеженні і самостійний вибір подальшої поведінки (психологічна консультація);

2) примусова участь в обстеженні, але самостійний вибір подальшої поведінки (обстеження студентів-психологів при розробці тестів);

3) примусова участь в обстеженні і вибір поведінки після обстеження нав'язаний (тестування на предмет відповідності займаній посаді);

4) добровільна участь в обстеженні, але вибір подальшої поведінки нав'язаний (професійний відбір).

Етап переробки та інтерпретації. Існує кілька шляхів узагальнення даних дослідження: клінічний, орієнтований на суб'єктивний досвід та інтуїцію і статистичний, заснований на формалізованих критеріях. Клінічний підхід спирається на аналіз в основному якісних показників. Статистичний підхід передбачає врахування об'єктивних (кількісних) показників, їх статистичну обробку у вигляді рівня регресії або факторного аналізу. Роль суб'єктивного судження зводиться до мінімуму.

Частіше за все необхідно гармонійне поєднання клінічного і статистичного підходів, а не їх протиставлення. Етап ухвалення рішення. Діагностичні висновки збігаються із сходинками в розвитку діагнозу, які були визначені А.А. Невським і Л.С. Виготським.

Перша ступінь - симптоматичний (емпіричний) діагноз, констатація певних особливостей або симптомів, на підставі яких будуються практичні висновки. Цей тип діагнозу не є науковим, тому що не вказує на "сутність процесу, що лежить в основі симптомів".

Друга ступінь - етіологічна діагностика, враховує не тільки симптоми, а й причини, які їх викликають. Багато помилок на даній сходинки, так як насамперед, дослідник має відповісти на питання про те, як розвивався, за допомогою якого механізму той чи інший симптом.

Третя ступінь - типологічна діагностика, яка полягає у визначенні типу особистості в динамічному сенсі цього поняття.

Всі перераховані вище ступені є різними ступенями пізнання. Традиційно психодіагностичному дослідженню притаманний індивідуально-психологічний підхід, який повинен доповнюватися соціально-психологічним. Різноманіття поведінкових проявів кожного з властивостей особистості може бути конкретизовано тільки аналізом соціальних ситуацій, в яких діє особистість.

Психодіагностичне дослідження завершується розробкою програми дій, які необхідно здійснити у зв'язку з отриманими результатами, рекомендаціями по вибору оптимальних методів вирішення проблемної ситуації.

5. Категоризація психодіагностичних методів за Б. Г.Ананьєвим

У психологічній практиці використовується велика кількість діагностичних методів і засобів дослідження явищ психіки. Усі вони мають різні підстави, використовують свої принципи пізнання, по-своєму структуровані. Тому психодіагностичні методи важко піддаються класифікації.

Виходячи з порядку операцій з об'єктами в науковому дослідженні Б.Г.Ананьєв запропонував свою категоризацію психодіагностичних методів. У її основу він поклав ідею завершеного циклу психологічного дослідження і всі методи розділив на чотири групи.

До першої групи, що одержала назву "*група організаційних методів*", включені порівняльний, лонгітюдний (дослідження протягом тривалого часу) і комплексний методи. Ці методи використовуються протягом усього дослідження і визначаються кінцевими результатами.

До другої групи входять емпіричні методи добування наукових даних: обсерваційні (спостереження і самоспостереження), експериментальні (лабораторні, польові, психолого-педагогічні), психодіагностичні (тести, анкети, опитувальники, інтерв'ю, бесіди), праксіметричні (прийоми аналізу процесів і продуктів діяльності: хронометрія, професіографія, оцінка виконаних робіт), моделювання (математичне, кібернетичне), біографічні методи (прийоми дослідження життєвого шляху, вивчення документації).

Третю групу складають методи обробки результатів експерименту і спостережень. Сюди відносяться як стандартні прийоми статистичної обробки даних (кількісна обробка), так і прийоми якісного аналізу, включаючи диференціацію матеріалу по класах, розробку типології, складання психологічної казуїстики (опис випадків).

Четверта група, до якої входять інтерпретаційні методи, представлена варіантами генетичного і структурного методів. Генетичний метод інтерпретує весь оброблений матеріал дослідження в характеристиках розвитку, а структурний метод – у характеристиках типів зв'язків між окремими компонентами

структури досліджуваної особистості або структури соціальної групи.

Розглянута категоризація дійсно концептуально окреслює проблему методу в психології як дослідницьку за змістом і формою, у яких діагностика відображена на всіх чотирьох рівнях наукового пізнання психічної реальності.

Методи, якими користується сучасна психодіагностика за своєю якістю поділяються на дві групи: *методи високого рівня формалізації* та *методи малоформалізовані*.

До **формалізованих методик** належать тести, опитувальники, проєктивні техніки та психофізіологічні методики. Для них характерна чітка регламентація процедури дослідження (точне виконання інструкцій, певні способи пред'явлення стимульного матеріалу, невтручання дослідника в діяльність досліджуваного тощо), стандартизація (наявність норм або інших критеріїв оцінювання результатів), надійність та валідність. Ці методи допомагають зібрати діагностичну інформацію у відносно короткі строки і в такому вигляді, який дозволяє кількісно та якісно порівнювати результати індивіда з результатами інших людей.

До **малоформалізованих методик** належать такі прийоми, як спостереження, опитування, аналіз продуктів діяльності. Ці способи дають цінні відомості про досліджуваного, особливо коли предметом вивчення такі психічні явища, які погано піддаються об'єктивізації (наприклад, суб'єктивні переживання, особистісні сенси) або є надто мінливими (динаміка намірів, станів, настроїв тощо). Але необхідно зазначити, що малоформалізовані методики дуже громіздкі (наприклад, спостереження за досліджуваним здійснюється іноді впродовж декількох місяців) і найчастіше базуються на професійному досвіді, психологічній інтуїції самого психодіагноста. Тільки наявність високого рівня культури проведення психологічного спостереження, бесіди допомагає уникнути впливу випадкових та побічних факторів на результати дослідження.

Тема 7. ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ТА ТЕРАПІЯ В СИСТЕМІ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

1. Специфіка, мета та завдання психологічного консультування.
2. Принципи психологічного консультування.
3. Види психологічного консультування.
4. Роль інтерв'ю у психологічному консультуванні.
5. Особливості контакту під час консультування.

1. Специфіка, мета та завдання психологічного консультування

Психологічне консультування є особливим видом діяльності практичного психолога. На думку Р. С Нємова, Ю. Е. Альшиної, Г. С Панка, В. М. Федорчука та ін., психологічне консультування суттєво відрізняється від індивідуальної та групової психотерапії, психокорекції і водночас пов'язане з усіма видами діяльності практичного психолога.

Сутність психологічного консультування полягає в наданні спеціалістом-психологом на основі спеціальних професійно-наукових знань безпосередньої психологічної допомоги через створення умов, за яких клієнт відкриває (усвідомлює) нові можливості у розв'язанні своїх психологічних проблем.

Психологічне консультування відрізняється від інших видів діяльності практичного психолога рядом особливостей.

Зокрема, психологічне консультування має короткочасний і епізодичний характер особистих контактів психолога і клієнта, тоді як різні методики психотерапії розраховані на тривалий період роботи з клієнтом.

Якщо психологічне консультування орієнтоване на допомогу клієнтові в реорганізації його міжособистісних стосунків, то психотерапевтичний вплив орієнтований на розв'язання глибинних проблем особистості.

При проведенні психологічного консультування психолог-консультант дає поради клієнту, але їх практична реалізація є справою клієнта. При психотерапії ж активні дії, спрямовані на

подолання проблем клієнта, здійснює психолог, а клієнт лише реагує на них, або сприймає ці впливи. При психокорекції, яка пов'язана з психологічним консультуванням, основна робота найчастіше проводиться клієнтом самостійно за відсутності психолога або без прямої та постійної взаємодії з ним.

Психодіагностика є важливою складовою у консультуванні, вона опирається на результати безпосереднього спостереження за клієнтом, узагальнення отриманих даних. Здійснюється психодіагностика на початку консультування без застосування спеціальних психологічних тестів і потребує значно менше часу, ніж при психокорекції.

Метою психологічного консультування є допомога клієнтові у дослідженні власної особистості, у розумінні своїх стосунків з оточуючим світом, оцінці своїх проблем та в пошуку альтернативних варіантів їх подолання.

Ця мета реалізується через розв'язування таких *основних завдань* (за Р.С.Немовим):

1. Конкретизація (з'ясування) проблеми, з якою зустрівся клієнт. Це завдання полягає у вислуховуванні клієнта, спостереженні за ним. Внаслідок використання спеціальних прийомів вислуховування консультант приходить до висновку про те, в чому проблема клієнта.

2. Інформування клієнта про сутність проблеми, яка виникла у клієнта, про реальний ступінь її серйозності. Тобто консультант не лише аргументовано пояснює клієнту, в чому полягає його проблема, але й пояснює, чому ця проблема виникла і як її можна практично вирішувати.

3. Вивчення психологом-консультантом особистості клієнта. Таке вивчення дозволяє з'ясувати, наскільки повно і глибоко розуміє клієнт свої проблеми та наскільки готовий до її розв'язування.

4. Чітке формулювання порад і рекомендацій клієнту з приводу того, як найкраще розв'язати проблему. При цьому враховуються індивідуальні особливості клієнта та специфіка розуміння проблеми психологом. Поради та рекомендації повинні бути простими, короткими та зрозумілими клієнту, а також придатними до виконання в реальних умовах життя клієнта та з відповідним контролем з його боку.

5. Не завжди клієнт може одразу і з розрахунком на успіх перейти до реалізації порад і рекомендацій, отриманих від психолога. Інколи через недосвідченість та невміння клієнт припускається помилок і потребує оперативної допомоги з боку психолога. Тому завданням психолога-консультанта є надання допомоги клієнту у вигляді додаткових практичних порад, які пропонуються тоді, коли він вже розпочав розв'язання проблеми.

6. Якщо з тих чи інших причин клієнт відмовляється від виконання порад та рекомендацій, які надає психолог, то останній не несе відповідальності за кінцевий практичний результат психологічного консультування, а лише за свої рекомендації.

7. Навчання клієнта тому, як найкраще уникнути в майбутньому подібних проблем. Це, зокрема, одна із задач психопрофілактики. Розв'язуючи її, психолог-консультант домагається того, щоб клієнт самостійно міг попереджувати повторне виникнення подібної проблеми.

8. У ході психологічного консультування відбувається також психолого-просвітницьке інформування клієнта. Воно полягає у передачі клієнту елементарних, життєво необхідних психологічних знань та вмінь, оволодіння й правильне застосування яких можливе клієнтом без спеціальної психологічної підготовки.

Критерієм ефективності психологічного консультування, на думку Г. С Абрамової, є поява в іншій людині (клієнта) нових переживань з приводу своєї проблеми.

2. Принципи психологічного консультування

Для забезпечення результативності та ефективності психологічного консультування необхідно дотримуватися таких його **принципів**:

– принцип доброзичливого й безоцінного ставлення до клієнта, що передбачає вияв емоційної теплоти й поваги, вміння прийняти клієнта таким, яким він є, не оцінюючи й не засуджуючи його норми і цінності, стиль життя і поведінку;

– забезпечення конфіденційності зустрічі. Цей принцип означає, що психолог зберігає у таємниці все, що стосується клієнта, його особистих проблем і життєвих обставин (крім

випадків, передбачених законом, про що клієнт попереджається психологом);

– принцип добровільності, що означає, що клієнт сам звертається до психолога, оскільки суб'єктивно відчуває труднощі у своєму житті та мотивований до сприйняття психологічної допомоги;

– принцип професійної мотивованості консультанта означає, що він захищає інтереси клієнта, а не інших осіб чи організацій, не бере бік жодного з учасників конфлікту, уникає упередженого ставлення;

– принцип відмови психолога від порад чи рецептів. Завданням є посилення відповідальності клієнта за те, що з ним відбувається, спонукання його до активності в аналізі проблем, у пошуку виходу з кризи;

– розмежування особистих і професійних відносин. Психолог не може вступати з клієнтом у будь-які особисті стосунки. Психолог не може встановлювати дружні стосунки з клієнтом, а також надавати допомогу друзям чи родичам.

Реалізація принципів психологічного консультування можлива за таких умов (за Р.С.Немовим):

1. Клієнт, який звертається до психолога, повинен мати реальну проблему психологічного характеру та усвідомлюване бажання якнайшвидше її вирішити.

2. Консультант-психолог, до якого звернулися за допомогою, повинен мати досвід психологічного консультування і відповідну професійну психологічну підготовку.

3. Витрати часу на консультування повинні бути достатніми для розуміння і пошуку оптимального розв'язку проблеми, яка хвилює клієнта, а також для успішного її подолання спільно з клієнтом.

4. Клієнт повинен точно дотримуватися наданих психологом-консультантом рекомендацій.

5. Створення сприятливого і відповідного психологічному консультуванню клімату.

3. Види психологічного консультування

Оскільки психологічного консультування потребують різні люди і звертаються за допомогою з різних проблем, то психологічне консультування можна поділити на види залежно від індивідуальних особливостей клієнтів і тих проблем, з приводу яких вони звертаються за психологічною допомогою.

Виділяють такі види психологічного консультування:

- інтимно-особистісне консультування;
- сімейне консультування;
- психолого-педагогічне;
- психолого-управлінське консультування;
- ділове консультування.

Інтимно-особистісне консультування здійснюється з проблем психологічних або поведінкових недоліків, яких хотів би позбутися клієнт; особистісних взаємин зі значимими людьми; з приводу різноманітних страхів, невдач, глибокого невдоволення клієнта самим собою, інтимними взаєминами.

До сімейного консультування вдаються при виборі дружини чи чоловіка, з метою попередження і розв'язання конфліктів у внутрішньо сімейних відносинах та у відносинах членів сім'ї з родичами, з приводу розв'язання поточних внутрішньо сімейних проблем (розподіл обов'язків, економічні питання сім'ї тощо), до та після розлучення.

Психолого-педагогічне консультування передбачає обговорення консультантом і клієнтом питань навчання і виховання дітей, підвищення педагогічної кваліфікації дорослих, вдосконалення педагогічного керівництва, управління дитячими та дорослими групами.

Останній різновид консультування слід відрізнити від рекомендацій, які надаються вчителям, учням, батькам, адміністрації тощо, сутність яких зводиться до того, що психолог радить вдатися до конкретних дій, змін поведінки, стосунків з метою впливу на інших учасників навчально-виховного процесу. На це вказують Г. С. Абрамова, М. П. Матвеева та ін.

Діловим називається консультування, яке пов'язане з подоланням людьми ділових проблем: вибору професії,

вдосконалення і розвитку здібностей, організації праці, підвищення працездатності, проведення ділових переговорів.

За *тривалістю* співпраці психолога і клієнта розрізняють:

- *разову консультацію*. Це консультація, тривалістю 45–60 хв. Вона проводиться у випадках, коли клієнт звернувся до психолога з приводу проблеми, з якої йому, насамперед, потрібна допомога інших спеціалістів; коли психолог інформує клієнта з питань, які належать до його компетентності; коли клієнт звертається до психолога за підтримкою рішення, яке він збирається прийняти відносно певної життєвої ситуації; коли клієнт вдруге прийти не може;

- *короткотермінове консультування*. Триває впродовж 3–4 зустрічей. Найчастіше проводиться у випадках, коли клієнт потребує консультації просвітницько-рекомендаційного характеру або з діагностичною метою;

- *середньотермінове консультування*. Впродовж 10–15 зустрічей здійснюється значна психокорекційна робота;

- *тривале консультування*. Психолог працює з клієнтом впродовж року.

Проведення психологічного консультування висуває ряд вимог до психолога-консультанта. Так, зокрема, людина, яка займається психологічним консультуванням, повинна мати вищу психологічну освіту, достатній практичний досвід роботи в ролі психолога-консультанта, підтверджений відповідними сертифікатами. Крім знань та вмінь, психолог-консультант повинен бути наділений рядом спеціальних особистісних якостей: любити людей, бути проникливим, добрим, терплячим, відповідальним і комунікабельним. Р. Мей зазначав, що головне у психолога-консультанта – це «доброзичливість і прагнення зрозуміти клієнта, допомогти йому побачити себе з кращого боку і усвідомити свою цінність як особистість».

4. Роль інтерв'ю у психологічному консультуванні

Основним методом психологічного консультування, за Г.С. Абрамовою, є інтерв'ю. Інтерв'ю – це метод психологічного консультування, воно є ситуацією прийняття психологом професійних рішень стосовно проблеми клієнта. Воно

спрямоване на те, щоб в процесі обговорення різноманітних тем зробити більш динамічним ставлення людини до різних властивостей її психічної реальності. Інтерв'ю пропонує здійснення впливу за допомогою запитань і спеціальних завдань, які розкривають активні та потенційні можливості іншої людини.

Зазвичай описують покрокову модель інтерв'ю:

1 крок – «Привіт» – стадія інтерв'ю, на якій відбувається структурування, досягнення взаєморозуміння. Триває перша стадія від кількох секунд до десяти хвилин і завершується досягненням між клієнтом і психологом відповідності позицій. На цій стадії психолог демонструє клієнтові свою позицію у взаємодії.

Консультант стосовно клієнта може займати такі позиції:

– позиція «над клієнтом», коли мудрий, досвідчений, сильний консультант простягає руку допомоги слабкому, дезадаптованому, недосвідченому клієнту;

– позиція «на рівних», коли зникла дистанція між консультантом і клієнтом, консультування приймає форму буденної розмови;

– позиція «радника», за якої консультант виступає в ролі особи більш компетентної у проблемі клієнта і допомагає йому розібратися в ній.

Остання позиція консультанта є найбільш ефективною. Вона відповідає зазначеним принципам та характеризується відсутністю оцінок, відмовою від прямого виховного тиску, створенням атмосфери довіри, співчуття і доброзичливості.

У процесі консультування позиція психолога може змінюватися.

2 крок – «У чому проблема?». Ця стадія інтерв'ю розпочинається зі збору інформації про контекст теми, відбувається виділення проблеми, розв'язується питання про ідентифікацію потенційних можливостей іншої людини.

3 крок – «Чого ви прагнете досягти?». На цій стадії психолог кваліфікує запит клієнта, орієнтуючись на будову його психічної реальності й її можливу модальність. Відбувається формулювання проблеми для клієнта і визначення вектора бажаних змін у проблемі клієнта.

4 крок – «Що ще можна зробити?». Це стадія, на якій відбу-

вається пошук альтернативних рішень.

5 крок – «Чи будете ви це робити?» полягає в узагальненні всіх попередніх кроків й у переході від навчання до дії. Психолог докладає зусиль для зміни думок, дій і почуттів клієнта в його повсякденному житті, поза ситуацією інтерв'ю.

5. Особливості контакту під час консультивання

Одна з найважливіших умов ефективної роботи психолога – добрий контакт із клієнтом. Гарантія такого контакту – професійне володіння не тільки вербальними технічними засобами, але й такими найважливішими невербальними параметрами, як тон, контакт очей, паузи й т.д.

Вербальний контакт

Засоби підтримки вербального контакту досить умовно можна розділити на прямі та непрямі. До першої групи належать усі форми звертання до людини, яка прийшла на прийом, спрямовані на встановлення з нею довірчих і відвертих стосунків, підбадьорення, похвалу, вираження підтримки і т. ін. Необхідність використання таких форм звертання виникає в найрізноманітніших випадках: на початку бесіди, щоб установити контакт і зняти напругу; у ситуації, коли обговорюються занадто важливі або педантичні питання; коли клієнт розстроєний або плаче.

Буває, що людині необхідно відчувати себе не гірше за інших, відчутти підтримку й розуміння з боку консультанта, їй потрібна можливість сприймати свої проблеми не як щось ганебне й виняткове, а як тимчасову невдачу, яка трапляється й у інших людей. У таких ситуаціях психологові стануть у пригоді репліки типу: "Подібні проблеми нерідко виникають у батьків підлітків" або "Немає нічого дивного в тім, що вам із чоловіком так важко знайти спільну мову, подружнє життя – це справді мистецтво", або "Не варто хвилюватися, я думаю, що справа ця може налагодитися". Допомогти консультантові під час бесіди може й відкрито виражена похвала, наприклад: "Не всякий би витримав таке" або "Ви справді добре розумійтеся на людях, якщо так тонко розумієте, чому вона так робить". Подібні

висловлення часто мають самостійний терапевтичний ефект, сприяючи формуванню в клієнта позитивної Я - концепції.

Один із найважливіших непрямих вербальних засобів, спрямованих на підтримку контакту, – використання імені клієнта. Саме згадування імені людини, звичайно, працює на контакт із ним: репліки типу "Ну що, Віктор Павлович", "Звичайно, Олено" сприяють виникненню в клієнта відчуття, що консультант орієнтований на нього, з повагою та розумінням його слухає. У найбільш складні моменти прийому, коли клієнта треба зупинити або перебити, допомогти сформулювати важку думку й т.п., звертання на ім'я забезпечує уважне ставлення до слів консультанта, більш довірчий і відвертий рівень бесіди.

Найтрадиційніша форма підтримки вербального контакту в бесіді – це вираження згоди й схвалення, висловлювана консультантом у той час, коли він уважно слухає клієнта. Не так важливо, у якій формі та в який момент пролунає схвалення, але сам факт, що психолог не мовчить, а киває, підбадьорює, погоджується: "Так", "Звичайно", "Угу", сприяють виникненню в співрозмовника відчуття, що його уважно слухають і розуміють. Консультантові не варто зневажати цими засобами, навіть якщо йому хочеться по можливості зберегти нейтральність власної позиції й не формулювати передчасних суджень. Згода, висловлена під час монологу клієнта, аж ніяк не виключає того, що в консультанта може бути власна думка або ставлення до розповіді.

Невербальний контакт

Про невербальний контакт і його значення як у процесі психотерапії, так і для забезпечення ефективності міжособистісного спілкування, написано дуже багато (Петровська Л.А., 1982; Атватер Н., 1988, Мищич П., 1984). Пов'язано це не тільки з тим, що те ж слово, сказане по-різному, приводить до різного ефекту. Невербальні реакції в меншому ступені, ніж вербальні, перебувають під свідомим контролем людини. Тут починаючий консультант може з легкістю припуститися помилки, не "устежити" за собою, і тоді мимовільна гримаса роздратування або втоми, сприйнята клієнтом на свій рахунок, може негативно позначитися на подальшому ході бесіди. Не випадково існують спеціальні форми

навчання психотерапевтів за допомогою відеозапису, спрямовані на оволодіння та контроль за власним виразом обличчя.

Можна виділити кілька сфер невербального контакту, яким консультант повинен приділяти спеціальну увагу в ході бесіди.

1. *Контакт очей.* У повсякденному житті люди рідко дивляться в очі один одному, скоріше навіть уникають цього, як непрошеного втручання в приватне життя. Консультантові також не слід нав'язувати погляд в очі клієнтові, хоча для клієнта іноді заглянути в очі психолога буває важливо для того, щоб перевірити, наскільки уважно його слухають, чи не сміються, чи не засуджують.

Проте консультантові під час бесіди варто дивитися на клієнта, а не убік, оскільки інакше в співрозмовника може виникнути відчуття, що його погано й неухважно слухають. Оптимальне просторове розташування під час бесіди - консультант і клієнт сидять під кутом, ледве навскоси - якомога ліпше сприяє тому, що вони перебувають у полі зору один одного, але клієнт має можливість дивитися убік, не відводячи спеціально погляд і не нав'язуючи себе співрозмовникові.

2. *Вираз обличчя.* Професіоналові треба стежити за своїм виразом обличчя. Найліпше, якщо на обличчі можна прочитати доброзичливу увагу. Але тим, хто тільки починає працювати, варто спеціально поспостерігати за собою перед дзеркалом, вибрати той вираз, який найбільшою мірою підходить до ситуації консультування, відчути його на собі.

Буває, що в процесі бесіди психолог відчуває розгубленість, не знає, що робити далі, що сказати. Особливо часто це виникає в ситуаціях, коли клієнт плаче, охоплений якоюсь сильною емоцією або агресивно сперечається з консультантом. Незалежно від ситуації вираз обличчя й голос не повинні видавати розгубленості та сум'яття. Вираження спокою й упевненості в особі професіонала саме по собі має психотерапевтичний ефект, сприяючи відчуттю, що все нормально, нічого страшного не відбувається, з усім цим можна впоратися.

3. *Поза тіла.* Природно, що поза консультанта не повинна бути напруженою або закритою. Відчуття напруженості може виникнути, якщо консультант буде сидіти на краєчку стільця або, якщо його руки будуть із напругою стискати ручки крісла, або

просто в тому, як він сидить, буде щось незвичне або неприродне. Закритість пози традиційно зв'язується зі схрещеними руками або ногами. Відчуття відстороненості психолога може виникнути, якщо він занадто далеко відкидається на кріслі або відсувається від клієнта. Але не варто й занадто близько присуватися до співрозмовника або сидіти на кріслі, нахилившись прямо вперед – така поза може викликати відчуття тиску й порушення особистісного простору.

Консультант і клієнт перебувають під час бесіди у своєрідному тілесному контакті, використання якого може також підвищити ефективність консультативного процесу. Звичайно це виражається в тому, що при глибокому залученні в розмову клієнт, не усвідомлюючи цього, починає дзеркально відображати позу й поведінку консультанта. Так, якщо психолог напружений, відчуття напруги й непевності передається й співрозмовникові, який неусвідомлено приймає позу, аналогічну позі консультанта. У такому контакті немає нічого протиприродного: всі ми не раз спостерігали подібні ефекти зараження, коли, наприклад, хтось починає кашляти або чхати, а оточуючі негайно починають його повторювати. Наявність такого контакту надає величезні можливості для консультанта, який може спробувати побічно вплинути на клієнта, розслабившись і зайнявши підкреслено більш зручну позу, у випадку, якщо клієнт занадто закритий або напружений. Неусвідомлено співрозмовник швидше за все постарается повторити її. Зміна позиції тіла, звичайно, спричиняє й зміну психологічного стану.

Тема 8. ПРАКТИЧНИЙ ПСИХОЛОГ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1. Основні напрямки роботи практичного психолога в закладі дошкільної освіти.
2. Психологічна діагностика.
3. Корекційно-розвивальна робота психолога.
4. Просвітницька робота практичного психолога.
5. Консультування у закладі дошкільної освіти.
6. Зміст роботи психологічної служби закладу дошкільної освіти.

1. Основні напрямки роботи практичного психолога в закладі дошкільної освіти

Основними напрямками діяльності практичного психолога дошкільного навчального закладу, які забезпечують вирішення завдань психологічного супроводу розвитку дитини, є діагностична, просвітницька, консультативна та корекційно-розвивальна діяльність.

Першим кроком у реалізації поставлених перед психологічною службою дошкільного навчального закладу завдань є психологічна діагностика, яка має на меті зібрати необхідні дані про розвиток дитини для того, щоб спланувати подальшу роботу з дитиною, педагогами, батьками.

Поряд з основними напрямками діяльності практичний психолог у дошкільному навчальному закладі має володіти такими напрямками роботи як прогностика, реабілітація та профілактика.

Реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги вихованцям, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності.

Прогностика – розроблення і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах, проектування змісту і напрямів індивідуального розвитку вихованців, визначення тенденцій розвитку груп та міжгрупових відносин.

Профілактика – це один з напрямів діяльності, що дозволяє своєчасно попередити відхилення у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігти конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі. Особливість профілактичної діяльності працівника психологічної служби з дітьми дошкільного віку полягає в опосередкованості впливу на дитину через батьків і вихователів.

Практичний психолог на рівні свого професіоналізму повинен бути озброєний знанням "що робити?" (специфіка професійних завдань), "яким чином?" (рівень технологічної оснащеності фахівця, форми організації роботи, рефлексія результатів процесу здійснення супроводу), "на яких підставах?" (система базових уявлень) і "заради чого?" (система початкових професійних цінностей і цілей). Це передбачає, що практичний психолог дошкільного закладу не тільки повинен володіти методиками діагностики, консультування, корекції, але й мати здатність до системного аналізу проблемних ситуацій, програмування і планування діяльності, спрямованої на їх вирішення, організації в цих цілях учасників освітнього процесу (дитина, однолітки, батьки, педагоги, адміністрація).

2. Психологічна діагностика

У плануванні та здійсненні цього напрямку роботи практичний психолог дошкільного навчального закладу керується Положенням про психологічну службу системи освіти України, Положенням про експертизу психологічного та соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах. Психологічна діагностика дитини здійснюється за згодою батьків чи осіб, що їх замінюють, за такими напрямками:

- вивчення адаптації під час адаптації до дошкільного закладу;

- вивчення рівня розвитку пізнавальної сфери;
- вивчення особистості та емоційно-вольової сфери;
- вивчення комунікативної сфери;
- вивчення стилів сімейного виховання;
- вивчення інтересів, нахилів, здібностей;
- вивчення емоційних станів.

Обираючи методику дослідження, практичний психолог дошкільного навчального закладу обов'язково повинен звертати увагу на її відповідність віку дитини та меті діагностичного обстеження. Важливою умовою проведення діагностичного обстеження є емоційний стан дитини під час діагностики та створення доброзичливої атмосфери, налагодження контакту психолога з дитиною.

За результатами психодіагностичних досліджень практичний психолог зобов'язаний вести відповідну документацію і статистичну звітність: протоколи діагностичних досліджень, аналітичні довідки, індивідуальні картки психологічного супроводу дитини.

Під час проведення діагностики необхідно запам'ятати декілька основних правил, слідування яким зробить роботу психолога успішнішою.

1) Необхідно використовувати лише апробовані методики, в яких психолог обізнаний. У разі використання нових, неперевірених або недостатньо знайомих методик, потрібно попереджати про це замовника (вихователя чи батьків).

2) Кожна методика спрямована на вимірювання дуже вузької, спеціальної якості – певного виду уваги, пам'яті, мислення дитини. Немає методик, які б вимірювали всі якості відразу. Немає методик, на підставі яких можна було б зрозуміти все про особистість дитини і надати загальну характеристику її особистісним якостям, здібностям, особливостям спілкування чи стилю діяльності, пізнавальним процесам. Тому для складання психологічної характеристики дитини необхідно використовувати не менше ніж 5 різних тестів та методик.

3) Слід обов'язково звертати увагу на інструкцію, яка додається до кожної методики. Неправильно сформульована інструкція може цілком змінити зміст завдання і, отже, отриманий результат.

4) Не можна забувати про те, що кожна методика розрахована на дитину відповідного віку. Тому необхідно уважно стежити за тим, щоб вік досліджуваної дитини відповідав віку, для якого складено методику, яка застосовується. Існують методи, які можна використовувати для дітей різних вікових

груп. У таких випадках слід звертати увагу на інструкцію і спосіб подання матеріалу.

5) Отримані результати також не можуть бути однаковими для дітей різного віку. Тому варто бути уважним під час інтерпретації результатів, обов'язково звіряти їх із результатами, типовими для дітей такого віку. Необхідно пам'ятати і про те, що за результатами дослідження тільки за однією методикою, якщо результати дитини нижчі за норму або вищі, не можна робити висновок про її відставання або відсталість, так само як і про обдарованість. Такий висновок можна зробити якщо результати всіх інтелектуальних тестів (або більшості з них) нижчі або вищі за норму.

6) Багато методик вимагають спеціального «стимульного матеріалу», тобто карток, текстів, малюнків, що пропонуються дитині. Не можна забувати про те, що всі інструкції про порядок пред'явлення і спосіб подання такого матеріалу обов'язкові для виконання: якщо не дотримуватись їх або замінювати матеріал, можна одержати зовсім інший результат.

7) Існують так звані суб'єктивні й об'єктивні методики, способи аналізування отриманих результатів. Одні з них мають ключі і розраховані за балами варіанти відповідей, інші – вимагають не кількісної, а якісної інтерпретації. Хоча працювати з такими методиками важче, вони часто дають найважливіші дані про психічний стан дитини. Проте під час роботи з ними треба бути особливо уважним і звіряти отримані результати з показниками, отриманими за іншими тестами.

8) Якщо під час діагностики з'ясовуються проблеми, що відносяться до компетенції лікаря, дефектолога або логопеда, психолог допомагає батькам встановити контакт з відповідним спеціалістом.

9) Ніколи не варто тиснути на дитину, тобто працювати з нею без її на те бажання! Ігнорування дитиною ситуації обстеження може порушити весь процес діагностики, що призведе до хибних результатів. Не потрібно підкреслювати, що дитину перевіряють, ніби екзаменують її. Це може викликати напруження, скутість і зашкодити об'єктивності отриманих результатів. Можна включити обстеження в процес будь-якої спільної діяльності, навіть ігрової, але тільки у випадку, якщо

дитина може й у процесі цієї гри зосередитися, сприйняти завдання, а не припинити його виконання на півдорозі, якщо воно здаватиметься їй нудним або важким. Словом, необхідно зацікавити дитину цією діяльністю і домогтися уважного ставлення до неї.

10) Варто також звести до мінімуму ризик негативного впливу обстеження на дитину. Для того щоб сам факт обстеження не сприймався дитиною або групою дітей як ознака неблагополуччя, доцільно продумати, як запрошувати дітей, надати формі запрошення характер випадковості, гри («хто бажає?», «у кого сьогодні зелененька сорочка?»), плановості («хто тут у мене за списком наступний?»). Для того щоб дитина не бентежилась, не відчувала безпорадності як під час обстеження, так і після його завершення, потрібно подбати, щоб у неї виникло приємне почуття від успішно виконаного завдання й того, що вона навчилась нового (викладати за порядком, знаходити круглі або зелені предмети, розв'язувати задачі тощо), навіть якщо все доводиться виконувати психологу.

11) Поглиблене психологічне обстеження дитини проводиться за зверненням або за згодою батьків. Результати його є конфіденційними.

12) Замовниками психологічного обстеження дитини найчастіше виступають батьки. Проте, ознайомлюючи батьків з результатами діагностичного обстеження, психолог повинен довести до них інформацію таким чином, щоб не завдати шкоди ані батькам, ані дитині.

3. Корекційно-розвивальна робота психолога

Корекційно-розвивальна робота психолога дошкільного навчального закладу здійснюється з метою відновлення цілісності особистості, балансу психодинамічних сил, гармонізації внутрішнього світу та модифікацію поведінки дитини засобами збагачення і зміни соціального середовища або навчання нових форм поведінки. Розвивальна і корекційна робота мають розгортатися як процес впливу на особистість дитини вцілому відповідно до таких принципів:

- *єдність діагностики і корекції*. Цей принцип реалізується у трьох аспектах. По-перше, корекційній роботі передують діагностика, по-друге, в процесі корекції йде уточнення діагнозу, по-третє, корекційна робота потребує постійної оцінки її ефективності, критерієм якої є ті зміни, які відбуваються у психіці дитини;
- *діяльнісний принцип*. Головним засобом корекційно-розвивального впливу є організація активної діяльності дитини у співпраці з дорослим;
- *психокорекція проводиться у зоні найближчого розвитку*, оскільки робота з дитиною за межами цієї зони (за Л. С. Виготським) не матиме корекційного ефекту;
- *спрямованість корекційної роботи "згори до низу"*, тобто, на створення оптимальних умов для розвитку вищих психічних функцій, за рахунок яких будуть компенсовані недоліки елементарних психічних процесів. Наприклад, для подолання вад механічної пам'яті, необхідно розвивати мовлення, мислення, логічну пам'ять; для корекції недоліків уваги практичний психолог удосконалює регулюючу функцію мовлення дитини, самоконтроль;
- *принцип нормативності*, зміст якого полягає в орієнтації на еталон розвитку на певному віковому етапі. Тобто, в результаті корекції дитина має досягти такого рівня розвитку, який відповідає її віку.
- *врахування в корекційній практиці системності розвитку*. Усі особистісні якості, психічні функції тісно взаємопов'язані між собою. Тому недоліки однієї з них призводять до недостатності інших. Корекція має бути спрямована на усунення причини відхилень у розвитку;
- *Принцип "заміщуючого онтогенезу"*. Корекційна робота має починатись від тієї "точки", після якої почалось відхилення від ідеальної програми розвитку;
- дуже важливо, щоб корекція розвитку носила *випереджаючий характер*, була спрямована не на тренування й удосконалення того, що вже досягнуто дитиною, а на активне формування того, що планується досягнути у найближчій перспективі відповідно до законів вікового розвитку і становлення індивідуальності;

- *принцип наступності*. Кожне корекційно-розвивальне заняття має вміщувати завдання для самостійного виконання, які на попередньому виконувались з допомогою практичного психолога. Якщо на попередньому занятті дитина не впоралась з певним завданням, на наступному пропонується його спрощений варіант;
- *урахування індивідуально-психологічних особливостей дитини*, її інтересів, здібностей, якостей характеру, соціальної ситуації розвитку тощо.

Дитина обов'язково має одержувати задоволення від корекційно-розвивальних занять. Це забезпечується завдяки тому, що практичний психолог має використовувати цікаві для дитини види завдань; створювати такі умови, за яких дитина досягає успіху, отримує задоволення від подолання труднощів; виявляти емпатію, приймати дитину такою, яка вона є, не оцінюючи її.

Механізми колекційного впливу залежать від причин, що зумовили відхилення у психічному розвитку дитини. Якщо недостатня сформованість окремої психічної функції зумовлена локальним пошкодженням кори головного мозку, то для відновлення цієї функції необхідно "обійти ушкоджену ділянку", сформувати необхідні операції іншим шляхом, з опорою на збережені психічні процеси.

Іншою причиною наявності вад психіки може бути відсутність необхідних соціальних умов її розвитку або неврахування індивідуальних особливостей дитини. За сприятливих умов психічні процеси формуються у дитини спонтанно, завдяки наслідуванню дорослих і узагальненню досвіду. Через інертність нервових процесів, або порушення динаміки їхнього перебігу (переважання збудження чи гальмування), або через відсутність сприятливих умов психічні функції формуються неправильно, поверхово. У цьому випадку, щоб відновити ушкоджену функцію, необхідно провести дитину через весь процес її формування.

Практичний психолог дошкільного навчального закладу у своїй роботі може застосовувати різні методи та техніки корекції. Рекомендуємо використовувати ігротерапію, різні напрями арттерапії, психогімнастику, дидактичні та рухливі ігри тощо.

Розробляючи корекційну програму, слід відрізнити труднощі, що виникають у дитини через порушення та відхилення у розвитку від проблем, пов'язаних з надмірними вимогами з боку батьків або педагогів до дітей без врахування психологічних особливостей віку, можливих індивідуальних варіантів проживання цього віку тією чи іншою дитиною.

На основі психологічного діагнозу складається корекційно-розвивальна програма, яка містить мету, напрями корекції, психологічні механізми допомоги, у ній також зазначається кількість занять, їхня частота та тривалість одного заняття, перераховуються методи та прийоми, які будуть використовуватися, визначається форма занять.

Корекційно-розвивальні заняття можуть проводитись в індивідуальній або груповій формі. Вибір форми занять залежить від мети. Так, наприклад, якщо об'єктом корекційного впливу виступають навички спілкування з однолітками, то більш ефективною, очевидно, буде групова форма. А корекцію вад пізнавальних процесів зручно проводити індивідуально. Крім того, при певних медичних та психологічних діагнозах (аутизм, грубе порушення поведінки тощо) існують протипоказання до групової форми занять. Кількість учнів у корекційній групі не повинна перевищувати п'ять чоловік. Тільки за такої умови практичний психолог може виразно усвідомлювати все, що відбувається у психіці кожної дитини.

У корекційно-розвивальній роботі практичного психолога можна умовно виділити кілька взаємопов'язаних етапів:

I. *Діагностичний*, що містить такі види діяльності:

- вивчення запиту;
- первинне формулювання психологічної проблеми;
- висування гіпотез стосовно причини психологічної проблеми;
- комплексна психологічна діагностика особистості;
- визначення чинників, які пов'язані з указаною проблемою або зумовлюють її появу;
- формулювання психологічного діагнозу з обов'язковим визначенням прогнозу подальшого розвитку особистості;
- розроблення корекційно-розвивальної програми.

II. *Установчий*, передбачає такі важливі моменти діяльності психолога:

- створення сприятливого психологічного клімату
- формування довіри дитини до психолога та позитивного ставлення до методів корекційного впливу.
- створення активної настанови дитини на діяльність під час корекційної-розвивальних занять;
- формування мотивів дитини.

III. *Корекційний* (виконання корекційно-розвивальної програми):

- проведення занять із дітьми відповідно до корекційної-розвивальної програми;
- контроль за динамікою корекційної-розвивальної роботи;
- надання батькам зворотнього зв'язку про хід корекційної роботи;
- оцінка ефективності корекції.
- оцінка результативності корекційної-розвивальної програми з огляду досягнення запланованої мети;
- складання рекомендацій щодо виховання й навчання дітей, спрямованих на закріплення позитивних результатів корекційної роботи.

Інформація щодо корекційної-розвивальної роботи (програма, відвідування занять, результати та особливості поведінки дитини на заняттях) фіксуються в журналі корекційної-розвивальної роботи.

Практичний психолог, здійснюючи корекційну роботу з дитиною, домагається певних змін у поведінці дитини в умовах особистісного спілкування. Проте, чи будуть ці зміни актуалізовані в реальному житті дитини, залежить як від самої дитини так і від того, наскільки оточення (батьки, вихователі) готові помітити, підтримати і прийняти ті позитивні зрушення, які поступово з'являються у поведінці дитини.

Під час організації корекційної роботи з гіперактивними дітьми слід розвивати в дитини такі уміння: концентрувати увагу, доводити розпочату справу до кінця, контролювати свої рухи, знімати м'язове напруження, контролювати свої емоційні прояви, розширювати поведінковий репертуар у взаємодії з дорослими й однолітками.

Правила роботи з гіперактивними дітьми

Робота з ними повинна бути копійкою та комплексною, оскільки тільки вироблення єдиної системи вимог для перебування в дошкільному навчальному закладі та родині може допомогти адаптуватися таким дітям і досягти успіху. У роботі з такими дітьми слід керуватися правилами:

1. Працювати з дитиною на початку дня, а не ввечері.
2. Зменшити робоче навантаження на дитину.
3. Ділити заняття на короткі, але частіше повторювані періоди. Використовувати фізкультхвилинки.
4. Бути емоційним, експресивним педагогом.
5. Знизити вимоги до акуратності на початку, щоб сформувати відчуття успіху.
6. Садовити дитину під час занять поряд із дорослим.
7. Використовувати тактильний контакт (елементи масажу, дотику, по-гладжування).
8. Домовлятися з дитиною про ті або інші дії заздалегідь.
9. Давати короткі, чіткі і конкретні інструкції.
10. Використовувати гнучку систему заохочень та покарань.
11. Заохочувати дитину відразу ж, не відкладаючи на майбутнє.
12. Надавати дитині можливість вибору.
13. Залишатися спокійним. Немає холоднокривності – немає переваги!

Корекційну роботу з подолання агресивності у дошкільників необхідно вести паралельно з дитиною, з дорослими, батьками і педагогами, які її оточують. Залежно від виявлених причин в роботі з дорослими необхідно зосередитись на зміні негативної установки у ставленні до дитини на позитивну та стилю взаємодії з дитиною, розширенні поведінкового репертуару батьків та педагогів через розвиток їхніх комунікативних умінь.

Під час роботи з дітьми дошкільного віку, а особливо з агресивними дітьми, високу ефективність має використання елементів ізотерапії. Дітям подобається грати з водою, з глиною. У роботі з ними можна використовувати різні способи малювання: пальцями, долоньками, ступнями.

З метою коригування агресії можна ставити з дітьми вистави, в яких проблемним агресивним дітям необхідно давати ролі, що мають позитивну силу характеристику (багатирі, лицарі тощо).

Е. Лютова, Г. Моніна пропонують використовувати в роботі з такими дітьми рухливі ігри, які сприяють нейтралізації агресії, зняттю накопиченого напруження, навчанню ефективним способам спілкування тощо.

Розвитку контролю над власними імпульсними діями сприяють також заняття пальчиковою гімнастикою. Їх можуть проводити як батьки, так і педагоги.

Дорослим, які оточують агресивну дитину, важливо пам'ятати, що їхній страх перед випадками дитини сприяє підвищенню її агресивності. Цьому ж сприяє і навішування ярликів: «Гаразд, якщо я такий поганий, я вам покажу!» Часто дорослі звертають увагу тільки на негативні дії дітей, а хорошу поведінку сприймають як належне. Для дітей важливо створювати «ситуації успіху», що розвивають у них позитивну самооцінку, впевненість у своїх силах, звертаючи увагу на їх добру поведінку і схвалюючи їх.

Після певного періоду індивідуальної роботи агресивних дітей необхідно залучати до колективної роботи для того, щоб вони (під контролем фахівця) отримали позитивний зворотний зв'язок, змогли навчитися безконфліктно взаємодіяти з оточенням.

Правила роботи з агресивними дітьми

1. Бути уважним до потреб дитини.
2. Демонструвати модель неагресивної поведінки.
3. Бути послідовним у покараннях дитини, карати за конкретні вчинки.
4. Покарання не повинні принижувати дитини.
5. Навчати прийнятним способам виразу гніву.
6. Надавати дитині можливість проявляти гнів безпосередньо після фру-струючої події.
7. Навчати розпізнавати власний емоційний стан і стан людей.
8. Розвивати здібність до емпатії.
9. Розширювати поведінковий репертуар дитини.

10. Відпрацьовувати навички реагування в конфліктних ситуаціях.

11. Учити брати відповідальність на себе.

Корекційна робота із тривожним та сором'язливими дітьми полягає у тому, що для початку фахівець повинен систематично приходити в групу, проводити спостереження, розмовляти з педагогом, вихователем, проводити ігри і брати в них участь.

Правила роботи з тривожними дітьми

1. Уникайте змагань і будь-яких видів робіт, що вимагають швидкості.

2. Не порівнюйте дитину з іншими.

3. Частіше використовуйте тілесний контакт, вправи на релаксацію.

4. Сприяйте підвищенню самооцінки дитини, частіше хваліть її, але так, щоб вона знала, за що.

5. Частіше звертайтеся до дитини на ім'я.

6. Демонструйте зразки впевненої поведінки, будьте у всьому прикладом для дитини.

7. Не пред'являйте до дитини завищених вимог.

8. Будьте послідовні у вихованні дитини.

9. Робіть дитині якомога менше зауважень.

10. Використовуйте покарання лише в крайніх випадках.

11. Не принижуйте дитину, караючи її.

Аутизм – це медичний діагноз і, звичайно ж, ставити його має право тільки фахівець. Проте, якщо у ДНЗ перебуває аутична дитина то практичний психолог у роботі з нею повинен враховувати ряд правил.

Правила роботи з аутичними дітьми

1. Приймати дитину такою, якою вона є.

2. Враховувати інтереси дитини.

3. Суворо дотримуватися певного режиму і ритму життя дитини.

4. Виконувати щоденні ритуали (вони забезпечують безпеку дитині).

5. Навчитися уловлювати щонайменші вербальні і невербальні сигнали дитини, що свідчать про її дискомфорт.

6. Частіше бути присутнім у групі або класі, де займається дитина.

7. Якогома частіше розмовляти з дитиною.

8. Забезпечити комфортну обстановку для спілкування й навчання.

9. Терпляче пояснювати дитині значення її діяльності, використовуючи чітку наочну інформацію (схеми тощо).

10. Запобігати перевтомлюваності дитини.

4. Просвітницька робота практичного психолога

Важливим напрямом роботи практичного психолога дошкільного навчального закладу є психологічна просвіта педагогів, батьків. Для реалізації даного напрямку діяльності рекомендуємо використовувати різноманітні форми роботи: засідання психолого-педагогічного клубу, випуск психологічної газети закладу, виступи на педрадах, батьківських зборах, "круглих столах", психолого-педагогічних консилиумах, лекціях з проблем виховання дітей дошкільного віку тощо.

Зміст просвітницької роботи практичного психолога у дошкільному закладі освіти великою мірою визначається віком дітей. Адже для кожного віку мають місце свої характерні особливості та проблеми психічного розвитку, які вимагають уваги з метою попередження їх загострення. Так, практичний психолог дошкільного навчального закладу, здійснюючи просвітницьку роботу з вихователями та батьками, обов'язково має акцентувати їхню увагу на важливості урахування психологічних новоутворень дошкільного віку та їх вплив на подальший розвиток дитини.

Орієнтовна тематика:

1. Вікові особливості дошкільника;

2. Психологічні основи забезпечення гармонійного розвитку дітей;

3. Особливості адаптації дітей до дошкільного закладу;

3. Підготовка дитини до навчання у школі;

4. Психологічні основи спілкування з батьками.

5. Консультування у закладі дошкільної освіти

У ДНЗ метою консультування є:

1. Проведення психологічної консультативної роботи з вихователями, спрямованої на підтримку сприятливого психологічного клімату в колективі, на подолання стресових ситуацій, на забезпечення повноцінного відпочинку, на розвиток творчої думки, творчого підходу у здійсненні навчально-виховного процесу.

2. Надавання невідкладної психолого-педагогічної допомоги у разі гострих конфліктних ситуацій, ситуацій життєвих криз особистості (різних працівників дошкільного закладу), випадків стихійного лиха тощо.

3. Консультування вихователів з питань, що стосуються особистих проблем.

Консультування (індивідуальне, групове), здійснюється, як правило, за заявленими проблемами як з педагогами, так і з батьками. Під психологічним консультуванням зазвичай розуміється сукупність процедур, направлених на допомогу людині у вирішенні проблем і ухваленні рішень щодо професійної кар'єри, браку, сім'ї, вдосконалення особистості і міжособистісних відносин.

Можна виділити основні положення в підході до консультування:

1. Консультування допомагає людині вибирати і діяти за власним розсудом;
2. Консультування допомагає навчатися новій поведінці;
3. Консультування сприяє розвитку особи;
4. У консультуванні акцентується відповідальність клієнта, тобто признається, що незалежний, відповідальний індивід здатний у відповідних обставинах ухвалювати самостійні рішення, а консультант створює умови, які заохочують вольову поведінку клієнта.

Індивідуальні консультації – це вид психологічної допомоги, направлений на вирішення різного роду психологічних проблем. Основним засобом дії є бесіда, в ході якої психолог допомагає клієнту зрозуміти дійсні причини проблем, а також сформувати успішні стратегії подальшої поведінки.

На сімейних консультаціях проблеми розглядаються як результат порушення взаємодії членів сім'ї, тому на них клієнт розглядається не тільки як окрема особа, але і як частина своєї сімейної системи.

Консультації практичного психолога дошкільного навчального закладу з питань виховання дітей мають на меті допомогти батькам краще зрозуміти причини особливостей поведінки власної дитини, знайти з нею спільну мову, зрозуміти її потреби і вирішити конфліктні ситуації, навчитися підтримувати дитину у важких життєвих ситуаціях.

6. Зміст роботи психологічної служби закладу дошкільної освіти

Орієнтація освіти на гуманістичні принципи навчання і виховання дитини та забезпечення відповідних умов допомагають створенню відповідної моделі соціальної компетентності людини, яка б дозволяла їй оптимально вирішувати складні питання своєї життєтворчості, успішно досягати індивідуальних і суспільних цілей.

Одним із найважливіших етапів є дошкільний період життя. І саме тому психологічне забезпечення розвитку дитини у дитячому садочку, її навчання й виховання набувають великого значення у подальшому житті кожної особистості.

Постановка проблеми саме таким чином призводить не тільки до визначення головних цілей і завдань психологічної служби дошкільного навчального закладу, але й дозволяє розробляти та впроваджувати різні моделі розвитку та діяльності психологічної служби.

Зміст і система роботи зумовлюють низку основних вимог до організації служби. До цих вимог належать:

застосування специфічних методів і прийомів впливу на поведінку людини, що потребують високого професіоналізму;

висока відповідальність спеціалістів за результати діагностично-корекційної роботи та за надані ними рекомендації;

анонімність у роботі та необхідність дозованого надання інформації фахівцям різного профілю, батькам, дітям;

робота з дітьми, що перебувають у складній життєвій ситуації, у стані депресії, стресу, конфлікту, мають певні органічні або психічні захворювання, відрізняються від інших нестандартними формами поведінки.

Змістом діяльності практичного психолога дошкільного закладу є охорона психічного здоров'я всіх учасників педагогічного процесу дошкільного закладу. Основним змістом роботи практичного психолога є проблема клієнта, його життєва ситуація. Клієнтом може бути дитина, вихователь, батьки, адміністрація закладу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Варга А.Я. Психологическая коррекция нарушений общения младших школьников // Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. -М., 1989.-141 с.
2. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: Учебное пособие. - М.: 1999. - 176 с.
3. Гнездилов А. В. Авторская сказкотерапия / А. В. Гнездилов. – СПб. : Речь, 2002. – 290 с.
4. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. - М.: Образование, 1996. - 160 с.
5. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба.-М., 1995. - 222 с.
6. Дубровина И.В. Руководство практического психолога: Психическое здоровье детей и подростков. М., 2000. 160 с.
7. Елфимова Н.В. Диагностика и коррекция мотивации учения у дошкольников и младших школьников. - М.: Изд-во МГУ, 1991.-108 с.
8. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України. 2005-2006 навчальний рік / Упоряд. Панок В.Г., Цушко І.І., Обухівська А.Г. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 224 с.
9. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Основы сказкотерапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб. : Речь, 2006. – 172 с.
10. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Путь к волшебству. Теория и практика сказкотерапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб. : ООО „Речь”, 1998. – 246 с.
11. Карпенко З.С. Експресивна психотехніка для дітей. - К.: НПЦ Перспектива, 1997. - 96 с.
12. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения. - М., 2001. - 223 с.
13. Колпачников В.В. Индивидуальные модели консультативного процесса и психологического здоровья в консультировании // Журнал практического психолога. - 1997. - № 5. - С. 18-26.

14. Кононенко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві). - К., 1998. -111с.
15. Косарова Л.В. / Роль служби психологічної підтримки в гуманізації освіти (з досвіду роботи практичного психолога ВНТУ).
16. Лебидинский В.В., Никольская О.С. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. - М.: Изд-во Московского университета, 1990. - 123 с.
17. Максимова Н.Ю., Мілготіна К.Л., Піскун В.М. Основи дитячої патопсихології: Навч. посібн. - К.: Перун, 1996. - 464 с.
18. Маркова А.К., Лидерс А.Г., Яковлева Е.Л. Диагностика и коррекция умственного развития в школьном и дошкольном возрасте. - Петрозаводск, 1992.- 131с.
19. Матвеева М.П. Організація роботи шкільного психолога. - К., 2001.-198 с.
20. Наказ МОН № 127 від 03.05.99 «Про затвердження Положення про психологічну службу системи освіти України» з доповненнями (відповідно до Наказу МОН від 07.06.2001 р. № 439).
21. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби: Навчально-методичний посібник: В 2 т. / За ред. В.Г. Панка, І.П. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2005.
22. Нельсон-Джоунс В. Теория и практика консультирования. - СПб.: Питер, 2000.- 464 с.
23. Нове положення про психологічну службу системи освіти України // Практична психологія та соціальна робота. - 2000. - № 2. - С. 35-38.
24. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе. - М.: Сфера, 1996.-240 с.
25. Овчарова Р.В. Социально-педагогическая запущенность в детском возрасте. - М., 1995. - 232 с.
26. Овчарова Р.В. Технологии практического психолога образования: Учебное пособие для студентов вузов и практических работников. - М.: Юрайт-М, 2001. - 448 с.

27. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. – К.: Либідь, 2006.
28. Пов'якель Н.І. Психологічні вимоги та методичні засади конструювання психокорекційних програм як технологічної компоненти професійної діяльності практичного психолога // Психологія: 36. наук. пр. - В. 1. - К.: НПУ, 2000. - С. 204-212.
29. Положення про кабінет практичного психолога в закладах освіти // Практична психологія та соціальна робота. - 2001. - № 1. – С. 27.
30. Професійна діагностика / Упорядник Т. Гончаренко. - К.: Ред. пед. газ., 2004. - 120 с.
31. Психологічна служба /Укладачі Романовська Д.Д., Собкова С.І. – Чернівці: Технодрук, 2008. – С.136-159.
32. Психокоррекционная и развивающая работа с детьми: Учеб. пособ. / Под ред. И.В. Дубровиной. - М.: Академия, 1998. - 160 с.
33. Психологическая помощь и консультирование в практической психологии / Под ред. М.К. Тутушкиной. - СПб.: Дидактика плюс, 1998 -352 с.
34. Романова Н.Ф. Психологічні служби системи освіти в Україні: перспектива та особливості розвитку // «Соціальна робота в Україні: теорія і практика», № 3, 2008. - С. 94-102.
35. Романова Н.Ф. Інноваційні форми підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери у вищій школі // «Соціальна робота в Україні: теорія і практика», № 2, 2007. - С. 42-48.
36. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособ.: В 2 кн. - М., 1998. - 480 с.
37. Руководство практического психолога. Готовность к школе: развивающие программы / Под ред. И.В. Дубровиной. - М., 1995.-128 с.
38. Рудестам К. Групповая психотерапия. - СПб.: Питер Ком, 1998. -384 с.

39. Самоукина Н.В. Игры в школе и дома: психотехнические упражнения и коррекционные программы. - М: Новая школа, 1993. - 144 с.
40. Строяновская Е.В. Тренинг зффективного решения психологических проблем (руководство для психологов, работающих с инвалидами). - К.: Вива-принт, 2003. - 94 с.
41. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи МОН та АПН України: проект «Концепція розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2012 року».
42. Учбова діяльність молодшого школяра: діагностика і корекція неблагополучностей // За ред. Ю.З. Гільбуха. - К., 1994. - 93 с.

Додатки

Додаток 1

Посадова інструкція практичного психолога (код КП 2445.2)

№

_____ (реєстраційний номер документа)

1. Загальні положення

1.1. Ця посадова інструкція визначає функціональні обов'язки, права та відповідальність практичного психолога загальноосвітнього навчального закладу.

1.2. Практичний психолог у національній системі професійної класифікації належить до професійної групи «Професіонали», а за своїм статусом у системі освіти – до педагогічних працівників.

1.3. Призначення на посаду та звільнення з посади практичного психолога здійснюється начальником міського управління освіти (іншого відповідного органу) за погодженням з районним (міським) навчально-методичним кабінетом (центром) психологічної служби системи освіти (або з методистом з психологічної служби районного (міського) методичного кабінету).

1.4. Адміністративно підпорядковується керівнику загальноосвітнього навчального закладу, а в частині науково-методичного забезпечення діяльності психологічної служби – районному (міському) методичному кабінету (центру) психологічної служби (або методисту з психологічної служби).

1.5. Документи, якими керується у роботі практичний психолог: Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Положенням про психологічну службу системи освіти України», іншими відповідними нормативно-правовими актами, наказами органів управління освітою всіх рівнів, етичним кодексом психолога, Статутом (Положенням) закладу, наказами та ро порядженнями керівника закладу, Положенням про психологічний кабінет навчального закладу, Правилами і нормами охорони праці, пожежної безпеки, внутрішнього трудового розпорядку, цією посадовою інструкцією.

1.6. Мета діяльності – психологічне забезпечення та підвищення ефективності педагогічного процесу, захист психічного здоров'я і соціального благополуччя усіх його учасників, у зв'язку з чим практичний психолог виконує такі основні функції:

1.6.1. участь у навчально-виховному процесі для забезпечення всебічного індивідуального розвитку учнів, збереження їхнього повноцінного психічного здоров'я;

1.6.2. психолого-педагогічна діагностика готовності учнів до навчання, сприяння їхній адаптації до умов навчально-виховного процесу з врахуванням їхнього рівня психічного розвитку;

1.6.3. розробка та впровадження розвивальних, корекційних програм навчально-виховної діяльності з врахуванням індивідуальних особливостей учнів;

1.6.4. сприяння вибору учнями професій з врахуванням їхніх ціннісних орієнтацій, здібностей, життєвих планів і можливостей;

1.6.5. психологічна діагностика і психолого-педагогічна корекція девіантної поведінки учнів;

1.6.6. формування психологічної культури учнів, педагогів, батьків або осіб, які їх замінюють; консультування з питань психології, її практичного використання в організації навчально-виховного процесу.

1.6.7. Робоче місце практичного психолога знаходиться в окремому приміщенні (кабінеті), забезпеченому необхідними матеріальними та методичними засобами (посібниками) для проведення організаційно-методичної, психодіагностичної, консультативної корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи.

1.7. Оригінал цієї посадової інструкції зберігається у відділі кадрів закладу (секретаря), копія – у практичного психолога.

1.8. У разі перерозподілу обов'язків між працівниками закладу та змін у відповідних нормативно-правових актах до цієї посадової інструкції наказом керівника закладу можуть бути внесені зміни або доповнення відповідно до законодавства.

2. Завдання та обов'язки

Практичний психолог виконує такі функціональні завдання та обов'язки:

1.1. Бере участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного індивідуального

розвитку учнів, збереження їхнього повноцінного психічного здоров'я.

1.2. Консультує керівників та інших працівників закладу з питань практичного використання психології в організації навчально-виховного процесу.

1.3. Проводить психолого-педагогічну діагностику готовності учнів до навчання та сприяє їхній адаптації до нових умов навчально-виховного процесу, допомагає у виборі навчального закладу згідно з рівнем психічного розвитку.

1.4. Розробляє та впроваджує розвивальні, корекційні програми навчально-виховної діяльності з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових, інших особливостей учнів.

1.5. Сприяє пошуку, відбору, розвитку обдарованих учнів, та вибору учнями професій з урахуванням їхніх ціннісних орієнтацій, здібностей, життєвих планів і можливостей, готує учнів до свідомого життя.

1.6. Здійснює превентивне виховання, профілактику злочинності, алкоголізму і наркоманії, інших залежностей і шкідливих звичок серед підлітків.

1.7. Виявляє і обстежує учнів, які потребують психічної корекції та психо-регуляції, надає їм психолого-педагогічну підтримку.

1.8. Формує психологічну культуру учнів, педагогів, батьків або осіб, які їх замінюють, консультує з питань психології, її практичного використання в організації навчально-виховного процесу.

1.9. Стверджує настановами й особистим прикладом повагу до принципів загальнолюдської моралі, батьків, жінки, культурно-національних, духовних цінностей України, країни походження, дбайливе ставлення до навколишнього середовища.

1.10. Готує вихованців, учнів до життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами.

1.11. Захищає учнів від будь-яких форм фізичного або психічного насильства.

1.12. Пропагує здоровий спосіб життя.

1.13. Проводить психологічну експертизу й психолого-педагогічну корекцію асоціальної поведінки, психологічну

реабілітацію неповнолітніх, а також соціально-психологічні та соціологічні дослідження (зокрема моніторингові), виходячи з актуальних потреб закладу.

1.14. Веде облік своєї роботи та оформляє робочу документацію, подає у встановлені терміни необхідну звітну документацію керівництву закладу, навчально-методичному центру психологічної служби та іншим доречним органам.

1.15. Постійно вдосконалює свій професійний рівень, загальну культуру.

1.16. Бере участь у науково-практичних конференціях, семінарах різного рівня та у заходах, що їх організують районний (міський) навчально-методичний кабінет (центр) психологічної служби.

3. Права

Практичний психолог має право:

1.17. Брати участь в управлінні закладом у порядку, визначеному його Статутом (Положенням).

1.18. Вносити пропозиції керівництву закладу з питань підвищення ефективності діяльності психологічної служби закладу.

1.19. Визначати зміст своєї діяльності та вибір пріоритетних напрямів роботи з урахуванням відповідних державних норм і стандартів, рекомендацій відповідних навчально-методичних центрів психологічної служби.

1.20. Вільно вибирати і використовувати методики навчання і виховання, навчальні посібники і матеріали, підручники, методи оцінки знань учнів.

1.21. Періодично підвищувати свою кваліфікацію у встановлені терміни.

1.22. Проходити атестацію у встановленому порядку та отримувати (підтверджувати) відповідну кваліфікаційну категорію за її результатами.

1.23. Відмовлятися від виконання розпоряджень адміністрації закладу у випадках, якщо ці розпорядження суперечать професійно-етичним принципам, завданням та функціональним обов'язкам практичного психолога.

1.24. Захищати свою професійну честь і гідність.

1.25. Ознайомлюватися зі скаргами та іншими документами, які містять

оцінку його роботи, давати на них пояснення.

1.26. Проходити періодичне безкоштовне медичне обстеження.

4. Відповідальність

1.27. Практичний психолог відповідальний за:

1.27.1. Незбереження професійної таємниці та неправомірне поширення відомостей, отриманих у результаті діагностичної та консультативної роботи.

1.27.2. Недотримання педагогічної етики та етичного кодексу психолога, неповагу до учня.

1.27.3. Невиконання наказів і розпоряджень керівника закладу, органів управління освітою.

1.27.4. Неякісне виконання своїх посадових обов'язків, заподіяння шкоди життю і здоров'ю учнів під час виконання своїх посадових обов'язків.

1.27.5. Використання своїх знань, становища, методів та їх програмного забезпечення з метою фізичного чи психічного насильства, маніпулювання.

1.27.6. Заподіяння навчальному закладу чи учасникам навчально-виховного процесу матеріальної шкоди або інших збитків зі своєї провини у порядку та межах, встановлених чинним законодавством.

1.27.7. Недотримання правил і норм охорони праці, пожежної безпеки, внутрішнього трудового розпорядку закладу.

1.28. Оцінювання роботи практичного психолога здійснює керівник закладу (або його заступник, інший керівник) з врахуванням повноти, якості та своєчасності виконання ним своїх посадових обов'язків.

5. Повинен знати

Практичний психолог повинен знати:

1.29. Конституцію України, Закони України «Про освіту», «Про загальну се-

редню освіту», Декларацію прав людини, Конвенції про права дитини, інші законодавчі та нормативно-правові акти з питань навчання і виховання, діяльності відповідних освітніх закладів та їх психологічних служб;

1.30. етичний кодекс психолога;

- 1.31. знання в обсязі вищої освіти зі спеціальності «Практична психологія»
- 1.32. загальну, соціальну, педагогічну, вікову психологію, психологію особистості;
- 1.33. загальну педагогіку;
- 1.34. основи дефектології, сексології, профорієнтації і психології праці, психодіагностики, психопрофілактики, психотерапії, психогігієни;
- 1.35. форми, методи, засоби ефективного навчання і виховання, діагностики й корекції психічного розвитку дитини;
- 1.36. програмно-методичні матеріали й документи щодо обсягу, рівня освіти дітей, вимоги до нормативного забезпечення навчально-виховного процесу;
- 1.37. індивідуальні характеристики учнів, соціальні, культурні, психологічні та інші умови їхнього навчання і виховання;
- 1.38. основні напрями й перспективирозвиткуосвіти, психолого-педагогічної науки;
- 1.39. сучасні інформаційно-комунікаційні технології, відповідні програмні засоби;
- 1.40. державну мову відповідно до чинного законодавства про мови в Україні;
- 1.41. правила і норми охорони праці та пожежної безпеки.

6. Кваліфікаційні вимоги

До практичного психолога встановлюються такі кваліфікаційні вимоги:

1.42. Практичний психолог вищої категорії: повна вища освіта відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст). Підвищення кваліфікації. Проходження атестації у встановленому порядку. Стаж роботи за фахом – не менше 8 років, зокрема за професією практичного психолога – не менше 5 років.

1.43. Практичний психолог I категорії: повна вища освіта відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст). Підвищення кваліфікації. Проходження атестації у встановленому порядку. Стаж роботи за фахом – не менше 5 років, зокрема за професією практичного психолога – не менше 3 років.

1.44. Практичний психолог II категорії: повна вища освіта відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст). Підвищення кваліфікації. Проходження атестації у встановленому порядку. Стаж роботи за фахом – не менше 3 років, зокрема за професією практичного психолога – не менше 1 року.

1.45. Практичний психолог: повна вища освіта відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст) без вимог до стажу роботи.

7. Взаємовідносини (зв'язки) за посадою

Для виконання обов'язків та реалізації своїх прав практичний психолог взаємодіє (контактує) з:

1.46. усіма учасниками навчально-виховного процесу у закладі: учнями, педагогічними працівниками, психологом, бібліотекарем, іншими спеціалістами, керівниками, батьками або особами, які їх замінюють;

1.47. співробітниками районного (міського) навчально-методичного кабінету (центру) психологічної служби системи освіти;

1.48. у встановленому порядку з представниками інших доречних установ і організацій з питань підвищення своєї кваліфікації, обміну досвідом роботи тощо.

Професіограма «Психолог»

Найменування професії	Психолог
Домінуючий спосіб мислення	адаптація – формалізація
Область базових знань № 1 і їхній рівень	суспільні чи природничі науки (залежить від спеціальності), рівень 3, високий (теоретичний)
Область базових знань № 2 і їхній рівень	педагогіка і психологія, рівень 2, середній (практичне використання знань)
Професійна область	психологія
Міжособистісна взаємодія	психологія
Домінуючий інтерес	часто по типу "поруч"
Додатковий інтерес	соціальний
Умови роботи	дослідницький у приміщенні, сидячий

Домінуючі види діяльності:

- дослідження розвитку психіки і закономірностей психічних процесів;
- вивчення загальних закономірностей розвитку дітей різного віку і складення програм навчання;
- вивчення внутрішнього світу і поведінкових особливостей людини;
- вивчення поведінки людей у малих і великих групах;
- вивчення питань, пов'язаних із творчою діяльністю людей, особливостей сприйняття;
- вивчення питань, пов'язаних із творчою діяльністю людей, особливостей сприйняття;
- вивчення діяльності людини, особливостей її праці;
- вивчення особливостей поведінки в стресових ситуаціях;
- дослідницько-аналітична робота (робота з одержаною інформацією, адаптація психодіагностичних методик до умов реальної практики);
- інформування клієнта про те, що з ним відбувається;

- психологічне консультування, спрямоване на надання допомоги людині в вирішенні різних скрутних ситуацій;
- організація групових заходів, ведення тренінгів, семінарів, читання лекцій;
- профілактика і корекція небажаних проявів психіки людини, а також зміцнення і формування необхідних психологічних якостей особистості;
- професійний добір і підбір кадрів;
- здійснення психологічного супроводу кар'єри;
- вивчення особливостей судового процесу, мотивів поведіння злочинця, розробка мір профілактики злочинності.

Якості, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності:

➤ ***Здібності:***

- високий рівень розвитку концентрації і стійкості уваги (здатність тривалий час зосереджуватися на одному предметі, не відволікаючись на інші об'єкти і не послабляючи уваги);
- високий рівень розвитку переключення і розподілу уваги (здатність швидко переводити увагу з одного предмета на інший чи з одного виду діяльності на інший, а також утримувати в центрі уваги одночасно кілька предметів чи робити одночасно кілька дій);
- гарний розвиток образної і словесно-логічної пам'яті;
- високий рівень розвитку образного мислення;
- розвиток логічного мислення;
- гарний розвиток мнемонічних здібностей (довгострокова і короткочасна пам'ять);
- комунікативні здібності (спілкування і взаємодія з людьми, уміння встановлювати контакти);
- уміння слухати;
- вербальні здібності (уміння говорити чітко, ясно, виразно);
- ораторські здібності (грамотне вираження думки);
- здатність до самоконтролю.

Особистісні якості, інтереси і схильності:

- високий ступінь особистої відповідальності;

- терпимість, безоцінне ставлення до людей;
- інтерес і повага до іншої людини;
- прагнення до самопізнання, саморозвитку;
- оригінальність, спритність, різнобічність;
- допитливість і навченість;
- тактовність, вихованість;
- схильність до співпереживання;
- ініціативність;
- цілеспрямованість, наполегливість;
- інтуїція, вміння прогнозувати події;
- спритність;
- вміння зберігати таємницю;
- творчий початок;
- ерудованість.

Якості, що перешкоджають ефективності професійної діяльності:

- психічна й емоційна неврівноваженість;
- агресивність;
- замкнутість;
- нерішучість;
- відсутність схильності до роботи з людьми;
- невміння зрозуміти позицію іншої людини;
- ригідність мислення (нездатність змінювати способи рішення задач відповідно до умов середовища, що змінюються);
- низький інтелектуальний рівень розвитку.

Області застосування професійних знань:

- соціальні організації (дитячі будинки, притулки, будинки старих, інвалідів, дитячі центри творчості і дозвілля);
- освітні установи (школи, дитячі сади, вузи);
- установи по підбору і добору персоналу (кадрові агентства, центри зайнятості, центри профорієнтації);
- медичні установи (лікарні, поліклініки, наркологічні центри, реабілітаційні центри);
- психотерапевтичні, психологічні консультативні служби;
- підприємства, фірми;

- правоохоронні органи (суди, дитячі приймачі-розподільники, колонії, прокуратура, районні управління внутрішніх справ);
- робота на телефоні довіри;
- робота в МНС, службах порятунку;
- військові організації.

**Виробничі та типові задачі діяльності, які повинен виконувати випускник вищого навчального закладу зі спеціальності «психологія»
(за С. Д. Максименком та Т. Б. Ільїною)**

Посада	Виробничі функції	Типові задачі діяльності
Профконсультант	інформаційна, аналітична, прогностична, виховна	Проведення співбесіди. Розробка рекомендацій щодо професійного, трудового та соціального самовизначення клієнта. Співробітництво із спеціалістами інших підрозділів з метою з'ясування наявності навчально-трудових вакансій.
Спеціаліст з надання допомоги неблагополучним сім'ям	організаційна, аналітична, нормативна, виховна	Збір первинної інформації, її групування, виявлення сімей з вадами виховання. Визначення джерел неблагополуччя сімей. Визначення аспектів можливої взаємодії з членами родини. Співробітництво з іншими підрозділами для надання допомоги сім'ям згідно з чинним законодавством. Корекційна робота з членами родини.

<p>Спеціаліст з соціальної роботи</p>	<p>організаційна, аналітична, нормативна, виховна</p>	<p>Оптимізація матеріально-побутової допомоги та морально-правової підтримки громадянам, які знаходяться в стані психічної депресії (в зв'язку з катастрофами, війнами, втратою родини, житла тощо). Визначення характеру та обсягу необхідної допомоги, сприяння прийняттю на обслуговування закладами соціальної роботи з населенням. Розробка і реалізація програм реабілітаційних заходів. Проведення бесід, спостережень за життям і побутом своїх клієнтів.</p>
<p>Голова секції</p>	<p>організаційна, аналітична, планування, керування</p>	<p>Організація роботи в творчих, науково-технічних та культурно-просвітницьких громадських об'єднаннях. Пошук клієнтів та формування творчої групи. Планування роботи творчого колективу. Діагностична та корекційна робота, що сприятиме актуалізації внутрішнього потенціалу особистості.</p>

Психолог	прогностична, планування, керування, аналітична, прийняття рішень, контролююча	<p>Експертна оцінка психологічного стану людини.</p> <p>Розробка і впровадження рекомендацій з оптимізації трудової та учбової діяльності.</p> <p>З'ясування поглядів людей на різноманітні питання з використанням відповідного інструментарію. Обстеження індивідуальних якостей персоналу, особливостей їх трудової діяльності. Організація профілактичних заходів девіантної поведінки неповнолітніх.</p> <p>Виявлення зацікавленості та схильностей людини при проведенні профвідбору і профконсультуванні. Впровадження заходів для адаптації особистості до нових умов.</p>
Науковий співробітник (психолог)	Прогностична, планування, дослідницька	<p>Творчий аналіз теорій і практики, критична обробка різних напрямків психології, її врахування при розробці моделі, алгоритму і технології діяльності.</p> <p>Участь у розробці і виконанні заходів із психологічного супроводу діяльності персоналу.</p> <p>Організація діяльності залежно від соціального замовлення. Розробка напрямків та заходів для психологічного забезпечення життєдіяльності людини.</p> <p>Просвітницька, видавнича діяльність. Підготовка аналітичних та статистичних матеріалів для доповідей, розробка пропозицій.</p>

Консультант психолого-медико-педагогічної консультації	прогностична, планування, керування, аналітична, контролююча	Психологічна допомога дитині з вадами інтелектуального та фізичного розвитку та її батькам. Координація дій свого підрозділу з іншими навчальними закладами, налагодження прямого і зворотного зв'язків. Визначення типу освітнього закладу для подальшого навчання дитини.
Завідувач центру (молодіжного)	прогностична, планування, керування, аналітична, організаційна	Розробка перспективних, поточних планів діяльності, визначення загальних напрямків роботи з молоддю. Організація роботи в творчих, науково-технічних, культурно-просвітницьких громадських об'єднаннях молоді. З'ясування поглядів молоді на різноманітні питання з використанням відповідного інструментарію. Впровадження заходів для адаптації особистості до нових умов. Розробка функціональної структури управління, розподіл функціональних обов'язків, розробка заходів щодо вдосконалення організаційної структури управління
Головний консультант (керівник головного підрозділу)	прогностична, планування, керування, прийняття рішень, контроль	Координація дій свого підрозділу з іншими закладами, налагодження прямого і зворотного зв'язків. Розробка перспективних, поточних планів діяльності, визначення загальних напрямків роботи підрозділу. Обстеження індивідуальних якостей персоналу, особливостей їх трудової діяльності. Пропонування і впровадження рекомендацій з оптимізації трудової та учбової діяльності. Участь у розробці і реалізації

		<p>заходів із психологічного супроводу діяльності персоналу.</p> <p>Розробка альтернативних варіантів стратегії розвитку установи на основі аналізу внутрішніх і зовнішніх факторів. Аналіз узагальнених показників діяльності установи, розробка схем функціонування підприємства, визначення внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на виконання професійних і соціально-виробничих задач.</p>
Консультант з суспільно-політичних питань	прогностична, діагностична, аналітична, дослідницька	<p>Проведення співбесіди. Розробка і реалізація програм реабілітаційних заходів.</p> <p>Проведення бесід, спостереження за життям та побутом персоналу.</p> <p>Діагностична та корекційна робота, що сприятиме актуалізації внутрішнього потенціалу особистості. З'ясування поглядів людей з використанням відповідного інструментарію.</p> <p>Впровадження заходів для адаптації особистості до нових умов. Визначення мети суспільно-політичної діяльності і шляхів її досягнення. Розробка балансу та планів трудових ресурсів фірм.</p> <p>Дослідження динаміки суспільно-політичних поглядів, аналіз соціальних відносин, настроїв, настановлень різноманітних груп людей.</p>

(назва навчального закладу)

Заступник керівника закладу: _____
(підпис)

(прізвище, ініціали)
«__» __ __ р.

Погоджено:

Керівник ((методист) районного (міського)
навчально-методичного кабінету (центру)
психологічної служби _____
(підпис)

(прізвище, ініціали)
«__» __ __ р.

З інструкцією ознайомлений: _____
(підпис)

(прізвище, ініціали)
«__» __ __ р

Циклограма навчального року

Термін З ким прово- диться	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Січень
Ясла, молодші групи	Організація скоординованих дій щодо адаптації дитини до дитсадка			Корекційно-розвивальна робота з розвитку психомоторики	
Середні групи	Спостереження, діагностика за зверненнями		Формування групи для проведення корекційної роботи	Корекційно-розвивальна робота з дітьми групи ризику (один раз на тиждень)	
Старші групи	Спостереження за дітьми на заняттях та в інших видах діяльності за планами				
	Діагно-стика психічних процесів та емоційно-вольової сфери	Розвивальна робота	Діагно-стика		
Батьки	Батьківські збори, всі групи		Робота батьківського лекторію (один раз на місяць)		
			Консультативна робота з батьками за запитом		
Педаго-гічний колектив	Консультації для вихователів	Семинар-практикум	Педагогічний консиліум	Семинар-практикум	
Термін З ким прово- диться	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень
Ясла, молодші групи	Корекційно-розвивальна робота з розвитку психомоторики	Організація скоординованих дій щодо адаптації дитини до дитсадка			
Середні групи	Корекційно-розвивальна робота з дітьми групи ризику (один раз на тиждень)			Діагностика за результатами корекційної роботи	
Старші групи	Спостереження за дітьми на заняттях та в інших видах діяльності за планами				
	Корекційна робота щодо готовності дітей до школи			Діагностика готовності дітей до школи	

Батьки	Робота батьківського лекторію (один раз на місяць)	Батьківські збори, старші групи
	Консультативна робота з батьками за запитом	
Педагогічний колектив	Семінар-практикум	Педагогічний консилиум

Схема психологічного аналізу діяльності педагога на занятті

Група № _____
 З дітьми працював педагог _____
 Ким проведено аналіз роботи колеги _____
 Вид заняття _____
 Тип заняття _____
 Тема заняття _____
 Мета заняття _____

№ з/п	Критерії аналізу	Оцінка			
		Відмінно	добре	задовільно	незадовільно
1	2	3	4	5	6
1	Психолого-педагогічна мета і завдання заняття				
2	Враховання психологічних особливостей дітей під час підготовки до заняття				
2.1	Враховання особливостей взаємин у групі				
2.2	Враховання рівня організованості в групі				
2.3	Враховання готовності дітей до предмета				
3	Використання педагогом знань із галузі психології				
3.1	Враховання вікових особливостей (сенситивні періоди в розвитку, провідний вид діяльності)				
3.2	Враховання індивідуально-типологічних особливостей розвитку особистості (стать дитини, тип темпераменту, способи сприймання, властивості нервової системи, риси характеру, стан емоційно-вольової сфери тощо)				
3.3	Враховання емоційного стану, стану здоров'я, вольових ознак під час заняття				
4	Активізація пізнавальної діяльності дошкільників				

4.1	Прийоми покращення настрою, зацікавлення дітей (позитивна мотивація)
4.2	Наявність елементів нового для напруженої розумової діяльності дитини
4.3	Подання нового матеріалу на основі наявного досвіду, знань (забезпечення успіхів у діяльності)
4.4	Розмаїття і диференційований підбір методів і прийомів психолого-педагогічного впливу на кожну дитину (індивідуальний підхід)
4.5	Профілактика втомленості нервової системи та психіки (технології збереження нормального психоемоційного стану, корекція працездатності)
4.6	Прийоми розвитку уваги (концентрація, стійкість, гнучкість, обсяг)
4.7	Прийоми розвитку пам'яті (довільного й мимовільного запам'ятовування і відтворення, прийоми міцного запам'ятовування)
4.8	Прийоми розвитку мислення (гнучкість, глибина, самостійність). Творче і репродуктивне мислення, різноманітні мисленнєві операції та форми: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, класифікація, логічна послідовність
4.9	Прийоми розвитку уяви (зв'язок слова і наочності, елементи творчої уяви, мрії)
4.1 0	Використання елементів психогімнастики, ігрових, тренінгових вправ
4.1 1	Прийоми узагальнення й систематизації знань, отриманих на занятті (підсумок уроку)
4.1 2	Врахування емоційного фактору наприкінці заняття (настрій дітей, установка на позитивне)
5	Характеристика діяльності й особливості педагога на занятті
5.1	Створення позитивної психологічної атмосфери спілкування на занятті
5.2	Стиль спілкування з дітьми (авторитарний, демократичний, ліберальний)

5.3	Вияв педагогічною такту, ступінь особистісного впливу на дітей (культура педагога, зовнішній ви-гляд, виразність мовлення, інтонація, темп мовлення, експресія, міміка, жести)
5.4	Вияв комунікативних здібностей (уміння швидко встановлювати контакти, розв'язувати суперечки й конфліктні ситуації, використовувати комунікативні засоби: спонукання, пораду, прохання, осуд, схвалення, гумор, іронію, нотацію, зауваження, наказ, попередження про наказ, погрози), самоконтроль, уміння зняти негативні емоції в дітей, розкутість педагога
5.5	Залучення дітей до активної роботи на занятті (прийоми активізації розумової діяль-ності)
5.6	Створення атмосфери свободи, самостійності та творчості
5.7	Орієнтація на позитивні риси дітей
5.8	Врахування емоційних станів і вольових негативних ознак окремих дітей на занятті
5.9	Якість оцінювання діяльності дітей вихователем
6	Емоційно-психологічний комфорт на занятті
7	Загальна оцінка заняття за досягнення навчальної, розвивальної та виховної мети

**Варіант робочого графіка у відповідності до 36 годинного
робочого тижня в дошкільній установі:**

Обід	12.00 – 13.00				
День тижня	час	зміст роботи	напрямок		
Понеділок	9.00-12.00 (3 години)	Психодіагностика	(індивідуальна)		
			За планом		
			13.00-17.00 (4 години) Корекційно-профілактичні та розвивальні заняття (індивідуальні)		
			За планом		
Вівторок	10.00-12.00 (2 години)	Методичний час	(оформлення документів)		
			За планом		
			13.00-15.00 (2 години) Методичний час (обробка результатів)		
			За планом		
	15.00-19.00 (4 години)	Консультування батьків	(індивідуальне і групове)		
			За планом /за запитом		
			Середа	9.00-12.00 (3 години)	Корекційно-профілактичні та розвивальні заняття
За планом /за запитом					
13.00-14.00 (1 година) Консультування вихователів та педагогів (групове)					
		За планом /за запитом			
	14.00-17.00 (3 години)	Психодіагностика	(індивідуальна / групова)		
За планом /за запитом					
Четвер			9.00-12.00 (3 години)	Консультування вихователів та педагогів	(індивідуальне)
	За запитом				
	13.00-14.00 (1 година)	Методичний час			(оформлення документації)
За планом					
14.00-17.00 (3 години)			Психодіагностика	(індивідуальна)	
	За запитом				
	П'ятниця	9.00-12.00 (3 години)		Методичний час	За планом /за запитом
13.00-17.00 (4 години)			Методичний час		(обробка результатів)

ПСИХОЛОГ
У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
(курс лекцій для студентів спеціальності 012
«Дошкільна освіта»)

Навчально-методичний посібник

Укладачі: Олійник М.І., Костик Л.Б., Собкова С.І.

Папір офсетний. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 8,83. Зам. № 51. Тираж 100 прим.
Виготівник: Яворський С. Н.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ЧЦ №18 від 17.03.2009 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф.18, тел. 099 73 22 544